

ISSN 2411-2143

Серія: Історія. 2022. Вип. 42.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБІНСЬКОГО

ISSN 2411-2143 (print)

ISSN 2709-2453 (online)

*Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 8414 від 06.02.2004 р.*

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

СЕРІЯ:

ІСТОРІЯ

ВИПУСК 42

ВІННИЦЯ
2022

УДК 93/94(06)

Н 35

Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вип. 42. Збірник наукових праць / За заг. ред. О. А. Мельничука. – Вінниця: ВДПУ, 2022. – 112 с.
DOI: 10.31652/2411-2143-2022-42

Збірник включений до переліку наукових фахових видань (кат.Б), в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з історичних наук (Нак МОН України №409 від 17.03.2020 р.)
Видання індексується в *Index Copernicus, Google Scholar, DOAJ*.

Рекомендовано до друку Вченою радою ВДПУ імені Михайла Коцюбинського
(протокол №5 від 08.12.2022 р.)

Редакційна колегія:

Головний редактор: Олег Мельничук, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна); **заступник головного редактора:** Юрій Зінько, кандидат історичних наук, професор, декан історичного факультету Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна); **відповідальний секретар:** Анатолій Войнарівський, кандидат історичних наук, доцент кафедри культури, методики навчання історії та спеціальних історичних дисциплін Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна).

Члени редколегії: Сергій Гальчак, доктор історичних наук, професор кафедри журналістики, реклами та зв'язків із громадськістю Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна); Віктор Даниленко, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, завідувач відділу історії України другої половини ХХ століття Інституту історії України НАН України (Україна); Ганна-Магдалена Зовчак, доктор гуманітарних наук, професор, завідувач кафедри теорії та досліджень сучасних культурних практик Варшавського університету (Польща); Тетяна Кароєва, доктор історичних наук, професор кафедри культури, методики навчання історії та спеціальних історичних дисциплін Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна); Йоланта Кольбушевська, доктор габілітований (історія), професор кафедри історії історіографії та допоміжних історичних дисциплін Інституту історії Лодзького університету (Польща); Ольга Коляструк, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри культури, методики навчання історії та спеціальних історичних дисциплін Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна); Валерій Кононенко, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри публічного управління та адміністрування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна); Сергій Корновенко, доктор історичних наук, професор кафедри інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін, проректор з наукової, інноваційної та міжнародної діяльності Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (Україна); Марина Кругляк, кандидат історичних наук, доцент кафедри гуманітарних і соціальних наук Державного університету «Житомирська політехніка» (Україна); Наталі Муан, доктор історичних наук, член Національного центру наукових досліджень (CNRS), старша наукова співробітниця Центру досліджень Росії, Кавказу та Центральної Європи (CERCEC) (Франція); Іван Романюк, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна); Владилена Сокирська, доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних відносин та туризму Київського міжнародного університету (Україна); Галина Стародубець, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії Житомирського державного університету імені Івана Франка (Україна); Юрій Степанчук, доктор історичних наук, професор кафедри історії України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна); Вікторія Тельвак, кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна); Олександр Фрідман, доктор філософії в галузі історії, доцент кафедри історії та культури Східної Європи Дюссельдорфського університету імені Генріха Гейне (Німеччина); Юлія Хитровська, доктор історичних наук, професор кафедри історії Національного технічного університету України «КПІ імені Ігоря Сікорського» (Україна); Ярослав Цецик, кандидат історичних наук, доцент кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності Національного університету водного господарства та природокористування (Україна).

Адреса редакційної колегії: 21100, м. Вінниця, вул. К. Острозького, 32, корп. 3, кім. 323.

тел. (0432) 61-67-21; e-mail: naukzapvpu@gmail.com; <https://vspu.net/nzhist>

© Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, 2022

© Автори статей, 2022

ISSN 2411-2143

Серія: Історія. 2022. Вип. 42.

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
VINNYTSIA MYKHAILO KOTSYUBYNSKYI STATE PEDAGOGICAL
UNIVERSITY

ISSN 2411-2143 (print)

ISSN 2709-2453 (online)

Certificate of the print media state registration

Issue KV No. 8414 dated February 6, 2004

SCIENTIFIC PAPERS

SERIES:

HISTORY

ISSUE 42

VINNYTSIA
2022

УДК 93/94(06)

Н 35

**Scientific Papers of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University. Series: History. Issue. 42. Collection of scientific researches / By the general editorship of O. Melnychuk. – Vinnytsia: VSPU, 2022. – 112 с.
DOI: 10.31652/2411-2143-2022-42**

By the resolution of the Ministry of Education and Science of Ukraine the collection is included in the List of scientific professional publications (category B), in which the results of dissertations on historical sciences can be published.

(Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No.409 of March 17, 2020)

*The collection is indexed in international databases: **Index Copernicus, Google Scholar, DOAJ.***

Recommended for publication by the Academic Council of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University (Protocol No.5 dated December 8, 2022).

Editorial Board

Chief editor: Oleh Melnychuk, Dr.(History), Professor, Head of the Department of World History of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University (Ukraine); **Deputy editor: Yurii Zinko**, PhD (History), Professor, Dean of the Faculty of History of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University (Ukraine); **Responsible secretary: Anatoliy Voynarovskiy**, PhD (History), Associate Professor of the Department of Culture, Methods of Teaching History and Special Historical Disciplines of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University (Ukraine).

Members of the editorial board: Sergii Galchak, Dr.(History), Professor of the Department of Journalism, Advertising and Public Relations of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University (Ukraine); **Viktor Danylenko**, Dr.(History), Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Head of the Department of History of Ukraine of the Second Half of the twentieth century of the Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine); **Hanna Magdalena Zowczak**, Dr. hab. (Humanities), Professor, Head of the Department of Theory and Study of Contemporary Cultural Practices Unit of the University of Warsaw (Poland); **Tetiana Karoyeva**, Dr. (History), Professor of the Department of Culture, Methods of Teaching History and Special Historical Disciplines of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University (Ukraine); **Jolanta Kolbuszewska**, Dr. hab. (History), Professor of the Department of History of Historiography and Auxiliary Sciences of History, Institute of History, University of Lodz (Poland); **Olha Koliastruk**, Dr. (History), Professor, Head of the Department of Culture, Methods of Teaching History and Special Historical Disciplines of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University (Ukraine); **Valerii Kononenko**, Dr. (History), Professor, Head of the Department of Public Administration of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University (Ukraine); **Serhiy Kornovenko**, Dr. (History), Professor of the Department of Intellectual Property and Civil Law Disciplines, Vice-Rector for Scientific, Innovation and International Activities of Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy (Ukraine); **Maryna Krugliak**, PhD (History), Associate Professor of the Department of Humanities and Social Sciences of Zhytomyr Polytechnic State University (Ukraine); **Nathalie Moine**, Dr. hab. (History), Member of the National Center for Scientific Research (CNRS), Senior Researcher at the Center for Russian, Caucasian, Central-European Studies (CERCEC) (France); **Ivan Romanyuk**, Dr (History), Professor, Head of the Department of History of Ukraine of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University (Ukraine); **Vladylena Sokyrskya**, Dr. (History), Professor of the Department of International Relations and Tourism Kyiv International University (Ukraine); **Galyna Starodubets**, Dr. (History), Professor, Head of Department of World History of Zhytomyr Ivan Franko State University (Ukraine); **Yurii Stepanchuk**, Dr. (History), Professor of the Department of History of Ukraine of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University (Ukraine); **Victoria Telvak**, PhD (History), Associate Professor of the Department of World History and Special Historical Disciplines Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Ukraine); **Alexander Friedman**, PhD (History), Associate Professor Department of History and Cultures of Eastern Europe Heinrich-Heine-University Dusseldorf (Germany); **Iuliia Khytrovska**, Dr. (History), Professor of the Department of History of National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute" (Ukraine); **Yaroslav Tsetsyk**, PhD (History), Associate Professor of the Department of Public Administration, Documentation and Information Activities of National University of Water and Environmental Engineering (Ukraine).

Editorial office address:

32, K. Ostrozky str, , building 3, room 323. 21100, Vinnytsia, Ukraine, **Phone number:** +38 (432) 61-67-21

E-mail: naukzapvdp@gmail.com; **URL:** <https://vspu.net/nzhist>

© Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University, 2022

© Authors of articles, 2022

ЗМІСТ**ІСТОРІЯ УКРАЇНИ*****Іван Стасюк, Андрій Павлишин***

З історії пам'ятки української дерев'яної архітектури – церкви Богоявлення Господнього у Станімирі (1689 р.) 9

Павло Кліщинський

Військові дії на території Правобережної України в серпні 1914 р. та їх наслідки 17

Ігор Макарчук

Частини особливого призначення в боротьбі з повстанським рухом на Волині 24

Ігор Якубовський

Районні газети Київщини та Чернігівщини про персональний склад виконавців Голодомору 1932–1933 рр.: списки уповноважених 30

ІСТОРІЯ ПОДІЛЛЯ***Ігор Мазило***

Відновлення соціальної інфраструктури і матеріально-побутове забезпечення залізничників Вінницької магістралі у 1944-1945 рр. 39

Олег Мельничук, Анна Поліщук

Соціально-економічні та соціокультурні трансформації в подільському селі в 1950 – 1960-х рр. (на матеріалах села Мельниківець) 44

ЕТНОЛОГІЯ***Наталка Жмуд, Валентина Гребеньова***

Настрої мешканців Вінниччини в умовах повномасштабного російського вторгнення в Україну (за результатами польових студій) 54

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ***Віталій Тельвак, Вікторія Тельвак, Володимир Наконечний***

«Неприсутні ніколи не мають рації»: міжнародна наукова діяльність українських істориків міжвоєнної Польщі 63

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО, ІСТОРІОГРАФІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ***Ростислав Мельник***

Джерела до історії Поділля у документах Президіального відділу Галицького намісництва (1772-1921): джерелознавчий огляд 70

Олена Ганусин

Мемуари української інтелігенції Галичини як джерело до вивчення повсякдення учнів середніх шкіл кінця XIX – початку XX ст. 82

Сергій Борзов

Радянська соціально-політична історія 1920-х рр. та її інтерпретаційна періодизація у працях Роберта Конквеста **88**

Михайло Сабінський, Юрій Степанчук

Ювілейна грушевськіана 1966 року: проблематика, інтерпретації, полеміки **96**

РЕЦЕНЗІЇ

Іван Романюк, Богдан Романюк

Марченко В.О., Нікілев О.Ф. Повсякденне життя повоєнного українського села (середина 1940-х – перша половина 1950-х рр.): монографія. Дніпро: ЛІРА, 2022. 180 с. **104**

Для авторів **107**

CONTENTS

HISTORY OF UKRAINE

Ivan M. Stasiuk, Andrii M. Pavlyshyn

From the History of the Monument of Ukrainian Wooden Architecture – the Epiphany of the Lord Church in Stanymyr (1689) 9

Pavlo V. Klishchynsky

Military Actions on the Territory of Right Bank Ukraine in August 1914 and their Consequences 17

Ihor S. Makarchuk

Parts of Special Purpose in the Fight Against the Rebellion Movement in Volyn 24

Ihor V. Yakubovskyy

The District Newspapers of Kyivan and Chernihiv Regions About Personal Composition of of Holodomor of 1932 – 1933: Lists of Commissioners 30

HISTORY OF PODILLIA

Igor V. Mazylo

Restoration of Social Infrastructure and Material And Household Provision of Railway Workers of the Vinnytsia Highway in 1944-1945. 39

Oleh A. Melnychuk, Anna S. Polishchuk

Socio-Economic and Socio-Cultural Transformations in Podillia Countryside during the 1950s - 1960s (based on Melnykivtsi) 44

ETHNOLOGY

Natalka V. Zhmud, Valentyna O. Hrebenova

The Residents' Attitudes of Vinnytsia Region in the Conditions of Russia's Full-Scale Invasion of Ukraine (based on the Field Researches) 54

WORLD HISTORY

Vitalii V. Telvak, Viktoria P. Telvak, Volodymyr M. Nakonechnyi

«Those Who are Absent Are Never Right»: International Scientific Activity of Ukrainian Historians in Interwar Poland 63

SOURCE STUDIES, HISTORIOGRAPHY, METHODOLOGY

Rostyslav I. Melnyk

Sources on the History Of Podillia in the Documents of the Presidial Department of the Galician Vice-Regency (1772-1921): Source-Study Review 70

Olena B. Hanusyn

Memoirs of the Ukrainian Intelligentsia of Galicia as a Source for Study Everyday Life of Secondary School Students at the End of 19-th – Beginning of the 20-th Centuries 82

Serhii S. Borzov

Soviet Socio-Political History of the 1920s and its Interpretive Periodization in the Works of Robert Conquest **88**

Mykhailo E. Sabinskyi, Yuriy S. Stepanchuk

Jubilee Hrushevsky Studies of 1966: Problems, Interpretations, Polemics **96**

REVIEWS

Ivan M. Romanyuk, Bohdan I. Romanyuk

Marchenko V.O., Nikilev O.F. Everyday Life of a Post-War Ukrainian Village (Mid-1940s - First Half of 1950s): Monograph. Dnipro: LIRA, 2022. 180 P. **104**

For Authors **107**

ІСТОРИЯ УКРАЇНИ

УДК 930.85:94:72.023.1-035.3

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2022-42-9-16>**Іван Стасюк**

Національний університет «Львівська політехніка»,
кандидат історичних наук, доцент (Україна)
e-mail: ivan.m.stasiuk@lpnu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4003-3670>

Андрій Павлишин

Національний університет «Львівська політехніка»,
доктор філософії у галузі історії (Україна)
e-mail: andrii.m.pavlyshyn@lpnu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7127-2340>

**3 історії пам'ятки української дерев'яної архітектури – церкви Богоявлення
Господнього у Станимирі (1689 р.)**

Анотація. Метою статті є дослідження історії цінної пам'ятки української дерев'яної архітектури XVII ст. – церкви Богоявлення Господнього у селі Станимир на Львівщині, а також уведення до наукового обігу нового джерела, що дозволяє детально прослідкувати історичний розвиток храму. **Методологія дослідження** ґрунтується на засадах об'єктивності, історизму, системності, аналітичності та синтетичної критики джерел. Метод історичної реконструкції посприяв складенню з розрізнених фактів цілісного уявлення про історію церкви Богоявлення Господнього у с. Станимир. **Наукова новизна** полягає у спробі систематизувати матеріали до історії церкви і увести до наукового обігу нове історичне джерело XVIII ст., що збагачує базу дослідження пам'ятки, а також історію населеного пункту, у якому вона розташована. Запропонований до публікації документ можна використати для досліджень історії церкви, архітектури, краєзнавства, демографічних студій, а також іншої тематики, присвяченої історії суспільства у ранньомодерний період. **Висновки.** Церква Богоявлення Господнього у Станимирі належить до числа небагатьох збережених дерев'яних храмів Опілля, що постали у XVII ст. Перший християнський храм у селі ймовірно існував уже в XV ст., однак перша документально підтверджена згадка про церкву у Станимирі сягає щойно початку XVI ст. Сучасна пам'ятка була збудована у 1689 р., однак не дійшла до нас у первісному вигляді, що зокрема підтверджує візитація церкви 1763 р. Опублікований документ містить детальний опис інтер'єру храму (включно з іконами, літургічним начинням, шатами та книгами) та його оточення (паркан, дзвіниця, кладовище), а також нерухомого майна (будинок пароха і землі). Візитація також включає цінну інформацію про місцевого пароха, статистику про населення парафії, її топоніміку та антропоніміку.

Ключові слова: дерев'яні церкви, історія церкви, візитації, Станимир, Опілля.

Постановка проблеми. Церква Богоявлення Господнього у с. Станимир що на Львівщині є цінним зразком української сакральної архітектури Опілля. Збудована у 1689 р., вона належить до числа найдавніших і нечисленних збережених зразків церковного дерев'яного будівництва регіону. До нашого часу дійшов певний корпус джерел з історії храму, зокрема неопубліковані акти візитації XVIII ст., що дозволяють збагатити та систематизувати інформацію про пам'ятку.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Джерельна база студій над церковною історією та архітектурою Опілля, незважаючи на певні напрацювання у минулому й в останні десятиліття, продовжує характеризуватися фрагментарністю. Відтак, і уявлення про пам'ятки цього регіону також є досить неповними. Не виключенням є і дерев'яна церква Богоявлення Господнього (1689) у Станимирі, що, зважаючи на історичну та мистецьку вартість, досі не була об'єктом ґрунтовних досліджень. Єдиним опрацюванням, що містить інформацію про неї є невеликий за обсягом нарис історії села Станимир краєзнавця В. Лаби (Лаба, 1996). Поодинокі згадки про церкву, що стосуються певних аспектів її архітектури чи історії зустрічаються і у загальних краєзнавчих виданнях про Перемишлянщину (Дума, 2013), однак вони потребують доповнення з залученням архівних джерел.

Мета статті. Стаття присвячена дослідженню історії цінної пам'ятки української дерев'яної архітектури XVII ст. – церкви Богоявлення Господнього у Станимирі. Її метою є аналіз

.....
та систематизації опублікованих матеріалів, а також уведення до наукового обігу нового джерела для створення на його підставі нарису історії храму.

Виклад основного матеріалу. Село Станмир розташоване у Перемишлянській ОТГ Львівської області. Перша згадка про населений пункт походить з 1400 р. (Tylus, 1999, с. 227), однак, на думку дослідників топоніміки, його назва вказує на заснування у більш ранній період (Котович, 2014, с.18). На південно-східній околиці села, під лісом, на схилі пагорба, на висоті близько 350 м, знаходиться дерев'яна церква Богоявлення Господнього – пам'ятка архітектури місцевого значення другої половини XVII ст. Храм орієнтований вітарем на північ, а бабинцем на південь – у напрямку села. Церква тризрубна, оточена піддашшям. До вітаря симетрично прибудовані дві ризниці, а до бабинця – присінок. Середній зруб завершений восьмимериком накритим приплюсненою банею з високим ліхтарем і маківкою. Відповідно до напису на одвірках церква датована 1689 р.

Коли був збудований перший християнський храм у селі – невідомо. Ймовірно церква могла тут існувати вже у XV ст., як у сусідньому селі Ганачеві, де вона зафіксована вже у 1456 р. (Liske, 1889, с. 473]. Опосередковано підтверджує таке припущення факт, що власником Станмира у XV ст. була відома руська шляхетська родина Лагодовських. Її представники зарекомендували себе активними оборонцями церкви вже у тому ж XV ст., а на початку XVI ст. стали опікунами найвідомішого галицького монастиря – архимандрії Успіння Пресвятої Богородиці в Уневі (Мицько, 1998, с. 15-16).

Першим документальним свідченням про існування церкви у Станмирі є реєстр поборового податку 1515 р. У ньому зазначено, що священник місцевої церкви (село належало Ванькові Лагодовському) сплатив податок у розмірі 15 грошів (Jabłonowski, 1902, с.156). Існування церкви у Станмирі у XVI ст. підтверджують і пізніші реєстри поборового податку. Зокрема, у 1578 р. у Станмирі, що належало Захарії Лагодовському, священник місцевої церкви сплатив 1 злотий податку (Jabłonowski, 1902, с.64).

Розташоване поблизу важливих шляхів, що вели зі сходу та південного-сходу до Львова, село часто страждало під час воєн і ворожих нападів. Зокрема, у 1626 р. Станмир пограбували кримські татари (Норн, 1964, с.186). Ще більше село зазнало руйнувань під час походу козацьких і татарських військ на Львів восени 1648 р. (Томашівський, 1901, с.198) та у 1650 р. (Томашівський, 1901, с.ХХ). Можливо внаслідок цих подій постраждала й церква. У селі побутує переказ, що попередня дерев'яна церква знаходилася в іншому місці – на невеликому уступі того ж пагорба, що й збережена, але розташовувалася ближче до давнього центру села і мала іншу посвяту – Преображення Господнього. Після її спалення місцеві мешканці вирішили перенести її подальше від людських осель – вище по схилу пагорба за село, ближче до лісу, де вона знаходиться і досі. На місці старої церкви селяни встановили дерев'яний хрест. Існування цієї церкви відображене в гідронімі – «Криниця за церквою», джерелі розташованому поруч місця, де за переказами знаходилася давня церква.

Важко встановити, наскільки переказ достовірно відтворює події та коли саме вони відбувалися, однак, точно відомо, що на початку 90-х років XVII ст. у Станмирі існувала церква Богоявлення Господнього. 24 березня 1692 р. у соборі св. Юрія у Львові львівський православний єпископ Йосиф (Шумлянський) (1643 – 1708) висвятив на священника до цього храму – отця Якова (НМЛ, РК-79, с.91).

У 1700 р. парафія с. Станмир разом з всією Львівською єпархією приєдналася до постанов Берестейської унії 1596 р. і стала частиною Київської унійної митрополії.

У 1711 р. львівський унійний єпископ Варлаам (Шептицький) (1647 – 1715) висвятив до церкви Богоявлення Господнього у Станмирі священника Івана Коваленка. За його часів, у 1733 р. церкву візитував представник львівського єпископа і занотував, що храм був дерев'яним і «ремонт конче потребує» (НМЛ, РЛ-12, арк. 5-5 зв.).

Значно більше інформації про церкву містить наступна візитація 1763 р. Священником тоді у селі був очевидно син попереднього пароха – також Іван Коваленко висвячений у 1742 р. львівським унійним єпископом Атанасієм (Шептицьким) (1686 – 1846). У візитації детально описано храм. Він мав досить типову форму для регіону Опілля: був споруджений на дубових підвалинах з букового дерева і вкритий трьома невеликими квадратними завершеннями, оббитий ґонтом. Церква була невеликою, але світлою. В інтер'єрі не було дерев'яної підлоги, яку зазвичай заміняла втрабована глина. Вже тоді вона потребувала ремонту – зафіксовано дещо погнилі кути. Над липовими дверима на залізних завісах із залізним замком була вирізьблена дата будівництва – 1689 р. Довкола церкви було кладовище, оточене дерев'яним парканом з хвірткою з боку села, над якою знаходилася дерев'яна дзвіниця на чотирьох стовпах, вкрита ґонтом з трьома середнього розміру дзвонами і четвертим дещо більшим. У церкві був дерев'яний престол, застелений тонким білим полотном, під яким знаходився антиминос єпископа Атанасія (Шептицького) з датою: 1723 р. На престолі знаходився кивот, прикрашений майстерно виготовленим дерев'яним хрестом із предстоячими, з олов'яною

скринькою для зберігання причастя та парою олов'яних підсвічників. За престолом знаходилася в оздоблених рамах ікона Благовіщення Пресвятої Богородиці. Жертвник був вкритий білим полотном і над ним на вітартній стіні висів намальований на полотні апостольський ряд старого іконостаса. У ризниці зберігалися, зокрема, дві чаші: срібна (з двома дискосами, зізвздою і ложечкою) і олов'яна (з дискосом, зізвздою і ложечкою), два латунні кадила, срібна позолочена скринька для перенесення причастя хворим, олов'яні мирниці, сім фелонів. У церкві був давній іконостас з намісним, апостольським і пророчим рядом досить давньої роботи. Перед іконами було 12 свічок і три поставники. На намісних іконах було дві срібні корони і одна бляшана. На правій стіні знаходилися дві ікони Богоявлення Господнього і одна св. Миколая, а також намальований на полотні образ Святої Трійці. На лівій стіні великі полотняні образи – Розп'яття і Страстей Господніх та невелика ікона Спасителя. В церкві були два процесійні хрести і п'ять хоругв. У наві висів недавно виготовлений дерев'яний «павук» і знаходився вкритий білим полотном тетрапод. У бабинці праворуч висіла ікона Спасителя, ліворуч – Пресвятої Богородиці і св. муч. Параскеви, а угорі знаходилося намальоване на полотні Розп'яття. В церкві також були три дубові лавки і мідний казанок з освяченою водою. У церкві зберігалися дві Євангелії, одна з яких мала звичайну оправу, а друга була оправлена у зелений оксамит і прикрашена срібними бляхами, що зображали євангелістів і зорі. Серед інших книг згадуються, видані у Львові: Апостол, Трифолой (Мінея), Тріодь постова і святкова, Службник Арсенія (Желіборського) (1646), Великий требник, Часослов, Шестоднев, Псалтир; унівські видання: Службник, два Требники, «Богослужіння». Окремо згадано видання київські і чернігівські: «Євангеліє учительне патріарха Калліста» (1637), «Євангеліє учительне» Кирила (Транквіліона-Ставровецького) (1619), «Вінець Христов» Антонія (Радивиловського) (1688), а також рукописний Ірмологіон. Церкві належав двір священика з двома садами і городом, а також земельними наділами в урочищах: Пниголови, На загумінках, За Кушем, На куті, На маленьких, На панських гонах, Під Пасічною горою, Біля вертепу, Біля хреста на горі, Біля туркотинської границі, Біля кам'яної сіножаті, Яцинів лан, Під Кам'яною горою, На горбку, На конописьках, Над дорогою до Ганачева, Біля ганачівської границі, Біля хреста, На попівському болотці, На скорупішиську, На берестовій, В калинових лозах, На підлужі, На батогах коло кринички, На Василевій долині, До Проходів від лагодівської границі, В мачулиськах навпроти погорілецької фігури і сіножать На козодавах. У описі фігурують прізвища селян: Андриїшин, Балай, Василюха вдова (Василишин), Війт (Гринько), Вовк, Жуків, Засадний, Іванців, Івашків, Йосифішин, Казимирів, Козак, Колодій, Конвісар, Крислач, Куш, Луців, Людвисар, Мельників, Нетіпаній, Павлиха вдова (Павлишин), Пасічник, Пастух, Петрів, Побережник, Романів, Стецьків, Стефаніха вдова, Тимчишин, Федиха вдова. У селі нараховувалося тоді 56 родин парафіян (НМЛ, РЛ-23, арк. 361 зв.-365).

Важливо, що опис церкви містить не лише точну дату будівництва храму – 1689 р., й вказує, що вона була триверхою, а не одноверхою, як збережена. Відрізнялася вона й формою завершення. Це означає, що храм, збудований у XVII ст., дійшов до нашого часу у видозміненій формі. Можливо, ці зміни були здійснені у самому кінці XVIII ст. – на початку XIX ст. На це опосередковано вказує опис храму 1799 р., де зазначено, що він й надалі потребував ґрунтового ремонту. Напевне невдовзі після цього його реконструювали і він почав набувати сучасного вигляду (ЦДІА у Львові, ф. 159, оп. 9, спр. 275). Процес видозміни тривав і надалі й завершився щойно у кінці XX – на початку XXI ст.

У XVIII ст. в Станімирі парохами були три покоління родини Кунчевичів. Зокрема відомо, що у 1799 р. священиком був Гаврило Кунчевич (Кончевич), з 1832 р. до 1863 р. – Клим Кунчевич, у 1863 – 1864 рр. – Іван Ясинський, а у 1864 – 1896 рр. – Роман Кунчевич. Далі впродовж року парафією опікувався Михайло Бачинський, а впродовж 1897 – 1903 рр. – Семен Винявський. Наступними парохами були: Максим Панасюк (1903 – 1914; 1917 – 1920), Михайло Качоровський (1916 – 1918), Іван Палій (1920 – 1931), Іван Каспрук (1931 – 1950; 1956 – 1961) (Блажейовський, 2004, с.703). Останнього переслідувала радянська влада і він ув'язнений упродовж 1950 – 1956 рр. (Гнида, 2018). За таких обставин парафія у Станімирі увійшла у структуру РПЦ.

За часів о. Івана Каспрука постала потреба у будівництві нового більшого храму. У 1938 р. затверджено проект будівництва мурованої церкви в Станімирі авторства архітектора Ярослава Фартуха-Філевича (1897 – 1979), сестра якого Марія була дружиною о. Івана Каспрука (Філевич, 2017). 1 вересня 1938 р. ігумен унівського монастиря Климентій (Шептицький) (1869 – 1951) освятив камінь під майбутній храм. До початку Другої світової війни вдалося звести лише фундамент нового храму і підняти стіни на висоту кілька метрів. У радянський період дерев'яна церква й надалі продовжувала діяти і її відвідували не лише жителі Станімира, а й довколишніх сіл, де були зачинені радянською владою храми: Туркотина, Ганачівки, Погорілець. Парохами у Станімирі після о. Івана Каспрука були: о. Семен Черниш, о. Дмитро Кулик, о. Михайло Щербань, о. Олександр Швець, о. Іван Домашовець, о. Іван Гадуп'як, о. Валерій Троян. За часів

.....
останнього, на початку 90-х рр. ХХ ст., парафія повернулася у лоно УГКЦ. На початку ХХІ ст. парохами Станимира були отці: Михайло Курман та Дмитро Тхір.

Щойно у 1998 р. в Станімірі було завершено будівництво мурованого храму, де почали відбуватися богослужіння. Старий храм натомість у 2008 р. був відремонтований і у ньому раз на місяць відбуваються богослужіння.

Висновки. Церква Богоявлення Господнього у Станімірі належить до числа небагатьох збережених дерев'яних храмів Опілля, що постали у ХVІІ ст. Перший християнський храм у селі міг існувати вже у ХV ст., однак знаходився у іншому місці й можливо мав іншу посвяту. Перша документально підтверджена згадка про церкву у Станімірі сягає початку ХVІ ст. Сучасна пам'ятка була збудована у 1689 р., однак не дійшла до нас у первісному вигляді, що зокрема підтверджує візитація церкви 1763 р., де зазначено, що вона була дерев'яною триверхою спорудою з пірамідальними завершеннями. Опублікований документ містить детальний опис інтер'єру храму (включно з іконами, літургичним начинням, шатами та книгами) та його оточення (паркан, дзвіниця, кладовище), а також нерухомого майна (будинок пароха і землі). Візитація також включає інформацію про місцевого пароха, статистику про населення парафії, її топоніміку та антропоніміку. У дослідженні вдалося встановити хронологію душпастирів церкви Богоявлення Господнього від кінця ХVІІ ст. – до початку ХХІ ст.

Документ

14 february 1763 A.

Wieś Stanimirz

Cerkiew pod tytułem *Богоявлення Господня*, na podwalinach dębowych, cała z bukowego, pod topor oprawnego drzewa, we trzy nie wielkie in quadrum wyprowadzone wierzchi, gontami pobita, w ołtarzu y we śródku bez posadzki, sama w sobie nie wielka y switna, ale w węglach miejscami pogniła. O drzwiach lipowych na pasach zelaznych wiszących y na takowyże zamek ab intro zamczystych. Roku 1689 (iako edocet na odzwierzu napis) wystawiona, et nescitur od kogo pobenedykowana, około [362] ktorey cmentarz płotem in toto obwiedziony, z fortą iedną od ulicy na drzwi przypieraną, nad którą dzwonnica na czterech słupach dębowych klecona, także gontami pobita. Na niey dzwonow pomiernych trzy, a czwarty notoni sporszy. W cerkwi mensa z drzewa in quadrum cembrowana, kilkoma tuwalniami ciękimi y białemi zaścielona, między ktoremi antemiss IM[ści] olim Athanasy Szeptycki eppi[skopi] protunc Leopoliens[is] de A[nn]o 1723 z relikwiami. Nad mensą obraz w koperdymencie sznycerskim Annunciatu B[eatissima] V[irgina] M[aria] sam na blacie drewnianym za zasłonką z chustki iedwabney czerwoney. Subtus cyborium, o drzwiczkach ab intus zamczystych, w którym puszką cynową welem kitaykowym inkarnatowym pokryta, cum S[ankt]i S[im]o. Na wierzchu tego krucyfiks z osobkami u spodu misterney roboty drewniany, a po bokach par dwie lichtarzew cynowych ze swiecami iarzącemi [?]. Antypendium u mensy harasowe zielone. Myrnice oleis SS. Cynowe absq. cooperculo [?] ampulek szklanych par 2, dzwoneczkow spizowych, a thurybularzew mosiężnych 2. Misczka na antydor cynowa. Żertownik a latere sinistro ołtarza w rogu, w płyty białe przybrany, nad którym wciąż po za ołtarz apostoły stare na płutnie. Płaszczonica także na płutnie malowana. Bursa kamkowa czerwona, z połkielichem in fronte, y puszką srebrną, ab intro wyzłacaną na wstążce czerwoney wisząca. Sprząta cerkiewny. Kielichów dwa, ieden srebrny z dwiema patenami, gwiazdą y łyżeczką, takowemiż, od pobożnych niektorych parafian do cerkwi za zł[oty] 200 kupiony, a drugi cynowy, cum similibus ceteris requisitis, do których welow większych trzy: iedno na sagrynie seledynowym w kwiateczki drobne, drugie połparterowe na dnie kaffowym w kwiaty białe, trzecie łudanowe czerwone, y wozduszkow z różnych materyi №6, korporałow 5, puryfikaterow 10. Aparatow siedm: ieden na dnie grodetorowym zołtym w kwiaty różnego koloru y z rzadka srebrne z stułą tylko; drugi na szagrynie seledynowym w kwiateczki drobne ze wszystkim; trzeci łudanowy w karmazynie [362 зв.] z dwoma stułami, y para manipularzew do garnituru; czwarty atlasowy różowy; piąty połpartyerowy na dnie cynamonowym w kwiaty; szosty quandam atlasowy dużo wetchi; siodmy bawełniany staroswieckiey materyi, zbyt popasowan, y te wszystkie se solis. Item para manipularzew karmazynowych sukiennych, druga zaś aksamitnych czerwonych. Alb 5 lannych, szosta konopna, a siodma z płotna przeorskiego. Humeralow 2, paskow nicianych białych 3. Tuwalniw w schowaniu 5, y chustek dwie. Materyi wełnianey nowoy, adinstar kałymanki w kwiaty, bedzie na stuł dwie, y tę dopiero z Gdańska wywieziono. Obrazy. Deysus cały, z apostołami, prorokami, carskimi wraty, y namiestnymi obrazami, dawney sznycerskiey roboty, y malowania, przed ktoremi swieczek № 12 y postawnikow 3. Krzyż ieden drewniany, drugi cenowy, y lichtarzykow takowych że trzy. Na namistnych obrazach koron srebrnych dwie, trzecia blaszana biała, zasłonek z chustek iedwabnych 4, piąta gazowa. U ściany prawey dwa obrazy tituli ecclesia, trzeci św. Mikołaja na blatach drewnianych, S[anct]i S[im]a Trinitatis na płutnie, a u lewey obraz Crucifixi D[omi]ni duży, cum et Passio D[omi]nica na kortynach płociennych odmalowane; Salvatoris nie wielki drewniany. Krzyżow processjonalnych 2, chorągwi płociennych 4, piąta masulbasem nawkoło obłożona. Na szródku cerkwi lichtarz wiszący drewniany toczony, y ieszcze nie pomalowany. Tetrapod płytami białemi pokryty. W babińcu a dextris obraz Salvatoris, a sinistris B[eatissima] V[irgina] M[aria] y S. Parascewy Męczeniczki drewnioane, w

gorze zaś Crucifixi D[omi]ni płocienny. Kociołek małejki z wodą święcon, miedziany, ab intro pobielany. Chrzcielnicy nie masz. Ławek we szrodku cerkwi dębowych 3 do siedzenia. Księgi cerkiewne. Ewangelium iedno, w aksamit zielony oprawne, blachami dwiema po szrodku, czterema ewangelistami na rogach, tylaż gwiazdami, y dwoma klauzurkami, wszystkimi temi sztukami srebrnymi, czterema zaś pukłami mosiężnymi, pobielanemi ozdobione; a drugie w zwyczajney oprawie; apostoł, tryfołoy, oktoich, tryod postna y cwitna, służebnik in 4to, lumi [?] Żeliborski, trebnik wielki, czasosłow, szestodnik y psalterz, wszystkie te druku lwowskiego. Mszał, trebników dwa in 8vo, y troie nabożeństw **[363]** uniowskie. Item. Księga Kallixta na języku sławieńskim, Homilia in Dnica et Festa Cyrilla Staurowieckiego y księga Winec zwana, wszystkie te in folio drukowane; Irmołoy in 4to pisany; niektore z nich p[oprawione]. Grunta cerkiewne. 1mo. Rezydencya kapłańska, z gumnem, sadami dwoma y ogrodem na dni dwa orania, leży to całe osiedliszcze na wschod od potoka, na zachod od Sobka Ludwisarza dworzyszczca, na południe od Romana Kozaka, a na północ od drogi przez wieś idącey. 2do. W gayku na Pnyhołowach [Puyhołowach?] niwa orna na dzień ieden, leży ta o miedzę z Michałem Kryształczem z iedney strony, a z drugiey od sugłówków gromadzkich, poczyna się od niw ludzkich na też niwę wychodzących, a kończy się u Łanu Pańskiego. 3tio. Na Zaguminkach, na przeciwko Wasyla Żukowego, niwa na dzień dobry orania, leży ta o miedzę z iedney strony z Ilkiem lwanciowym, a z drugiey z Romanem Kozakiem, poczyna się od gościńca, a kończy się u poprzeczney tegoż Romana. 4to. Od Turkocina niwa na Pnyhołowach [Puyhołowach?] na dzień ieden orania, leży z gory o miedzę z Jackiem Pasiecznikiem, po iedney stronie, a po drugiey od sugłówków gromadzkich, poczyna się od niwy Pawła Kazimierzowego, a kończy się u zagonów ludzkich. 5to. Na końcu wsi za Kuszem niwa na dzień dobry orania, leży ta z iedney strony o miedzę z Pawłem Kazimierzowym, a z drugiey od Pawlichy wdowy, poczyna się od krzyża, a kończy sie idąc wzdłuż przez gościniec, równo z sadem Kuszym. 6to. Na kącie niwa druga także przez gościniec ciągnąca się, orania na dzień ieden, y ta leży z iedney strony o miedzę z Hryńkiem Wóytem, a z drugiey z Iwanem Wowkiem, poczyna się od niwy tegoż Wowka, a kończy się u rowa przy którym y sianożątka na wóz siana. 7mo. Na Małękich niwa na dzień ieden orania, leży o miedzę z Andruchem Iwaszkowym, a z drugiey z Hryńkiem Wóytem, poczyna się od poprzecznych gromadzkich, a kończy się u drogi polowej. 8vo. Na Pańskich honiach niwa na dzień ieden orania, leży z iedney strony o miedzę z Mykitą Stećkowym, a z drugiey niwa arendarska. 9no. Pod gorą pasieczną stay dwoie orania na dni dwa, leżą te o miedzę z Iwanem Josyfiszynym y Stefanem Iwaszczyszynym, **[363 зв.]** poczyna się od rzeczoney drogi polowej, a kończy się u zagonów gromadzkich. 10mo. U Wertepa niwa na dzień ieden orania, leży o miedzę z Iwanem Kołodzieiem y Michałem Kryształczem, poczyna się y kończy u zagonów ludzkich. 11mo. U krzyża na gorze niwa na dzień ieden orania, leży ta z iedney strony o miedzę z Iwanem Josyfiszynym, a z drugiey od niwy Wasyla Kusza, poczyna się y kończy także u zagonow gromadzkich. 12mo. Przy samey granicy Turkocinskiej niwa na dzień dobry orania, leży z iedney strony o miedzę z arendarską, a z drugiey górą, poczyna się od rzeczoney granicy, a kończy się u rowa. 13tio. U Kamienny sianożęci, niwa na dzień ieden orania, leży ta z iedney strony obok niwy Michała Andryiszynego, a z drugiey od Fedychi wdowy, poczyna się od niwy Pawliszney, a kończy się u błota. Tamże druga niwa, tylko troche daley, y tey iest orania na dzień ieden, leży z iedney strony z Ilkiem Iwańciowym, a z drugiey z Jackiem Mielnikowym, poczyna się od niwy Andrucha Iwaszkowego, a kończy się u drogi polowej. 14to. Na Uroczysku Jacynów Łan zwanym, niwa na dzień dobry orania, leży ta obok niw Ilka Iwanciowego z iedney strony y Wasyla Luciwego z drugiey, poczyna się od łanku rzeczoney Ilka, a kończy się u zagonow ludzkich. 15to. Pod Kamienną gorą niwa na dzień ieden, leży ta miedzą od Pawlichy wdowy y Jacka Bałaiia, poczyna się y kończy u zagonów gromadzkich. Tamże niżej druga niwa na dzień ieden orania, leży o miedzę z iedney strony od Wasylchy wdowy, a z drugiey od Stefanichy, poczyna się od poprzeczney Wasyliszney, a kończy u wygonów gromadzkich. 16to. Niwa na garbku na dzień dobry orania, leży z iedney strony o miedzę z Stachem Romanowym, a z drugiey od niwy Iwana Pobereźnika, poczyna się u poprzeczney Kapłańskiej, a kończy się u zagonów gromadzkich. 17mo. Niwa na kącie, przy drodze do Sołowyi idącey na dzień dobry orania, leży o miedzę niw Michała Kryształcza z iedney strony, a Sobka Konwisarza [?] z drugiey. 18vo. Na Konopiskach niwa na dzień ieden, leży z iedney strony o miedzę z Michałem Andryiszynym, a z drugiey strony **[364]** od Wasyla Kusza, poczyna się od niwy Iwana Josyfiszynego, a kończy się u drugiey Iwana Wowka. 19no. Zaraz za wsią nad drogą do Chanaczewa idącą niwa na dzień orania, leży o miedzę niw Iwana Netipanego y Pawłychy wdowy, poczyna się od wspomnianey drogi, a kończy się u zagonow ludzkich. 20mo. Niwa u granicy Chanaczewskiej orania na dzień ieden, leży z iedney strony od pola Ilka Iwaniowego, a z drugiey od Stacha Romanowego, y ta się wygania na rzeczoną granicę. 21. U krzyża niwa na dzień ieden, leży o miedzę z iedney strony od pol Michała Tymczyszynego, a z drugiey od Stacha Romanowego, poczyna się od niegoż samego, a kończy u rowa. 22do. Na Bołotcu Popowskim, po iedney stronie y po drugiey potoka, niwa na półtora dnia orania, tamże i sianożęci może bydź na wozow ośm siana y to narratur, że iest kapłanom in vim proskurnego nadane. 23tio. Na drugiey stronie wsi za dworem na Skuropiczysku niwa na dzień ieden orania, leży z iedney strony o miedzę z Pawlichą wdową, a z drugiey od niwy Hryńka Wóyta. Poczyna

.....
się od Łanu pańskiego, a konczy się u zagonów gromadzkich. Tamże y druga niżej na dzień ieden, leży o miedzę niw Iwana Josyfiszynego z iedney strony, a z drugiey Petra Kozaka. 24to. Łanek na Berestowey na dni pięć orania, leży ten z iedney strony o miedzę z Mykitą Stećkowym, a z drugiey sugłowki gromadzkie, poczyna się od Pańskiego łanku, a kończy się u zagonow ludzkich. 25 to. Niwa bez garbek na dzień dobry orania, leży ta z iedney strony od niwy Michała Andryiszynego, a z drugiey Wasyla Kuszowego, poczyna się od łanlu wyżej opisanego kapłańskiego, a kończy sie u niwy Jacka Mielnikowego. 26to. W Kalinowych łozach, koło potoku niwa na dzień ieden orania, leży o miedzę z polem Iwana Netipanego y Sobka Konwisarza, poczyna się od gościńca, a kończy się u rowa. 27mo. Na Podłuzu niwa na dzień ieden orania, leży ta o miedzę z Iwanem Netipanym y Sobkiem Konwisarzem, poczyna się od Łęgu, a kończy się u zagonów ludzkich. 28vo. Na batogach koło kryniczki niwa na dni dwa orania, leży z iedney strony obok niwy Romana Kozaka, a z drugiey Ilka Iwanciowego, **[364 зв.]** poczyna się od gościńca, a kończy się u zagonów ludzkich. 29na. Na Wasylowey dolinie niwa przez gościniec ciągnąca się na dni dwa orania, leży z iedney strony o miedzę z Jackiem Mielnikowym, a z drugiey od sugłówek gromadzkich, poczyna się od lasu, a kończy się u batogow ludzkich. 30mo. Ku Przechodom od granicy Łahodowskiey niwa na dzień mały orania, leży z iedney strony od niwy Iwana Pastucha, a z drugiey gościniec Przemyślański. 31mo. W Maczuliskach na przeciwko figury Pohoryleckiey niwa na dni dwa orania, leży ta z iedney strony od Ilka Iwańciowego, a z drugiey Pański łanek, poczyna się od gościńca, a kończy się u niwy Romana Kozakowego, y tey z iedney strony dwór kawałek do swego pola worał [!], a w drugim końcu drugi kawałek pod karczmą odebrał. 32do. Sianożęć na Kmozodawach przy granicy Podhaieckiey na kosarzow dziesięć, y ta leży z iedney strony od sianożęci Fedka Fyry, obywatela Podhaieckiego, a z drugiey strony od sianożęci Romana Kozaka, poczyna się od rzeczoney granicy, a kończy się u Gliniańskiej [drogi?]. I w tych wszystkich gruntów spokojnym [ut pramissum est] używaniu, iako dawnieysi, tak y terazniejszy qui infra zostaje X[iędz] paroch. Zeznali pramissa pod sumieniem pracowici: Wasyl Łuciw przysiężny, Michayło Andryiszyn, Stach Romanów, Iwach [!] Petrow, Stefan Wasyla Zasadnego syn, caterig parafianie y obywatele Stanimirscy. Paroch mieysca. W[elebny] X[iędz] Jan Kowalęko, za prezentą wielmożnego olim J[ego]M[o]ści pana Jerzego Szeptyckiego czesnika lwowskiego 10 Xbris 1742 a[nno] w Stanimirzu datowaną, poświęcony ab IUmo Atanasio Szeptycki, archiepiscoppo metropolitano totius Russia, superquo formulos consecrationis sua de datt. In Uniow 28 mensis Xbris a[nno] eoden produxit. Ten metryk dawniejszych kawałek tylko, swoje za wszystkie ab a. institutionis sua, sd mundum przepisane pokazał. Księgi kazusów terażniejszy edycyi nie ma. Parafianów w tey wsi znayduie się № 56. Ciż na wino pro divinis, każdy spowiadający się, contribuit około spowiedzi paschalney za pracę płacą po gr[oszy] 3. Szkoły y bractwa hoc loco nie masz. Diak, brat kapłański, ten bierze rokowego zbożem po połmacku lwowskim y po gr[oszy] 6, krom zwyczajnych akcydensow preteria, swieczek małych w cerkwi przedaź za nim [365] idzie. W[elebny] X[iędz] paroch conquesius, że mu grunta cerkiewne prout pramissum est odebrano insuper wrębu w lesie, in cuius usu extitut zabroniono.

Подяка. Висловлюємо щиру вдячність працівникам Відділу рукописів і стародруків Національного музею у Львові ім. Андрея Шептицького, зокрема завідуючій відділом Анні Навроцькій, а також членам редколегії журналу за консультації, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Автори не отримали фінансової підтримки для дослідження, авторства та публікації цієї статті.

Джерела та література:

- Horn, M.** (1964). *Skutki ekonomiczne najazdów tatarskich z lat 1605 – 1633 na Ruś Czerwoną*. Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 235 s.
- Jabłonowski, A.** (1902). *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*. (т. 7, ч. 1). Warszawa: Główny skład u Gebethnera i Wolffa, 402 s.
- Liske, X.** (відп. ред.). (1889). *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej: z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie*. (т. 14). Lwów: Skł. gł. w księg. Seyfartha i Czajkowskiego, 635 s.
- Tylus, S.** (1999). *Fundacje kościołów parafialnych w średniowiecznej archidiecezji lwowskiej*. Lublin: Wydawnictwo KUL, 280 s.
- Блажейовський, Д.** (2004). *Історичний шематизм Львівської архієпархії*. (т. 1). Львів, 570 с.
- Гнида, П.** (2018). Доля священника Івана Каспрука. Режим доступу: <https://3oko.com.ua/dolya-svyaschenyuka-ivana-kaspruka/>
- Дума, І.** (2013). *Незрівнянний рідний край. Перемишлянщина запрошує: фотоальбом-путівник*. Львів: Камула, 128 с.
- Котович, В.** (2014). Літописні ойконіми Галицького та Галицько-Волинського князівств: посесивні утворення на -ів, -ин. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. С. 13-20.
- Лаб, В.** (1996). *Історія села Станимир від найдавніших часів до 1939 року*. Львів, 16 с.

Мицько, І. (1998). *Святоуспенська лавра в Уневі (кінець XIII – кінець XX ст.)*. Львів: Свічадо, 328 с.

НМЛ – Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького.

Томашівський, С. (ред.). (1901). *Жерела до історії України-Руси* (т. 5). Львів: НТШ, 355 с.

Філевич, Н. (2017). Двоє творців, поєднаних Станимиром. Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/63888>

ЦДІА у Львові – Центральний державний історичний архів України, м. Львів.

Ivan M. Stasiuk

*Lviv Polytechnic National University
PhD. (History), associate professor (Ukraine)*

Andrii M. Pavlyshyn

*Lviv Polytechnic National University
PhD. (History), (Ukraine)*

From the History of the Monument of Ukrainian Wooden Architecture – the Epiphany of the Lord Church in Stanymyr (1689)

Abstract. *The purpose of the article is to study the history of a valuable monument of Ukrainian wooden architecture of the 17th century – the Epiphany of the Lord Church in Stanymyr village in Lviv region, as well as the introduction of a new source into scientific circulation, which allows you to trace the historical development of the church in detail. **The research methodology** is based on the principles of objectivity, historicism, systematicity, analytical and synthetic criticism of sources. The method of historical reconstruction contributed to the creation of a coherent picture of the history of the Epiphany of the Lord Church in Stanymyr village from disparate facts. **The scientific novelty consists** in an attempt to systematize the materials related to the history of the church and introduce a new historical source of the 18th century into scientific circulation, which enriches the research base of the monument, as well as the history of the settlement in which it is located. The document proposed for publication can be used for research on church history, architecture, local history, demographic studies, as well as other topics devoted to the history of society in the early modern period.*

Conclusions. *The Epiphany of the Lord Church in Stanymyr is one of the few preserved wooden churches of Opillia, built in the 17th century. The first Christian church in the village probably existed already in the 15th century, but the first documented mention of the church in Stanymyr dates back to the beginning of the 16th century. The modern monument was built in 1689, but it has not come down to us in its original form, which is particularly confirmed by the visitation of the church in 1763. The published document contains a detailed description of the interior of the church (including icons, liturgical utensils, vestments and books) and its surroundings (fence, bell tower, cemetery), as well as immovable property (parson's house and land). The visitation also includes valuable information about the local parish priest, statistics about the parish's population, its toponymy and anthroponymy.*

Key words: *wooden churches, history of the church, visitations, Stanymyr, Opillia.*

References:

Horn, M. (1964). *Skutki ekonomiczne najazdów tatarskich z lat 1605-1633 na Ruś Czerwoną*. Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 235 p. [in Polish].

Jabłonowski, A. (1902). *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*. (т. 7, ч. 1). Warszawa: Główny skład u Gebethnera i Wolffa, 402 p. [in Polish].

Liske, X. (Ed.). (1889). *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej: z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie*. (т. 14). Lwów: Skł. gł. w księg. Seyfartha i Czajkowskiego, 635 p. [in Polish].

Tylus, S. (1999). *Fundacje kościołów parafialnych w średniowiecznej archidiecezji lwowskiej*. Lublin: Wydawnictwo KUL, 280 p. [in Polish].

Blazheiovskiy, D. (2004). *Istorychnyi shematyzm Lvivskoi arkhieparkhii [Historical šematism of the Arheparchy of L'viv]*. (т. 1). Lviv, 570 p. [in English].

Hnyda, P. (2018). *Dolia sviashchenyka Ivana Kaspruka [The fate of priest Ivan Kaspruk]*. Retrieved from <https://3oko.com.ua/dolya-svyaschenyka-ivana-kaspruka/> [in Ukrainian].

Duma, I. (2013). *Nezrivnianni ridnyi kraj. Peremyslianshchyna zaprosuie: fotoalbum-putivnyk [An incomparable native land. The Przemyslianshchyna region invites: a photo album-guide]*. Lviv: Kamula, 128 p. [in Ukrainian].

Kotovych, V. (2014). *Litopysni oikonimy Halytskoho ta Halytsko-Volynskoho kniazivstv: posesyvni utvorennia na -iv, -yn [Historical oikononyms of the Galician and Galician-Volyn principalities: possessive*

.....
formations in -iv, -yn]. *Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri - The native word in the ethnocultural dimension*, 13 – 20. [in Ukrainian].

Laba, V. *Istoriia sela Stanymyr vid naidavnishykh chasiv do 1939 roku [The history of Stanymyr village from the earliest times to 1939]*. Lviv, 16 p. [in Ukrainian].

Mytsko, I. (1998). *Sviatospenska lavra v Unevi (kinets XIII – kinets XX st.) [Assumption Lavra in Univ (end of the 13th - end of the 20th century)]*. Lviv: Svichado, 328 p. [in Ukrainian].

NML – Natsionalnyi muzei u Lvovi imeni Andreia Sheptytskoho [Andrey Sheptytsky National Museum in Lviv]

Tomashivskiy, S. (Ed.). (1901). *Zherela do istoriy Ukrainy-Rusy [Sources for the history of Ukraine-Rus]* (t. 5). Lviv: NTSh, 355 p. [in Ukrainian].

Filevych, N. (2017). *Dvoie tvortsiv, poiednanykh Stanymyrom [Two creators joined by Stanymyr]*. Retrieved from <https://zbruc.eu/node/63888> [in Ukrainian].

TsDIA u Lvovi – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv [Central State Historical Archive of Ukraine, Lviv].

Статтю надіслано до редколегії 05.09.2022 р.
Статтю рекомендовано до друку 12.11.2022 р.

Паєло Кліщинський

Кам'янець-Подільський національний університету імені Івана Огієнка
кандидат історичних наук, старший викладач (Україна)

e-mail: kpasha_istfak@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6600-7833>

ResearcherID: ABB-1865-2021

Військові дії на території Правобережної України в серпні 1914 р. та їх наслідки

Анотація. *Мета дослідження* – висвітлити перебіг та особливості бойових дій на території Правобережної України в серпні 1914 р., показати їх руйнівні наслідки. **Методологія дослідження** опирається на принципи конкретно-історичного підходу – історизму, об'єктивності, всебічності і цілісності, системності, а також на використання методів аналізу та синтезу, історико-статистичного, історико-порівняльного, проблемно-хронологічного. **Наукова новизна** полягає у комплексному дослідженні перебігу та наслідків збройного протистояння російських та австро-угорських військ на прикордонних територіях Волинської і Подільської губерній в середині серпня 1914 р. **Висновки.** З перших днів оголошення Австро-Угорщиною війни Росії, територія Правобережної України стала ареною бойових дій. В серпні 1914 р. в прикордонній смузі Волинської і Подільської губерній відбулася низка збройних сутичок із тимчасовим захопленням територій. Найбільшої шкоди військові дії завдали населенню Волині, де руйнувань зазнали низка населених пунктів. Незначною матеріальною шкодою, кількадечним контролем над губернським містом – Кам'янцем-Подільським та морально-психологічними випробуваннями завершилися серпневі бої на території Поділля. Київська губернія відіграла роль тилової – на її території військових дій не відбувалось, окрім випадків бомбардування з аеропланів.

Ключові слова: бойові дії, війна, Волинь, матеріальні втрати, Поділля, Правобережна Україна.

Постановка проблеми. Жоден із світових конфліктів ХХ ст., на жаль, не оминув територію України. З початком Першої світової війни окремі райони Правобережжя стали прифронтовою зоною, а з часом – театром бойових дій між російською армією та військами австро-німецького блоку. Тут проходив російський Південно-Західний фронт, до якого у 1916 р. додався ще й Румунський. Жителі низки населених пунктів краю зіткнулися з жахіттями війни вже на її початку. Будучи прикордонними територіями з Австро-Угорщиною, у серпні 1914 р., тут відбувалися бойові дії локального масштабу за участі нечисленних збройних підрозділів.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Для об'єктивного дослідження перебігу бойових дій та їх наслідків для населення та інфраструктури регіону використано документи, що зберігаються у фондах Центрального державного історичного архіву України в м. Києві (Ф. 274. Київське губернське жандармське управління, Ф. 278. Київське жандармське поліцейське управління залізниць, Ф. 301. Подільське губернське жандармське управління та Ф. 442. Канцелярія Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора). Значний фактичний матеріал з теми роботи містить тогочасна періодика.

Попри значне зацікавлення дослідників подіями Першої світової війни, серпневі бої 1914 р. на Правобережжі фактично не досліджувалися. У переважній більшості праць висвітлення ходу бойових дій розпочинається з 18 серпня 1914 р. – наступу російської армії в ході Галицької битви (Велика війна 1914–1918 рр. і Україна, 2020; Волковинський, 2004; Дубровський, 2015). Прикордонні бої першої половини серпня, як малозначимі, оминули увагою. Виняток становлять окремі дослідження з історії Волині (Дем'янюк, 2008; Науменко, 2009; Соловійов, 1998; Хомич, 2018). Також у дисертаційному дослідженні В. Бернадського (Бернадський, 1999) аналізуються військові дії цього періоду та їх наслідки для населення прикордонних районів Волинської губернії.

Мета статті – розкрити перебіг та характер бойових дій на території Правобережної України в серпні 1914 р., показати їх руйнівні наслідки для населення та економіки краю.

Виклад основного матеріалу. Військові дії в рамках Першої світової війни на території Правобережної України розпочалися подіями на Волині 6 серпня 1914 р. Як наголошувалось в тогочасній російській пресі, австрійські війська, ще за 12 годин до офіційного оголошення Австро-Угорщиною війни Росії, поблизу Волочиська відкрили вогонь та зі свого боку підірвали опору моста через р. Збруч, кордону при цьому не перетинаючи (У Волочиска, 1914, с.3). 8-9 серпня обстріл Волочиська продовжувався, а наступного дня австрійська піхота та артилерія

увійшли в місто. В результаті протистояння спалахнула пожежа в полкових казармах та будинку священика (ЦДІАУ, ф. 442, оп. 864, спр. 247, арк. 11). Після встановлення контролю над містом, підрозділи супротивника зайняли кілька населених пунктів поблизу нього: містечко Ожигівці, села Соболівку і Почапенці, район Ольшанського лісу. Ворожі роз'їзди з'явилися поблизу містечка Купеля (ЦДІАУ, ф. 442, оп. 864, спр. 247, арк. 11). Біля станції Війтівці, неподалік Волочиська, було розбито австрійський роз'їзд, який намагався проникнути вглиб Правобережжя. Пізніше в пресі з'явилась інформація про те, що з 26 осіб в живих залишилось 4 (3 гусари і 1 піхотинець), яких було захоплено в полон (Хроника войны, 1914, 210, с. 2).

Вранці 9 серпня між прикордонними постами Олександрівським та Вовчим відбулася збройна сутичка за участі 100 козаками та 120 австрійцями, в наслідок якої останні з втратами відступили. Переслідуючи супротивника, російський підрозділ просунувся в напрямку півавстрійського м. Сокаль (ЦДІАУ, ф. 442, оп. 864, спр. 247, арк. 12).

Того ж дня австрійська артилерія відкрила вогонь по Радзівілову. Місцевий пристав Калинович з міською охороною залишили містечко (ЦДІАУ, ф. 442, оп. 864, спр. 247, арк. 6). За ними місто залишила частина населення, певний час переховуючись в околичних лісах. Інша жителі, озброївшись палицями та сокирами, залишилась для відбиття ймовірного нападу. Біля поселення Лосятин, поблизу Почаївської Лаври, відбулась сутичка австрійським загону з місцевими селянами поміщика Казіна. Зустрівши опір та зазнавши поранень, австрійські кавалеристи відступили (Хроника войны, 1914, №209, с. 2).

9-10 серпня збройні протистояння з австрійськими військами відбувались між Берестечком та Почаевом. Атаку австрійців було відбито. Відступаючи до Радзівілова, останні влаштували низку підпалів в місті Броди. Невдовзі місто було зайняте росіянами і пожежі ліквідували. В Берестечко було доставлено поранених і полонених австрійців (Двухдневный бой наших войск с австрийцами, 1914, с. 4). Поблизу Війтівців розбито австрійський роз'їзд з 26 осіб (Удачные стычки на австрийской границе, 1914, с. 5). 10 серпня австрійська артилерія обстріляла містечко Дружкопіль, відступивши після цього за лінію кордону (ЦДІАУ, ф. 442, оп. 864, спр. 247, арк. 6).

11 серпня російський Генеральний штаб повідомляв, що австрійський 33-й ландверний та 13 уланський полки вибиті з поселення Заложці, що південно-західніше Радзівілова. Поблизу Зборова було знищено заставу їхнього 15-го піхотного полку. Напівескадрон австрійського 12-го уланського полку, що порушив кордон поблизу Волочиська, було атаковано російськими військами. В результаті було вбито 16 і захоплено в полон 4 (офіцер та 3 солдати) австро-угорських вояків. Успішні дії російських підрозділів створили умови для звільнення Радзівілова (Удачные стычки на австрийской границе, 1914, с. 5).

Вранці 15 серпня у Володимир-Волинському повіті через прикордонне село Мілятин і містечко Порицьк на територію Волині вступила австрійська кавалерія в складі 2 дивізій. Порицьк та навколишні села зазнали руйнувань. Наступного ранку австрійські війська обстріляли м. Володимир-Волинський. Місто захищав 68 піхотний Лейб-Бородінський полк, що дислокувався навколо міста (ЦДІАУ, ф. 278, оп. 1, спр. 280, арк. 49). Близько обіду цього ж дня «підривна команда» оборонців міста знищила всі споруди залізничної станції, окрім вокзалу. Залізницею з міста було евакуйовано цінні речі. Бої в місті тривали протягом усього дня 16 серпня. В результаті протистояння було пошкоджено залізничну колію, в передмісті згоріло 5 житлових будинків. Цього ж дня в місто, через Житомир, прибув командувач Південно-Західного фронту генерал М.І. Іванов (ЦДІАУ, ф. 442, оп. 864, спр. 247, арк. 19). Останній потяг з евакуйованими речами, рухомим складом та «підривною командою» відбув з міста в Ковель 17 серпня (ЦДІАУ, ф. 442, оп. 864, спр. 247, арк. 37). Від Володимира-Волинського австрійська кавалерія просувалась далі в напрямку станції Турійськ (ЦДІАУ, ф. 442, оп. 864, спр. 247, арк. 49).

29 серпня в місто, з боку кордону, стали прибувати частини воєнного обозу російської армії. Відступаючи в Ковель, вояки повідомили, що після розгрому їхньої дивізії австрійська кавалерія переслідує їх і невдовзі буде в місті. Відсутність військової залоги дала підстави для панічних настроїв в середовищі містян, які разом із відступаючим обозом масово покидали місто. Залишки розбитої дивізії ще протягом 3 днів проходили околицями, однак австрійські війська так і не з'явилися (ЦДІАУ, ф. 442, оп. 864, спр. 247, арк. 48). Пізніше Волинський губернатор відзначав, що лише наприкінці вересня населення заспокоїлось та в більшості своїй повернулося у Володимир-Волинський (ЦДІАУ, ф. 442, оп. 864, спр. 247, арк. 48 зв.).

Під час серпневих прикордонних боїв волиняни зазнали значних матеріальних втрат. Внаслідок вторгнення австрійців у Володимир-Волинський повіт особливо постраждала Порицька волость. В селах Самоволя і Щенютин було повністю знищено 81 селянське господарство. Крім того, у волості постраждало частково ще 453 господарства. Руйнувань зазнала також і Грибовецька волость. В підсумку по повіту збитків було завдано на суму 256 тис.

крб., не враховуючи повітового центру. За приблизними підрахунками втрати сільськогосподарського сектору Волині оцінювались в 320 тис. крб (Бернадський, 1999, с. 48-49).

У 12 прикордонних населених пунктах Ковельського, Дубенського, Старокостянтинівського і Володимир-Волинського повітів було зруйновано 178 селянських дворів. В окремих селах повністю знищено урожай і робочий інвентар (Бернадський, 1999, с. 48). Відступаючи з-під Радзивілова та Дружкополя, росіяни спалили мости з млинами біля сіл Липа і Голятин. У Волочиську було підірвано і спалено залізничну станцію (ЦДІАУ, ф. 442, оп. 864, спр. 247, арк. 4, 10). При підході угорського загону до Луцька тут, за наказом військового командування, було знищено мости на дамбі, які з'єднували Луцьк з його передмістям – Гнідавою. Також спалено 15 житлових будинків з господарськими прибудовами. Збитки, завдані одному з господарств, оцінювались в 40 тисяч карбованців (Бернадський, 1999, с. 49).

Отже, збройне протистояння першого місяця війни на території Волині було досить інтенсивним, позначалося перемінним успіхом для протиборчих сторін і призвело до значної матеріальної та моральної шкоди населенню краю.

Прикордонні бої в серпні 1914 р. відбувались і на території Подільської губернії. В перші дні війни по лінії Проскурів, Антонівці, Ярмолинці розташувались частини 8-ї армії генерала О.О. Брусилова. З австрійського боку, уздовж Збруча, окрім застав 11-го австрійського корпусу, перебувала ще кавалерійська дивізія (Брусилов, 1983, с.73).

Ці, на перший погляд, незначні протистояння, стали значним морально-психологічним випробуванням для місцевого населення, завдавши йому ще й матеріальних втрат. Як згодом згадував місцевий священик, новина про початок війни спричинила паніку у жителів прикордонного містечка Збриж. Частина населення нашвидкуруч зібравши найнеобхідніше, залишила місто. Місцева влада, за допомогою військових прикордонного загону намагалася заспокоїти жителів, переконуючи їх у відсутності небезпеки і необхідності завершення збору урожаю (Недавно пережитое (м. Збриж), 1914, с. 2). О 5 годині ранку 11 серпня 1914 р. австрійські війська, переправившись через р. Збруч, ввійшли в населений пункт. Проте, переконавшись що російських військ в ньому немає, відступили назад. Через деякий час у Збрижі з'явився кавалерійський загін. Біля церкви було встановлено угорський чорно-жовтий прапор, що мало свідчити про захоплення містечка. Атакований козацькими підрозділами в районі Збрижа-Жабинець цей загін, з втратами, відступив за лінію кордону (Недавно пережитое (м. Збриж), 1914, с. 3).

13 серпня 1914 р. австрійські військові підрозділи порушили державну межу поблизу м. Гусятина, особливість якого полягала в поділені кордоном на дві частини – австрійську і російську. Згодом місцевий священик К. Млотковський згадував, що стрілянина в місті розпочалася вночі 13 серпня. Загін австрійських вояків, чисельністю близько 200 осіб, зайняв подвір'я його будинку. Після нетривалої перестрілки з козачими роз'їздами, священика з сім'єю було заарештовано і ув'язнено в австрійській частині міста. Проте вже наступного дня вони були звільнені російськими військами (Из донесения, 1914, с. 869).

18 серпня австрійські війська вдруге проникли на територію підросійського Гусятина. В місті проводились обшуки і допити місцевого населення з метою отримання інформації про дислокацію російських військ. Однак вже 19-20 серпня російським наступом з боку Кузьминчика та Ольхівця місто було звільнено. В пресі повідомлялось про 41 вбитого австрійського вояка (Православная Подолия, 1914, №35, с. 891-892, 894-897).

Загалом під час обох нападів австрійської армії на Гусятин місту не було завдано значної шкоди. За словами місцевих жителів, постійно із закордонного вокзалу в місто їздили 3 автомобілі, які постачали солдатам військовій припаси (Из донесения, 1914, с. 869-870), які, крім того, весь час перебування в місті утримувались вони за рахунок місцевих жителів. Було взято в полон 7 осіб, яких з Гусятинської в'язниці було переведено до Чортківської і лише 23 серпня звільнено російськими військами (Православная Подолия, 1914, №34, с. 870).

Протягом 16-19 серпня 1914 р. під контролем австрійських військ перебувало прикордонне м. Сатанів. Спочатку тут перебував розвідувальний загін чисельністю 200-250 осіб, а згодом річку Збруч перейшли і піхотні частини, розташувались неподалік міста. В ніч з 16 на 17 серпня кордон перетнули кавалерійські та артилерійські підрозділи (угорські, німецькі і польські полки). У пресі повідомлялось про «неймовірну жорстокість та вандалізм» з боку австро-угорських військ, яскравим проявом чого став обстріл 17 серпня Сатанівського Свято-Троїцького жіночого монастиря. Того ж дня військові спалили в містечку 4 будівлі, намагалися підірвати Воскресенську церкву, нападали на будинки і стріляли в жителів (було вбито 5 осіб і поранено 25) (На австрийской границе, №102, с. 2-3).

17 серпня угруповання австро-угорських військ зіткнулося з російськими військами під Городком. Російське командування, передбачивши наступ, тимчасово посилило місцевий гарнізон 4 ротами піхоти. О. Брусилов згадував, що кулемети козачої дивізії були розташовані таким чином, що могли обстрілювати всю місцевість перед замаскованою піхотою (Брусилов,

.....
1983, с. 73-74). В результаті протистояння цісарські війська зазнали поразки, втративши близько тисячі вояків вбитими і пораненими (Булгаковский, 1916, с. 45; Переход австрийцами границы у м. Сатанова, 1914, с. 4). Залишки загону повернулися до Сатанова. Невелику групу австрийців в складі 11 осіб (ймовірно рештки розбитого підрозділу – *Авт.*) було затримано поблизу с. Чернокозинців Кам'янецького повіту (Военная хроника, 1914, с. 4).

19 серпня, відступаючи з Сатанова, австрийські війська зруйнували декілька адміністративних будівель – пошти, штабу 3 відділу прикордонної охорони, сатанівського загону охорони тощо (На австрийской границе, 1914, №104, с. 3). Втікаючи з міста, цісарські війська залишили 2 гармати, автомобіль, близько 100 велосипедів, 8 возів з різним провіантом, ящики від грошей, бойових припасів, значну кількість холодної та вогнепальної зброї (Переход австрийцами границы у м. Сатанова, 1914, с. 4). В цьому районі, протягом 17 серпня, австрийський військовий загін контролював прикордонний населений пункт Скотиняни (Православная Подолия, 1914, №36, с. 925-927).

18 серпня 1914 р., в день початку запланованого наступу російських військ, в штаб 8-ї армії надійшла телеграма від головнокомандувача Південно-Західного фронту генерала М.І. Іванова, в якій повідомлялось, що на м. Кам'янець-Подільський наступає колона ворога в складі 1-ї бригади піхоти з артилерією та двома-трьома ескадронами кавалерії. Генералу О. Брусилову пропонувалось направити на цю ділянку фронту достатні сили, щоб не допустити захоплення міста. Він цього не зробив, пояснюючи що «... коли я перейду в наступ і вступлю на австрийську територію, то ця колона, побоюючись бути відрізаною, сама побіжить назад без будь-якого примусу. Розкидатись військами для другорядних цілей вважаю шкідливим» (Брусилов, 1983, с. 74-76). В секретному повідомленні начальнику Подільського губерньського жандармського управління зазначалось, що настоятель Орининського костюлу Кульчицький розповів австрийському командуванню про місце розташування російських військ та про їх переміщення, вказавши зручні шляхи просування до міста. За порадою Кульчицького австрийська артилерія обстріляла в місті саме ті місцевості, де міг перебувати російський загін (ЦДІАУ, ф. 301, оп. 1, спр. 1467, арк. 1-1 зв.).

Зважаючи на значну перевагу супротивника, 7 рот міського ополчення, без бою, відійшли до Нової Ушиці. 17 серпня начальник Подільського жандармського управління полковник Велавін доповідав, що Кам'янець-Подільський повністю зайнято австрийськими військами (ЦДІАУ, ф. 278, оп. 1, с. 280, арк.37). Наступного дня Подільський губернатор телеграфно повідомив головного начальника Київського воєнного округу, що 17 серпня в 11 год. ранку «австрийські з'єднання трьох родів військ оточили Кам'янець-Подільський». Губернатор разом з міською управою, під прикриттям загону прикордонної охорони, переїхав у Жванчик Ушицького повіту. Єпископ Подільський і Брацлавський виїхав одночасно з губернатором. Вивезено було також пошту, гроші та телеграф (ЦДІАУ, ф. 442, оп. 864, спр. 247, арк. 23-23 зв.). Проте вже 19 серпня австро-угорські війська, дізнавшись про перехід російських військ у наступ, швидко залишили Кам'янець-Подільський.

Залишаючи місто австрийське командування повернуло всю контрибуцію, зібрану з жителів міста. З приводу цього О. Брусилов писав: «Це було цілком зрозуміло, оскільки вони (австрийці – *Авт.*) добре розуміли, що якщо візьмуть контрибуцію з жителів Кам'янця-Подільського, то я, в свою чергу, зайнявши Тернопіль, Трємбовлю, Чортків, не пожалію цих міст і зберу з них таку ж, якщо не більшу, контрибуцію» (Брусилов, 1983, с. 76). Під час захоплення австро-угорськими військами в Кам'янці-Подільському від гарматного обстрілу постраждала стара фортеця та собор Казанської Божої Матері (Православная Подолия, 1915, с. 747).

Підсумовуючи наслідки серпневих прикордонних боїв для Подільської губернії, можна сказати, що втрати регіону, порівняно з Волинню, були менш значними. Схожий висновок зробив представник Особливого Комітету Великої княжни Тетяни Миколаївни з надання допомоги жертвам війни, член державної ради А.Б. Нейдгарт, інспектуючи Подільську, Київську і Волинську губернії (Влияние войны на Юго-Западный край, 1915, с. 47). За даними страхового відділу губернської управи було зафіксовано 4 масштабних пожежі, якими було пошкоджено 16 будівель. Зокрема, в м. Сатанів 17 серпня згоріло 4 будівлі, оцінених в 330 крб.; в с. Спасівка, того ж дня, 2 будівлі, вартість яких оцінили в 480 крб.; в с. Слобідка Смотрицька, Кам'янецького повіту 20 серпня згорів магазин, завдавши шкоди власнику на 500 крб.; в с. Цвіклівці Кам'янецького повіту 19 серпня згоріло 9 будівель, оцінених в 745 крб. Загальна сума шкоди склала 2055 крб. з яких 1207 крб. 23 коп. було виплачено в якості страхової винагороди (Влияние войны на Юго-Западный край, 1915, с. 48-49).

Отже, прикордонні бої на території Подільської губернії значних матеріальних втрат населенню не завдали. Швидше потрібно говорити про психологічні наслідки. Вже в ході цього локального протистояння жителям регіону довелося усвідомити всю однозначність і безкомпромисність війни.

Що стосується Київської губернії, то, перебуваючи в районі, близькому до театру військових дій, тут проводились відповідні мобілізаційні роботи. Одна з мешканок Києва в червні 1915 р. в листі до знайомого згадувала ситуацію в місті на початку війни: «... Київ перетворився на військовий табір. Скрізь і всюди зустрічаються юрби солдатів та офіцерів. Місто окопується і про всяк випадок готуються зручні позиції для захисту» (ЦДІАУ, ф. 274, оп. 1, спр. 3632, арк. 4).

Висновки. Отже, з перших днів оголошення Австро-Угорщиною війни Росії, територія Правобережної України стала ареною бойових дій. В серпні 1914 р. в прикордонній смузі Волинської і Подільської губерній відбулася низка збройних сутичок із тимчасовим захопленням територій. Найбільшою шкоди військові дії завдали населенню Волині, де руйнувань зазнали низка населених пунктів. Незначною матеріальною шкодою, кількадечним контролем над губернським містом – Кам'янцем-Подільським та морально-психологічними випробуваннями завершилися серпневі бої на території Поділля. Київська губернія відіграла роль тилової – на її території військових дій не відбувалось, окрім випадків бомбардування з аеропланів.

Подяка. Висловлюємо щирю подяку працівникам архівів та бібліотек, а також усім учасникам редакційної колегії, за сприяння та поради, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Автор не отримував фінансової підтримки для написання та публікації цієї статті.

Джерела та література:

Бернадський, Б. В. (1999). *Волинь у роки Першої світової війни: дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки*. Луцьк: Б.в., 197 с.

Брусилов, А.А. (1983). *Мои воспоминания*. Москва: Воениздат, 256 с.

Булгаковський, Д.Г. (1916) *Великая война в 1914, 1915, 1916 годах. Выдающиеся события на пути защиты России в её целостности, чести и достоинстве*. Петроград: Б.в., 58 с.

Велика війна (2020). *Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. Історичні нариси*. У 2-х кн. Кн. 2. [уклад. О. Реєнт]. Київ: Кліо, 784 с.

Влияние войны на Юго-Западный край. (1915). *Экономическая жизнь Подолии*, №3, 47–49.

Военная хроника. (1914). *Подолия*, 10 сентября, №93, 4.

Волковинський, В.М. (2004). Бойові дії на українських землях у роки Першої світової війни. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.*, 4. С. 52–69.

Двухдневный бой наших войск с австрийцами. (1914). *Киевлянин*, 29 июля, №207, 4.

Дем'янюк, О.Й. (2008). Перша світова війна на волинському Поліссі. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Старовижівщина з глибини століть*: Наук. зб.: Вип. 28: Матер. XXVIII Волинської обл. істор.-краєзн. наук. конф. Луцьк: МП «Пульс», С. 357–361.

Дубровський, М.В. (2015). О. Брусилов на Поділлі. *Народи світу і Велика війна 1914-1918 рр.: матеріали Всеукраїнської наукової конференції 3-4 квітня 1915 р.* Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», С. 314–316.

Из донесения (1914). Из донесения Его Преосвященству благочинного, священника м. Гусятина, Каменецкого уезда, о. Климента Млотковского. *Православная Подолия*, 14 сентября, №34, 869-870.

На австрийской границе. (1914). *Подолия*, 1 октября, №102, 2–3.

На австрийской границе. (1914). *Подолия*, 5 октября, №104, 2–3

Науменко, А. (2009). До історії бойових дій на Волині під час Першої світової війни. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки воєнної історії краю*: Наук. зб.: Вип. 30: Матер. XXX Всеукр. наук.-практ. істор.-краєзн. конф. Луцьк: МП «Пульс», С. 160–164.

Недавно пережитое (м. Збриж) (1914). *Подолия*, 10 октября, №106, 2–3.

Переход австрийцами границы у м. Сатанова. (1914). *Подолия*, 31 августа, №89, 4.

Православная Подолия (1914). 21 сентября, №35, 891–899.

Православная Подолия (1914). 28 сентября, №36, 925–928.

Православная Подолия (1915). 19 апреля, №16. 745–747.

У Волочиска (1914). *Киевская мысль*, 26 июля, №203, 3.

Соловійов, О. (1998). Бойові дії на Волині в роки Першої світової війни. *Науковий вісник ВДУ. Історичні науки*, 1, 46–50.

Удачные стычки на австрийской границе. (1914). *Киевлянин*, 30 июля, №208, 5.

Хомич, П.М. (2018) Бойові дії на волинському Поліссі під час Першої світової війни й участь у них польського легіону. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки*, 29(68), 53–55.

Хроника войны. (1914а). *Киевская мысль*, 1 августа, №209, 2.

Хроника войны. (1914b). *Киевская мысль*, 2 августа, №210, 2.

ЦДІАУ в м. Києві – Центральний державний історичний архів України в Києві.

Pavlo V. Klishchynsky

Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University

PhD. (History), Senior Lecturer (Ukraine)

Military Actions on the Territory of Right Bank Ukraine in August 1914 and their Consequences

Abstract. *The purpose of the research lies in highlighting the run and peculiarities of military actions on the territory of Right-Bank Ukraine in August 1914, showing their devastating consequences. The research methods are based on the concrete historical research approach – historicism, objectivity, comprehensiveness and integrity, systematicity, as well as on methods of analysis and synthesis, historical-statistical, historical-comparative, problem-chronological. The scientific novelty of the paper lies in a comprehensive study of the run and consequences of the armed confrontation between the Russian and Austro-Hungarian troops on the border of Volynska and Podilska provinces in mid-August 1914. Conclusion. From the first days of Austria-Hungary's declaration of war against Russia, the territory of Right Bank Ukraine became a battleground of military actions. In August 1914, a series of armed clashes took place on the border zone of Volynska and Podilska provinces with a temporary seizure of territories. The greatest damage was caused to the population of Volyn, where a number of settlements were destroyed because of military actions. August battles on the territory of Podilia ended with insignificant material damage, a several days control over the provincial city Kamianets-Podilskyi, and moral-psychological trials. Kyiv province played behind the front lines role - no military operations took place on its territory, except airplane bombings.*

Key words: military actions, war, Volyn, material loss, Podilia, Right-Bank Ukraine

References:

- Bernadskyi, B. V.** (1999) *Volyn u roky Pershoi svitovoi viiny [Volyn during the First World War]: dys... kand. ist. nauk: 07.00.01 / Volynskyi derzh. un-t im. Lesi Ukrainky. Lutsk: B.v., 197 s. [In Ukrainian].*
- Brusylov, A.A** (1983). *Moy vospomynaniya [My memories]. Moskva: Voenyzzdat, 256 s. [in Russian].*
- Bulhakovskyi, D.H.** (1916) *Velykaia voina v 1914, 1915, 1916 hodakh. Vydaishchiesia sobyitiya na puty zashchyty Rossyy v eë tselostnosty, chesty y dostoinstve [The Great War in 1914, 1915, 1916. Outstanding events on the path of protecting Russia in its integrity, honor and dignity]. Petrohrad: B.v., 58 s. [in Russian].*
- Velyka viina** (2020). *Velyka viina 1914–1918 rr. i Ukraina. Istorychni narysy [The Great War of 1914–1918 and Ukraine. Historical draw]. U 2-kh kn. Kn. 2 / [uklad. O. Reient]. Kyiv: Klio, 784 s. [In Ukrainian].*
- Vlyiane voiny na Yuho-Zapadnyi kraj.** (1915). *Ekonomycheskaia zhyzn Podolyi – Economic life of Podolia, 3, 47–49. [in Russian].*
- Voennaia khronyka.** (1914). *Podolyia – Podolia, 10 sentiabria, 93, 4. [in Russian].*
- Volkovynskyi, V.M.** (2004) *Boiovi dii na ukraïnskykh zemliakh u roky Pershoi svitovoi viiny [Combat actions on Ukrainian lands during the First World War]. Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st. – Problems of the history of Ukraine in the 19th and early 20th centuries, 4. 52–69. [In Ukrainian].*
- Dvukhdnevnyi boi nashykh voisk s avstryitsamy.** (1914). *Kyevliany – Kyivian, 29 yuliia, 207, 4. [in Russian].*
- Demianiuk, O.I.** (2008) *Persha svitova viina na volynskomu Polissi [The First World War in Volyn Polissia]. Mynule i suchasne Volyni ta Polissia. Starovyzhivshchyna z hlybyny stolit [Past and present of Volyn and Polissia. Starovyzhivshchyna from the depths of centuries]: Nauk. zb.: Vyp. 28: Mater. XXVIII Volynskoi obl. istor.–kraiezn. nauk. konf. Lutsk: MP «Puls», S. 357–361. [In Ukrainian].*
- Dubrovskyi, M.V.** (2015) *O. Brusylov na Podilli [O. Brusylov in Podilla]. Narody svitu i Velyka viina 1914-1918 rr. [Peoples of the world and the Great War of 1914-1918]: materialy Vseukraïnskoi naukovoi konferentsii 3-4 kvitnia 1915 r. Vinnytsia: TOV «Nilnan-LTD», S. 314–316. [In Ukrainian].*
- Yz donesenyia** (1914). *Yz donesenyia Eho Preosviashchenstvu blahochynnoho, sviashchennyka m. Husiatyna, Kamenetskoho uiezda, o. Klymenta Mlotkovskoho [From the report to His Eminence of the dean, priest m. Gusyatin, Kamenets district, Fr. Kliment Mlotkovsky]. Pravoslavnaia Podolyia – Orthodox Podolia, 14 sentiabria, 34, 869-870. [in Russian].*
- Na avstryiskoi hranytse.** (1914). *Podolyia – Podolia, 1 oktiabria, 102, 2–3. [in Russian].*
- Na avstryiskoi hranytse.** (1914). *Podolyia – Podolia, 5 oktiabria, 104, 2–3. [in Russian].*
- Naumenko, A.** (2009). *Do istorii boiovykh dii na Volyni pid chas Pershoi svitovoi viiny [To the history of combat operations in Volyn during the First World War]. Mynule i suchasne Volyni ta Polissia. Storinky voiennoi istorii kraiu – Past and present of Volyn and Polissia. Pages of the military history of the region: Nauk. zb.: Vyp. 30: Mater. XXX Vseukr. nauk.-prakt. istor.-kraiezn. konf. Lutsk: MP «Puls», S. 160-164. [In Ukrainian].*
- Nedavno perezhytoe (m. Zbryzh)** (1914). *Podolyia – Podolia, 10 oktiabria, 106, 2–3. [in Russian].*

- Perekhod avstryitsamy hranitysy u m. Satanova. (1914).** *Podolyia – Podolia*, 31 avhusta, 89, 4. [in Russian].
- Pravoslavnaia Podolyia (1914a).** *21 sentiabria*, 35, 891–899. [in Russian].
- Pravoslavnaia Podolyia (1914b).** *28 sentiabria*, 36, 925–928. [in Russian].
- Pravoslavnaia Podolyia (1915).** *19 apreliia*, 16, 745–747. [in Russian].
- U Volochyska (1914).** *Kyevskaia musl - Kievan thought*, 26 yiulia, 203, 3. [in Russian].
- Soloviov, O. (1998).** Boiovi dii na Volyni v roky Pershoi svitovoi viiny [Combat operations in Volyn during the First World War]. *Naukovyi visnyk VDU. Istorychni nauky – Scientific Bulletin of VSU. Historical sciences*, 1, 46–50. [In Ukrainian].
- Удачные стычки на австрийской hranytse. (1914).** *Kyevlianyin – Kyivian*, 30 yiulia, 208, 5. [in Russian].
- Khomych, P.M. (2018)** Boiovi dii na volynskomu Polissi pid chas Pershoi svitovoi viiny y uchast u nykh polskoho lehionu [Combat operations in the Volyn Polissia during the First World War and the participation of the Polish Legion in them]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seria: Istorychni nauky – Academic notes of TNU named after V.I. Vernadskyi. Series: Historical sciences*, 29(68), 53–55. [In Ukrainian].
- Khronyka voiny. (1914).** *Kyevskaia musl – Kievan thought*, 1 avhusta, 209, 2. [in Russian].
- Khronyka voiny. (1914).** *Kyevskaia musl – Kievan thought*, 2 avhusta, 210, 2. [in Russian].
- TsDIAU v m. Kyievi – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v Kyievi** [Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv]. [In Ukrainian].

Статтю надіслано до редколегії 18.09.2022 р.
Статтю рекомендовано до друку 30.11.2022 р.

Ігор Макарчук

Житомирський державний університет імені Івана Франка
аспірант (Україна)

e-mail: stalker_ua333@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7944-0417>

ResearcherID: GPC-8753-2022

Частини особливого призначення в боротьбі з повстанським рухом на Волині

Анотація. Метою статті є висвітлення створення радянською владою Частин особливого призначення на Волині. Визначення їх ролі в боротьбі з місцевим повстанським рухом та осередками підпільних антибільшовицьких організацій регіону. **Методологія.** При написанні статті використані базові принципи історичного пізнання: історизму, науковості, об'єктивності. Конкретні пошукові завдання дослідження вирішувались засобами проблемно-хронологічного (оптимальне залучення тематичної літературно-джерельної бази); історико-порівняльного (аналіз різних джерел та формування відповідних положень й висновків дослідження); критичного аналізу (критичне ставлення до різних джерел) методів. **Наукова новизна** полягає у комплексному дослідженні генези створення та діяльності Частин особливого призначення на Волині, їх участі в боротьбі з повстанським рухом регіону на основі неопублікованих джерел. Введено до наукового обігу і проаналізовано новий джерельний матеріал, зокрема архівні документи, важливі для розкриття проблеми. **Висновки.** Новостворені підрозділи ЧОН Волині активно були включені в боротьбу з повстанським рухом ще на етапі свого формування. Восени 1921 р., готуючись до Другого зимового походу влада застосувала їх для оборони основних міст на маршрутах руху повстанських груп Юрія Тютюнника. Після поразки цього походу повстанський рух регіону дещо пішов на спад. Новою загрозою для радянської влади стала підпільна антибільшовицька організація – Волинська повстанська армія. Участь у її ліквідації також взяли підрозділи ЧОН. Після цього повстанську діяльність продовжували лише окремі керівники і відділи. Значно активізувались кримінальні елементи. В таких умовах потреба в існуванні великих підрозділів ЧОН відпала, їх функції успішно виконували правоохоронні органи. Тому влітку 1924 р. почалось їхнє розформування.

Ключові слова: Частини особливого призначення, повстанський рух, Другий зимовий похід, бандитизм, Волинська губернія.

Постановка проблеми. Тематика дослідження Української національної революції 1917–1921 рр. включає в себе вивчення повстанських рухів. У цілому, по всій Україні повстанський та підпільний рухи 1920-х рр. досягали великого розмаху, що ускладнює сьогодні їх вивчення і комплексний аналіз. Поразка українських національних сил у боротьбі за державність у ході Української національної революції зумовлена низкою факторів. Серед них можна виділити організацію радянською владою збройних загонів для боротьби з повстанським рухом. Важливим джерелом дослідження антибільшовицького руху, зокрема на Волині, є розкриття діяльності частин особливого призначення, які боролися з повстанцями.

Аналіз джерел та останніх досліджень. У сучасній українській історіографії з'явилися дослідження і праці, які висвітлюють повстанський та підпільні рухи окремих регіонів України в контексті всеукраїнського. Так, Д. Красносілецький (Красносілецький Д., 2017) проаналізував діяльність повстанських загонів націоналістичного спрямування в антибільшовицькому русі в 1917-1921 рр. Повстанський рух Поділля охарактеризовано Я. Гальчевським (Гальчевський Я., 2011). Це дає змогу більш детально вивчити особливості повстанського руху конкретного регіону, зокрема Волині. В дослідженні цього питання дається взнаки відсутність достатньої кількості джерел, оскільки, наказів і програмних документів щодо повстанського руху та організацій 1920-х рр. залишилось дуже небагато. Якщо говорити про окремі повстанські відділи чи організації, то вони взагалі відсутні. Часто, чи не єдиними джерелами стають радянські документи, зокрема про підрозділи, що брали участь у боротьбі з повстанцями. Однак, як і кожне джерело, такі документи вимагають критичного ставлення та детального аналізу.

Метою статті є висвітлення обставин і мети створення Частин особливого призначення на Волині та аналіз їх діяльності в боротьбі з місцевим повстанським рухом.

Виклад основного матеріалу. Після повної окупації території України нова влада зіткнулась з рухом опору місцевого населення, який набув як стихійних, так і більш організованих форм. Масовий повстанський рух був загрозовим для утвердження радянської

влади в прикордонних українських губерніях, особливо в контексті повернення з-за кордону армії УНР і продовження бойових дій. В умовах післявоєнної та революційної розрухи, загальної втоми населення від війни і масового дезертирства з Червоної армії утримувати порядок на значній за розміром території було складним завданням. Тримати велику за чисельністю армію в таких умовах можливості не було. Тому виникла потреба мати додаткові воєнізовані відділи, які б підтримували продподаткову компанію та були опорою влади на місцях, де не квартирувались військові частини. Такими новосформованими підрозділами, на які було покладено обов'язки боротьби з повстанцями стали Частини особливого призначення (ЧОН). Їх почали формувати і на території Волинської губернії.

Саме наказом Київського військового округу УССР від 9 травня 1921 р. за № 1049/265 було покладено початок формування кадрів Частин особливого призначення Волині. На тимчасовій основі на посаду начальника ЧОН Волині було призначено Васильєва. Основою для формування частин став Окремий Волинський комуністичний полк (колишній Саратовський) і тим самим наказом надано розпорядження про облік комунарів Волині. В наказі № 2 від 25 травня 1921 р. віддається розпорядження про те, що Волинський Комуністичний полк особливого призначення має формуватися по структурі польових частин Червоної армії. До полку також входив Губернський відділ всеобуч. В складі полку було створено два батальйони (ДАЖО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 176. Арк. 1).

Як відзначалось в радянських документах, основними завданнями новостворених частин були: присутність ЧОН, як міри попередження контрреволюційних і бандитських злочинів в районах їх розташування, організація внутрішньої оборони населених пунктів України, відкриті виступи ЧОН для боротьби з бандитами (ДАЖО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 171. Арк. 4). Загалом, ЧОН Волині мали таку структуру і місця своєї дислокації: штаб полку з командирами, штаб батальйону і 1 рота – м. Житомир, 2 рота – Черняхів, 3 рота – м. П'ятка, штаб 2 батальйону і 1 взвод 6 роти – м. Новоград-Волинський, 4 рота – Овруч, 5 рота – Полонне і 6 рота – м. Ізяслав (ДАЖО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 176. Арк. 140). 24 червня 1921 р. 4 рота, що знаходилася в стані формування, силою обставин була залучена в боротьбу з організованим в повітах повстанським рухом, спільно з повітовим політбюро під командуванням командира роти Гайдукова. Відділ діяв в Покалівській волості, в лісовій місцевості хуторів Манурхово та Короки, що в 30 верстах Північно-західніше м. Овруч. Як зазначалось у документах, «зіткнень з бандами відділ не мав, але своєю появою примусив бандитів здатись. З'явилось 25 чоловік на чолі з помічником Гарася – Євтисем і Деркачем Петром» (ДАЖО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 176. Арк. 143-144).

8 липня 1921 р. призначено командувачем Комуністичним полком особливого призначення Панкора. До цього ж часу завершилась передача всеобучу і була встановлена постійна дислокація частини. В подальшому розпочинаються регулярні стройові заняття зі змінним складом, який не проходив курс навчання 96 годинної програми по 6 годин у тиждень. Станом на 14 липня 1921 р. формування частин Особливого призначення за межами Житомира відбувалось не достатньо швидкими темпами, тому наказ №6 вимагав швидшого завершення їх формування (ДАЖО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 176. Арк. 1).

15 і 24 липня 1921 р. участь ЧОН в боях з повстанським рухом була відзначена на Овруцькому напрямку. 25 серпня 1921 р. з четвертої роти виділився відділ в 14 чоловік під керівництвом Захарова, який діяв в районі Покалівської та Словечанської волостей 8 днів, але на цих напрямках зіткнень з повстанцями вони не мали.

У серпні четверту роту перейменовано у восьму (ДАЖО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 176. Арк. 143-144). Полк було інспектовано окружною комісією, в заключенні якої відзначено недостатність матеріальної частини полку. В цьому ж місяці відбулась робота по згладжуванню недоліків і остаточно завершилось його формування, а відвідування військових занять первинним складом досягло максимальної кількості (ДАЖО. Ф. П-1. Оп. 1, Спр. 176. Арк. 1).

1 жовтня 1921 р. була ліквідована змова в м. П'ятка перемінним складом шостої роти полку. За агентурними зведеннями вдалося встановити, що вночі очікувався напад повстанців на містечко з метою захоплення складу з озброєнням. Для недопущення цього нападу було виділено 14 комунарів зі складу шостої роти полку, які вночі оточивши будинок, де зібралися повстанці, захопили в полон п'ять з них, які були озброєні. Полонених було передано до Губчека. (3 бойових епізодів ЧОН на Волині, 1922, с. 2). 30 жовтня 1921 р. восьма рота взяла активну участь в розкритті змови в Словечанській волості, але завдяки недосвідченості агентів повітового політбюро, затримати змовників не вдалось (ДАЖО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 176. Арк. 143-144).

Радянська влада завдяки своїй агентурі була добре ознайомлена про плани штабу армії УНР з організації повернення в Україну. Тому в своїх звітах радянські органи відзначали, що план Петлюри про вторгнення в кордони радянської України почав здійснюватися в кінці жовтня 1921 р. Відносно невеликі групи, добре споряджені і обмундировані, були важко вловимими, розсипались по глухим хуторам Олевського району Волинської губернії. Прикордонна смуга, в

.....
яку входив Олевський район, посилено відвідувалась контрабандистами і шпигунами. Радянські прикордонні малочисельні частини не в змозі були впоратись з цим і обмежувались вилученням окремих злочинних осіб. Посилений підвіз продподатку до зсипних пунктів, посилене вантаження і посилене заготівля палива на розробках району, безсумнівно, були враховані повстанським командуванням. В районі поширювались прокламації, в яких отаман Петлюра, вказуючи на час наближення великого повстання, писав що необхідно знищувати комуністів, не здавати продподаток, руйнувати мости і залізні дороги.

Як зазначали учасники ЧОН у своїх спогадах, що «відділи бандитів в більшості йшли вночі хуторами, що крайнє ускладнювало виявляти їх напрямок руху». Встановлено, що групи, які переходили кордон, склались з 4 Київської, 6 Стрілецької і 3 Залізної петлюрівських дивізій. Вночі 9 листопада 1921 р. в 10 верстах південніше Олевська проходив загін зі штабом, керований Тютюнником чисельністю до 2000 чоловік, при 20 кулеметах, який на світанку не затримуючись взяв напрямок на Зубковичі, Янча-Рудня. Для їх затримання проводились операції маневровим просуванням відділів 44 дивізії, але зв'язку з Олевськом цей відділ не мав. Вночі в Олевськ прибув 395 полк з батареєю, розквартирувавшись в околицях міста.

У спогадах членів ЧОН зазначалось, що операція велась повсталими кулаками із сіл Радобрель, Суцани, Андрієво, Юрево, Журжовичі, Сабачин під командуванням петлюрівських інструкторів. Наступ на Олевськ вівся трьома групами: перша чисельністю близько 50 чоловік при 2 кулеметах з боку Барбаровки, друга до 45 чоловік при двох кулеметах з боку Радобрель і третя до 70 чоловік вздовж залізної дороги з боку Коростеня. Стрілянина тривала більше години після чого повстанці в усіх напрямках були зупинені. Коли почалось переслідування відступаючих, було захоплено близько 10 полонених і така ж кількість вбитих. З боку ЧОН в цій операції 2 поранено. Із захопленого наказу було з'ясовано, що в районі Олевська діє перший повстанський Олевський полк зі штабом в селі Юрово (що в 20 верствах північніше Олевська). Польовими частинами захоплена при переслідуванні застава першого повстанського полку. До 17 листопада 1921 р. відзначена повна ліквідація повстанського руху в Олевському районі (3 бойових епізодів ЧОН на Волині. Олевський загін особливого призначення, 1922, с. 1).

У листопаді місяці третій Волинський Комуністичний полк, перейменовується в четвертий окремих Волинський полк особливого призначення. Після розгрому військових частин Тютюнника восьма рота вимушена була періодично переводитись на казарму, у зв'язку з тим, що він, відступаючи залишив багато своїх агентів в повітах, які вели підпільну роботу. Тільки в останніх числах грудня роту було знято з казармового становища і особовий склад почав поповнювати свої військові знання (ДАЖО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 176. Арк. 143-144).

Особливо активних дій ЧОН Волині по боротьбі з повстанцями в січні і лютому 1922 р. здійснено не було. З архівних документів відомо, що «з кадрового складу Овруцького окремого взводу виділялось два озброєних відділи для допомоги ГПУ: 21 січня 1922 р. в складі 15 багнетів, під командою командира кулеметного взводу товариша Макеєва для затримання кримінального бандита Гарася і 2 лютого 1922 р. в складі 6 чоловік для вилучення зброї у місцевого населення. Пошуки першого відділу завершилися безрезультатно, оскільки бандит Гарась, швидше за все, будучи повідомлений співчуваючим йому населенням, встиг втекти і по прибуттю відділу на місце призначення, його не знайшли. Другим відділом вилучено: 1 револьвер, 1 драгунська гвинтівка. Обома відділами взято 15 заручників з бандитськи налаштованих елементів». Збройних зіткнень не було» (ДАЖО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 176. Арк. 179).

Хоча в звіті радянських органів відділ Гарася відзначений як кримінальний, але, разом з тим, уникнути арешту цьому керівнику повстанців вдалося саме завдяки місцевому населенню, яке його повідомило.

З початком весни влада готувалась, що повстанський рух знову відновить активну діяльність. 6 квітня 1922 р. восьма рота перейменовується в Овруцький окремих взвод особливого призначення. 14 липня 1922 р. взвод вирушив на святкування першої річниці ЧОН, святкування відбулось з великим піднесенням, в якому приймали участь профспілки, радянські установи і гарнізон. На святі в той же день було вручене нове знамено підрозділу. 23 липня 1922 р. відділ з 12 чоловік під командуванням Гайдукова, виступив в Гладковичську волость Овруцького повіту, для затримання повстанців Дідковських: Костянтина і Висля, які сховались і зіткнень не було.

Органи ГПУ виявили в деяких повітах губернії осередки масштабної підпільної організації під назвою Волинська повстанська армія (ВПА). Серед тих військових більшовицьких частин, що дислокувались і несли службу на Волині місцеві відділи ЧОН також були залучені до операції з затримання учасників ВПА. Зокрема в ліквідації вказаної організації брали участь такі окремі взводи ЧОН губернії: Овруцький, Коростенський і Полонський, а також курсанти окремого нештатного батальйону ЧОН Волгубпартшколи. Ці військові частини в часі самої операції діяли під керівництвом представників ГПУ.

26 вересня 1922 р. у зв'язку з призовом в армію новобранців 1901 року та через відсутність в Овручі військових частин, Овруцький взвод ЧОН був переведений на казармене положення. Його завданням було нести охорону міста й забезпечити підтримку порядку. В цей час радянськими органами проводиться активна підготовка до ліквідації ВПА. Зберігалась також небезпека того, що ВПА почне втілення свого плану повстання на Волині значно раніше (ДАЖО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 172. Арк. 36-37).

На території Овруцького повіту діяла Овруцька повстанська дивізія на чолі з петлюрівським агентом Титом Базовським. У самій операції з ліквідації ВПА Овруцький відділ ЧОН брав активну участь, надаючи збройну підтримку органам ГПУ. Для забезпечення від повстанських відділів що могли вторгнутись в Овруч з числа Овруцького взводу ЧОН були сформовані і виставлені польові караули та дозори на всіх підступах до міста.

Також в рамках плану з ліквідації ВПА Овруцький взвод ЧОН отримав завдання знищити місцевого отамана Гарася. Для цього було сформовано групу силою вісім чоловік, яка під виглядом повстанців мала б зв'язатися з відділом отамана Гарася і знищити його (ДАЖО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 173. Арк. 3-4).

У цю групу входили також місцеві бійці ЧОН, які брали участь в більшовицькому партизанському русі на території Овруччини в попередні роки, отож мали досвід партизанської війни і добре знали місцевість. Керівник цієї групи був відомий для повстанців, тому щоб підпільники не впізнали його особу, він вийшов на зв'язок з ними в гримі. Таким чином, цій замаскованій під повстанців радянській групі вдалось зв'язатися з Гарасем і заманити його відділ в пастку, знищивши під час бою двох його бійців і одного поранивши. Проте ліквідувати ватажка їм не вдалось. Залишки загону Гарася і сам отаман змогли вирватися з пастки й відірватися від переслідувачів (ДАЖО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 173. Арк. 22 зв.).

Усі місцеві частини ЧОН, що брали участь в операції з ліквідації ВПА, були переведені на військове положення. Вже після активної фази операції місцеве командування ЧОН відзначало, що найбільша активність була проявлена Овруцьким окремим взводом ЧОН, який брав участь в ліквідації так званої «Овруцької повстанської дивізії» (ДАЖО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 174. Арк. 5).

Дії інших взводів ЧОН в Коростенському і Полонському повітах були менш активними. З цих двох підрозділів лише бійці Полонського взводу ЧОН (відділ в числі 25 багнетів) брали активну безпосередню участь в затриманні учасників ВПА. Полонський взвод знаходився на військовому положенні з 6 по 13 жовтня 1922 р. (наказ № 13), а Коростенський з 7 по 9 жовтня 1922 р. (ДАЖО. Ф. П-1. Оп. 1, Спр. 173. Арк. 3-4).

Після завершення операції всім учасникам ЧОН, що брали в ній участь, була висловлена подяка від командування. Особливо було відзначено курсантів окремого нештатного батальйону ЧОН Волгубпартшколи та їхнього командира – Івановського, а також особовий та командний склад Овруцького взводу ЧОН. Як заохочення командира Овруцького взводу ЧОН – Гайдукову було видано з суми комісії по покращенню побуту кадрів 5000 рублів (ДАЖО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 171. Арк. 10).

Загалом розкриття такої масштабної організації як ВПА стало другим серйозним ударом для повстанського руху Волині після поразки Другого зимового походу. В 1923 р. повстанський рух ще більше пішов на спад. Свою діяльність продовжували лише окремі розрізнені підрозділи, на чолі яких були керівники з досвідом. Активізувались і кримінальні бандити, які нерідко діяли під маркою повстанців. У звіті з 1 липня по 1 вересня 1923 р. зазначалось, що «проявляють активність банди Гордія – 9 чоловік і «Золота п'ятірка» обидві в Шепетівському окрузі, банди Гарася – 8 чоловік, Деркача – 8 чоловік, Костюшко – 6 чоловік, всі три в Коростенському окрузі. В цей період відзначається систематичне псування і крадіжки телеграфних проводів та ізоляторів на лініях: Житомир-Київ, Житомир-Коростень-Мозир і Коростень-Олевськ».

На початку 1924 р. органами радянської влади фіксувалось «посилення активності діючої в Шепетівському окрузі банди Гордія і збільшення до 9 чоловік банди Гарася, яка діяла в Коростенському окрузі. Також внаслідок злочинного відношення адміністрації Коростенської тюрми щодо її охорони 10 лютого 1924 р. обеззброївши охорону, з неї втекло 8 чоловік бандитів, які об'єднались в шайку під керівництвом Василевського, збільшили чисельність за рахунок кримінального елемента до 12 чоловік» (ДАЖО. Ф. П-176. Оп. 1. Спр. 176. Арк. 285).

Зі значним спадом активності повстанців і розгортанням кримінального бандитизму потреба в існуванні великих підрозділів ЧОН знизилась. Їх функції успішно виконувались міліцією на місцях. Згідно наказів Револуційної військової ради СРСР за № 448/97 і 788/139/a і Командуючого ЧОН СРСР від 27 червня 1924 р. № 25/13, окремі частини особливого призначення в районі розташування територіальних дивізій мали бути розформовані, а в тих районах і округах губерній, які розвернутими територіальними частинами не охоплені, окремі ЧОН зберігались на попередній основі у з'єднаннях не вище батальйону з підпорядкуванням їх Губвоєнкому. На основі наказу Командуючого збройними силами і Частинами особливого

.....
призначення України і Криму від 7 липня 1924 р. за № 726/1 на території Волинської губернії належали до розформування Управління ЧОН губернії і 34 Коростенська окрема рота, при чому весь кадровий і міліцейський особовий склад останньої передавався в 44 стрілецьку дивізію. Залишались в підпорядкуванні Губвоєнкома восьма Житомирська окрема рота і сьомий Шепетівський окремих батальйон (ДАЖО. Ф. П-176. Оп. 1. Спр. 176. Арк. 305).

Висновки. Таким чином, новосформовані ЧОН Волині брали активну участь у боротьбі з повстанським рухом. На початковому етапі створення і розгортання цих частин вони були залучені до операцій проти дрібних місцевих повстанських відділів. Знаючи про підготовку нового походу армії УНР в Україну, радянське керівництво завчасно перебазувало загопи ЧОН до найбільш імовірних пунктів руху повстанської армії Юрія Тютюнника. Активну участь чонівці взяли в обороні м. Коростень та м. Олевськ. Після поразки Другого зимового походу повстанці не проявляли особливої активності. В 1922 р. на Волині слідчими органами було виявлено підпільну організацію ВПА. Влада почала готуватись до її ліквідації, залучивши до цієї операції і підрозділи ЧОН. Найактивніше з цих відділів діяв Овруцький взвод ЧОН, який був залучений до охорони міста Овруч, надавав збройну підтримку органам ГПУ, а також провів окрему операцію з ліквідації отамана Гарася. Самого ватажка знищити не вдалось, але було ліквідовано кілька старшин з його відділу. Коростенський та Полонський взводи ЧОН взяли менш активну участь в ліквідації ВПА. Це стало черговим ударом для повстанського руху регіону. В таких умовах свою діяльність продовжили лише нечисельні підрозділи окремих повстанських керівників. Значно активізував свою діяльність кримінальний бандитизм. Згідно зі звітів відділів ЧОН їх вже не залучали до боротьби з повстанцями, залишивши лише охоронні функції. Потреба в існуванні цих частин відпала. Тому деякі підрозділи ЧОН Волині було розформовано або реорганізовано.

Подяка. Висловлюю щире вдячність працівникам Державного архіву Житомирської області за сприяння в опрацюванні джерел.

Фінансування. Автор не отримав фінансової підтримки для дослідження, авторства або / публікації цієї статті.

Джерела та література:

Гальчевський, Я. (2011). *Проти Червоних окупантів*. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006». 360 с.

ДАЖО - Державний архів Житомирської області.

З бойових епізодів ЧОН на Волині. Олевський загін особливого призначення (1922). *Волинський пролетарій*, 14 липня. С. 1

З бойових епізодів ЧОН на Волині (1922). *Волинський пролетарій*, 15 липня. С. 2

Красносілецький, Д. (2017). Зимові походи та отаманщина національного вектору антибільшовицького повстанського руху. *Війна з державою чи за державу? Селянський повстанський рух в Україні 1917-1921 років*. Харків. 399 с.

Ihor S. Makarchuk

Zhytomyr Ivan Franko State University
Postgraduate Student (Ukraine)

Parts of Special Purpose in the Fight Against the Rebellion Movement in Volyn

Abstract. *The purpose of the article is to highlight the creation by the Soviet authorities of Special Purpose Units in Volyn. Determination of their role in the fight against the local insurgent movement and cells of underground anti-Bolshevik organizations in the region. Methodology.* When writing the article, the basic principles of historical knowledge were used: historicism, scientificity, objectivity. Specific search tasks of the research were solved by problem-chronological means (optimal involvement of the thematic literature and source base); historical-comparative (analysis of various sources and formation of relevant research provisions and conclusions); critical analysis (critical attitude to various sources) methods. **The scientific novelty** consists in a comprehensive study of the genesis of the creation and activity of the Special Purpose Units in Volyn, their participation in the fight against the insurgent movement in the region based on unpublished sources. New source material, including archival documents important for solving the problem, was introduced into scientific circulation and analyzed. **Conclusions.** The newly created units of the Volyn Military Police were actively involved in the fight against the insurgent movement even at the stage of their formation. In the autumn of 1921, in preparation for the Second Winter Campaign, the authorities used them to defend the main cities on the routes of movement of Yuri Tyutyunnik's rebel groups. After the defeat of this campaign, the insurgent movement of the region declined somewhat. The underground anti-Bolshevik organization, the Volyn Insurgent Army, became a new threat to the Soviet government. Subdivisions of the National Security Service also took part in its liquidation. After that, insurgent

activities were continued only by individual leaders and departments. Criminal elements became more active. In such conditions, the need for the existence of large units of the National Police disappeared, their functions were successfully performed by law enforcement agencies. Therefore, in the summer of 1924, their disbandment began.

Key words: Special purpose units, insurgent movement, Second winter campaign, banditry, Volyn province.

References:

Halchevskyi, Ya. (2011). *Proty Chervonykh okupantiv [Against the red occupiers]*. Kamianets-Podilskyi: PP «Medobory-2006». 360 s. [in Ukrainian].

DAZHO - Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti [State Archives of Zhytomyr Region]

Z boyovykh epizodiv CHON na Volyni. Olevs'kyi zahin osoblyvoho pryznachennya (1922). *Volyns'kyi proletariy – Volyn proletarian*, 14 lypnya. S. 1. [in Ukrainian].

Z boyovykh epizodiv CHON na Volyni (1922). *Volyns'kyi proletariy – Volyn proletarian*, 15 lypnya. S. 2. [in Ukrainian].

Krasnosiletskyi, D. (2017). Zymovi pokhody ta otamanshchyna natsionalnoho vektoru antybilshovytskoho povstanskoho rukhu [Winter hikes and Otaman region of the national vector of the anti-Bolshevik insurgent movement]. *Viina z derzhavoiu chy za derzhavu? Selianskyi povstanskyi rukh v Ukraini 1917-1921 rokiv [War with the state or for the state? Peasant Insurgent Movement in Ukraine 1917-1921]*. Kharkiv. 399 s. [in Ukrainian]

Статтю надіслано до редколегії 16.09.2022 р.

Статтю рекомендовано до друку 22.11.2022 р.

Ігор Якубовський

Київський національний університет архітектури і будівництва

кандидат архітектури, доцент (Україна)

e-mail: yakubovskiy.iv@knuba.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9986-6469>

ResearcherID Web of Science: ABF-8716-2021

**Районні газети Київщини та Чернігівщини про персональний склад виконавців
Голодомору 1932–1933 рр.: списки уповноважених**

Анотація. Мета дослідження полягає у з'ясуванні інформаційного потенціалу оприлюднених у районних газетах Київської та Чернігівської областей списків уповноважених та інших просопографічних матеріалів про персональний склад уповноважених. **Методологія дослідження** передбачає поєднання спеціально-історичних методів пізнання: джерелознавчого, порівняльного контекстуального аналізу, структурно-функціонального аналізу. **Наукова новизна статті** полягає насамперед у тому, що проблема вперше стала об'єктом дослідження. У районних газетах виявлено списки уповноважених від райкомів КП(б)У та сільрад, проаналізовано інформаційний потенціал цих документів та дотичних матеріалів крізь призму з'ясування персонального складу уповноважених. **Висновки.** Списки уповноважених від районних організацій та сільрад не призначалися для обов'язкового оприлюднення. Відтак виявлено лише списки уповноважених райкомів та сільрад з 11 районів Київської та Чернігівської областей на окремі політично-господарські кампанії. У переважній більшості реконструкція персонального складу уповноважених вимагає додаткового залучення інших матеріалів, уміщених у газетах. Інформаційний потенціал списків зазнав обмежень у зв'язку тим, що в них не вказувалися ініціали осіб та, як правило, посади. Проте згадки про уповноважених в газетних статтях та видрукованих постановках районних органів влади подеколи компенсують ці прогалини. Крім того, у поєднанні зі списками, такі згадки свідчать про те, що одній і тій же особі районні чиновники могли змінити статус з уповноваженого від одного органу на представництво від іншого, або перевести в інше село. Стратегія влади полягала в наводненні сіл якомога більшою кількістю уповноважених, призначених різними організаціями. У цьому вбачали можливість забезпечити виконання своїх ухвал на місцях.

Ключові слова: уповноважені, списки, Голодомор, Київська область, Чернігівська область, районні газети.

Постановка проблеми. Важлива частина інформаційного потенціалу районних газет стосується діяльності уповноважених, ключової ланки виконавців Голодомору. З'явившись як елемент державного примусу до реалізації господарських завдань, в умовах формування владою вкрай неефективного економічного механізму в сільському господарстві, інститут уповноважених у період Голодомору був перетворений на основну силу продавлювання на селі спущених згори різнопланових завдань. Саме на уповноважених робили ставку у справі практичної реалізації рішень влади з виконання нереальних хлібозаготівельних планів, позбавлення селян зерна, а потім і всіх їстівних припасів. У зв'язку з цим з'ясування персонального складу уповноважених є важливим не тільки для дослідження перебігу Голодомору, а й для створення колективного портрета виконавців та з'ясування екзистенційного вибору в умовах тотального тиску влади. Неоціненним джерелом в умовах суттєвих втрат документальних матеріалів є районна преса, яка друкувала постанови місцевих органів влади, а також різноспрямовані дописи з приводу уповноважених. У деяких газетах, зокрема й Київської та Чернігівської областей, містяться списки уповноважених, що суттєво розширює поле дослідження.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Інститут уповноважених постійно привертав увагу дослідників. Практично кожен дослідник процесу Голодомору вибірково зупинявся на тих чи інших аспектах діяльності уповноважених, здебільшого на ролі в організації надмірного вилучення в селян зерна під час хлібозаготівлі 1932–1933 рр. (Гудзь, 2020). Двічі проблема була об'єктом спеціальних дисертаційних досліджень (Стасюк а, 2021; Фільваркова, 2013) Побачила світ і монографія на основі однієї з них (Стасюк б, 2021). Однак попри це персональний склад уповноважених спеціально не вивчався, що суттєво звужувало дослідницькі горизонти, не даючи змоги простежити закономірності формування цієї важливої групи виконавців Голодомору. Списки уповноважених Київської та Чернігівської областей не були введені до

наукового обігу. З огляду на це не були задіяні й матеріали, що містяться в районних газетах, що актуалізує потребу використання останніх.

Мета статті полягає у з'ясуванні інформаційного потенціалу оприлюднених у районних газетах Київської та Чернігівської областей списків уповноважених та інших просопографічних матеріалів про персональний склад уповноважених.

Виклад основного матеріалу. Персональна інформація про контингент уповноважених зафіксована в усіх районних газетах Київщини та Чернігівщини без винятку, щоправда з різною повнотою як за хронологічною насиченістю, так і за розподілом за рівнями уповноважених. Загалом виявлено персоніфіковані свідчення про діяльність уповноважених таких рівнів: уповноважені райвиконкомів, райкомів КП(б)У та ЛКСМУ, РКК–РСІ, районних господарських організацій (Заготзерно, МТС, Райспоживспілка, Райзаготбурякконттора, Шляхробкооп), уповноважені сільрад та сільських партійних організацій. Перша категорія уповноважених ділиться на дві основні групи: уповноважені на село та на колгоспи. У межах цих груп районні газети містять інформацію про уповноважених, формально призначених на різні політично-господарські кампанії: хлібозаготівлі, сівбу, реалізацію державної позики тощо. Свідчення про таких уповноважених присутні в усіх районних газетах. Водночас у сквирській районній газеті «Колгоспне село» є свідчення про призначення в районі влітку 1932 р. спеціальних уповноважених «з прийняття хлібозаготівельних планів» (Редакційна, 1932, с.1). Виявлено також специфічні групи уповноважених, що були притаманні районам тієї чи іншої сільськогосподарської спеціалізації: по сівбі, прополюванню, збиранню буряка, заготівлі, коноплі, льону тютюну, лісозаготівлі. Тобто ключові види польових робіт як по зерну, так і по технічних культурах потрапили під коток контролю з боку влади через уповноважених.

Крім того, формальна компетенція при призначенні не означала обмеження вимог до уповноважених винятково цими функціями. Насправді на уповноважених поклали відповідальність за широкий спектр суміжних проблем. Приміром, коростенська газета закидала уповноваженим Немирівської сільради Данилевичу та Куляшку, що не провадять ніякої роботи в рамках оздоровчої та «дит'ясової» кампанії (Купеч, 1932, с.2).

Вершиною інформаційного потенціалу преси в розрізі персоніфікації уповноважених слід вважати надруковані списки районних уповноважених. Однак це доволі рідкісне явище. Зафіксовано лише 13 подібних випадків у 10-ти газетах: з Баришівки, Бахмача, Бобровиці (два), Богуслава, Драбова, Канева, Корсуня, Коропа, Коростеня (два), Прилук (два). Співставлення між собою опублікованих у газетах списків вказує на те, що централізовано усталеного формуляру для них не існувало. Кожна районна газета інформувала на свій розсуд. Відповідно різняться й інформаційний потенціал.

Бобровицький список був затверджений постановою бюро Бобровицького райкому КП(б)У від 3 серпня 1932 р. «Про мобілізацію партактиву на село». Містить три колонки: сільрада, колгосп, уповноважений. В останній здебільшого вказується лише прізвище уповноваженого, що звужує інформаційний потенціал джерела. Загалом до списку потрапило 86 осіб. 33 з них були закріплені за сільрадами, решта – за колгоспами. Лише в 4-х випадках вказано ім'я, що, швидше всього, зумовлювалося реальним співпадінням прізвищ (Про мобілізацію, 1932, с.4). Відтак для точнішого з'ясування особи доведеться відстежувати ім'я за іншими матеріалами як газет, так і документальних джерел. Це ж стосується й інформації про соціальне походження та місце праці уповноважених.

Вивчення подальших чисел газети за 1932–1933 рр. не дозволили з'ясувати точніших даних про уповноважених, внесених до списку. У тих випадках, коли в газеті згадується конкретний уповноважений, ім'я не фігурує, що відбиває типові тогочасні підходи до газетних публікацій. Натомість співставлення згадуваних у матеріалах газет прізвищ свідчить про те, що поруч з уповноваженими райкому КП(б)У у Бобровицькому районі паралельно з серпня 1932 р. діяли уповноважені райвиконкому та Заготзерна (Виконання, 1932: 4). Окремі ж особи поєднували функції уповноваженого від двох структур, наприклад Замула, який значиться одночасно уповноваженим Бобровицького райкому КП(б)У та райвиконкому (Рапорт, 1932, с.2). Місце праці вдалося встановити лише для одного уповноваженого райкому КП(б)У по с. Веприк М. Шутому – директор МТС (Партійно-масовою, 1932, с.1).

1 грудня Бобровицький райком КП(б)У ухвалив постанову «Про організацію хлібозаготівель в грудні м-ці», якою знову призначив уповноважених у села району, подавши список з розбивкою по селах. Водночас за незадовільну роботу були відкриті троє уповноважених – з сіл Піски (Репулов), Лукашівка (Бельський) та Свидовець (Борович) (Про організацію, 1932, с.1). Однак згадувана у попередньому абзаці постанова фіксує в цих селах інших уповноважених – відповідно Шимковича, Фізика та Кореняка як уповноважених по сільрадах і Зубова, Писаренка, Морараша – по колгоспах (Про мобілізацію, 1932, с.4). Крім того, у новому списку перегукуються лише 16 осіб з 86. З них одна – Шмат – фігурує в одному й тому ж селі. Решта зафіксовані в різних населених пунктах. Зокрема, Корбут у серпні був визначений

.....
у Веприк, нині ж – в Осовець, Таранюк відповідно в Бриганці та Басань і т. д. Відкликани уповноважені Шимкович, Фізик та Кореняк були відразу перепризначені в інші села, що відобразилося в цьому ж таки списку (Про мобілізацію, 1932, с.4; Про організацію, 1932, с.1). Звертає на себе увагу і той факт, що уповноважений райкому КП(б)У Галіулін у постанові від 19 січня 1933 р. значиться вже як уповноважений від райвиконкому (Про преміювання, 1933, с.1).

Зрештою, редакційні статті бобровицької районної газети за 12 та 18 листопада називають низку уповноважених райкому КП(б)У з прив'язкою до сіл. Порівняння цих повідомлень зі списками від 3 серпня та 1 грудня зміцнює підґрунтя під висновками, які напрошуються на підставі аналізу ступеня кореляції власне списків. Стаття в числі за 12 листопада, критикуючи уповноважених з сіл Кобижча, Ярославка, Бобровиця, Стара Басань, Нова Басань, Ядлівка за нищівні темпи заготівлі картоплі, перелічувала прізвища: Гулий, Завгородній, Венгер, Дудар, Замула, Абрашін, Пустовійт, Лук'яненко, Лебідь, Жуков (Бобровиця) (Дати, 1932: 3). П'ятеро з них взагалі відсутні у списку від 3 серпня. Троє – Лук'яненко, Дудар, Жуков – зазначаються закріпленими за зовсім іншими селами – відповідно Щасновичами, Рудьківкою та Старою Басанню. Редакційна стаття від 18 листопада свідчить про схожу тенденцію і в семи інших випадках. Перелічуючи уповноважених райкому КП(б)У в селах Козацьке, Басань, Новий Биків, Олександрівка, Петрівка, Старий Биків, Ядлівка, які не справлялися з хлібозаготівлями, газета у чотирьох випадках наводить інші прізвища ніж ті, що зазначаються в постанові від 3 серпня (Зламати, 1932, с.1). У свою чергу постанова від 1 грудня містить інші прізвища з сіл, які згадані в редакційних статтях від 12 та 18: с. Козацьке, Кобижча, Новий Биків, Бобровиця, Стара Басань, Ядлівка, Олександрівка (Дати, 1932, с.3; Зламати, 1932, с.1).

Аналогічні підходи до формування корпусу уповноважених та до специфіки подання персоніфікованої інформації бачимо і в Коростенському районі. Тут газета також друкує два списки уповноважених райкому КП(б)У: перший 24 серпня (у Бобровиці 1 вересня), другий 4 листопада (у Бобровиці 1 грудня). Список від 24 серпня 1932 р. видрукувано з формулюванням «Список прикріплених до с/р на час хлібозаготівель та осінньої посівкампанії» і містить перелік прізвищ уповноважених райкому КП(б)У в розрізі сіл (від 1 до 4-х уповноважених на село). Усього згадано 91 чол. Лише навпроти трьох уповноважених вказується місце основної праці: Фельдман (страхаса), Фельдман (райплан), Фридман (чавунно-ливарний завод). Уточнення знову ж таки було викликане співпадінням прізвищ між собою (у перших двох випадках), а також, з іншою людиною в коростенських установах та організаціях (Список, 1932, с.2). У списку від 4 листопада вже немає жодних додаткових вказівок. Як і в Бобровиці внесено суттєві персональні зміни. Здебільшого в кожному селі залишився один з попередніх уповноважених, а до нього долучено від одного до трьох нових (Список уповноважених, а 1932, с.1). Так само в інших числах газети згадки про уповноважених районного рівня, як правило, не містять імен, проговорюючись в одиничних випадках лише про місце основної праці.

Водночас коростенська «Поліська комуна» у квітні 1933 р. друкує матеріали, які дозволяють встановити значну кількість уповноважених райкому на посівну кампанію. Прізвища останніх засвітилися у відомостях з приводу «проривів» у сівбі. У восьми числах газети за 14, 20, 22, 23, 24, 26 квітня, 15, 16 травня наводяться партіями прізвища уповноважених по селах із занедбаною посівною. Загалом фігурують 22 села та 38 уповноважених.

Брак в обох газетах ширшої персоніфікованої інформації безумовно ускладнює ідентифікацію осіб. Водночас із видрукуваних у цих районних газетах списків однозначно впливає той важливий факт, що розподіл уповноважених по селах, заявлений у районних постановках, не був імперативом на всю кампанію. Уповноважені могли бути перекинуті від одного підпорядкування до іншого. Всюди існувала практика горизонтального переміщення між селами та зміни уповноважених відповідно до поточних потреб. Районні газети прямим текстом пишуть про подібні переведення. Для прикладу, малинська «За більшовицькі темпи» друкувала постанову райкому КП(б)У від 20 листопада 1932 р., один з пунктів якої інформував про відкликання уповноважених райкому з сіл Клітні, Зубівщина та Малинівка з одночасним призначенням до інших сіл: Буда, Гороб'ї, Липляне, Шершні «для передачі досвіду більшовицької боротьби для допомоги в організації колгоспників і трудящих одноосібників на рішучий злам куркульського саботажу хлібозаготівель» (Про стан, 1932, с.1).

У всіх без винятку газетах виявлено постанови райкомів про відкликання уповноважених, які не впоралися із завданнями, як-от у сквирській «Коллективне село», де в номері за 3 січня 1932 р. зазначалося, що в селах Терешки та Слобода, як тільки змінили уповноважених і голів сільрад, відразу «почалося викачування у селян хліба» (Опортуністична практика, 1932, с.1).

Особливістю списку, уміщеного в бобровицькій постанові від 1 грудня 1932 р., була наявність в ньому інформації про місце роботи 14-ти уповноважених з 34-х перелічених. Усі вони належали до районної номенклатури, а тому наголос саме на їхньому суспільному статусі мав, очевидно, продемонструвати усім, хто ознайомиться з газетою, надважливість тієї справи,

для виконання якої призначали цих уповноважених. Решта осіб, слід гадати, було рекрутовано із тих посадовців, які обіймали куди нижчі щаблі. Отже, представлені голова районного фінансового відділу, члени бюро Бобровицького райкому КП(б)У, члени Президії РКК, двоє уповноважених ЦК КП(б)У, завідувач райпостачу, директор радгоспу, голова районної споживчої спілки, заорг райкому КП(б)У, помічник директора цукроварні (Про організацію, а 1932, с.1).

Ріпкинський список уповноважених від травня 1933 р. був структурною складовою постанови Ріпкинського райкому КП(б)У, яку ухвалили у відповідь на одну з постанов ЦК КП(б)У. Та найголовніше, що цей список із двадцяти осіб містить відомості стосовно соціального походження та місця праці уповноважених. Це дає можливість простежити підходи влади до формування контингенту. Так-от, більшість осіб так само, як і в Бобровиці, репрезентували найвищу партійно-господарську номенклатуру: секретар районного комітету ЛКСМУ, голова райвиконкому, секретар та інструктор райвиконкому, завідувачі райвно, відділів охорони здоров'я, заготівлі худоби, райлісгоспу, РСС, РПП та ін. Крім того, до списку потрапив директор Ріпкинської семирічки, що добре віддзеркалює ставлення до освіти та до ролі учителів в господарсько-політичних кампаніях. Зафіксовано й чотирьох уповноважених обкому ЦК КП(б)У без вказівки на місце основної роботи. Зрештою, це єдина з виявлених постанов, яка містить безпосередню вказівку на збереження за уповноваженими попереднього місця праці, зарплатні та відповідного забезпечення харчами й промисловими товарами (Про виконання, 1933, с.1).

Корсунський список уповноважених теж умонтований до постанови райкому КП(б)У від 25 березня 1933 р. Уповноважених райкому КП(б)У призначали для виконання планів сівби й покладали на них відповідальність на рівні голів сільрад та колгоспів. з попередженням, що «за хід та якість сівби та що в разі невиконання директив з питань весняної сівби бюро РПК буде розглядати питання як небажання боротись за виконання директив партії» (Постанова бюро, 1932, с.1). Формуляр списку повторює той, який було видруковано в бобровицькій районній газеті. Всього згадано 58 уповноважених. До деяких сіл було призначено по двоє чоловік, а до Деренківцець – троє.

16 уповноважених, призначених Канівським райкомом КП(б)У для виконання плану хлібозаготівлі одноосібниками, перелічуються у постанові від 12 серпня 1933 р. Вони мали прямувати «до сіл з великим відсотком одноосібних господарств». Постанова спеціально зазначає, що джерелом наповнення контингенту уповноважених були партійні та радянські функціонери районного рівня: члени бюро райкому КП(б)У, президії КК-РСІ, фракції райвиконкому, а також з райпартактиву (Про хід, 1933, с.1).

Подібно й у Бахмачі постановою бюро райкому КП(б)У та президії райвиконкому від 19 липня 1933 р. перелічувала уповноважених, призначених до 11 сіл для проведення хлібозаготівельної кампанії в одноосібному секторі на виконання постанови ЦК КП(б)У та РНК УСРР від 15 липня «Про організацію хлібоздачі в одноосібному секторі». Однак місце роботи уповноважених не вказувалося (Про організацію, б 1933, с.1).

Богуславський список від 14 жовтня 1933 р. також містить вказівку на середовище, з котрого рекрутували уповноважених – «увесь районний партактив». Уповноважені призначалися для «до закінчення хлібоздачі та натуроплати» (Про перебіг а, 1932, с.1).

Коропський список уповноважених райвиконкому входить до постанови президії РВК від 4 квітня 1933 р. «Про якісне приймання сільсько-господарчих робіт». 20 осіб були розподілені на 20 сіл (Про якісне, 1933, с.1). А прилуцький список, наведений у газеті 8 червня 1932 р. без вказівки на упорядника, віддзеркалює призначення в районі для організації сівби так званих кушових уповноважених: 7 уповноважених на 36 сільрад, розбитих на кущі (Список а, 1933, с.1). Інший прилуцький список було надруковано 30 березня 1933 р. Це були уповноважені райкому КП(б)У на сівбу: 34 прізвищ без зазначення сіл (Список уповноважених, 1933, с.1). Зрештою, драбівський «Список уповноважених РПК по селах району» видрукований 20 листопада 1932 р. подає лише прізвища та назви сіл (Список уповноважених б, 1932, с.1).

Крім списків уповноважених районного рівня, місцева преса містить списки уповноважених, рекрутованих із селян для роботи на кутках. Така форма забезпечення виконання хлібозаготівельного плану була притаманна кампаніям 1932–1933 та 1933–1934 рр. Під час першої з них фіксуються так звані «ділянкові уповноважені» та «уповноважені кутків», «уповноважені сотень». Влітку 1933 р. територію усіх сіл, як відомо, поділили на 10–20 хат, за якими закріпили уповноважених. У Бахмачі такий поділ було врегульовано ще й постановою райкому КП(б)У «Про організацію хлібоздачі одноосібними господарствами», яка вимагала від сільрад «організувати 10-хатки в кожному селі, дотримуючись куткових меж. Виділити до 25.7. уповноважених на 10-хатки з членів с/р.» (Про організацію с, 1933, с.1). Списки уповноважених на 10–20 хатки виявлено у чотирьох районних газетах – Малинській (Список б, 1933, с.2), Бахмацькій (Список с, 1933, с.1), Бобровицькій (Список d, 1933, с.2), Баришівській (Список е, 1932, с.1). Особливість цих списків полягала в повідомленні не тільки прізвищ, а й імен селян.

У цілому списки уповноважених з районних газет та окремо взяті постанови не можуть розглядатися як самодостатнє джерело для відтворення повної картини з уповноваженим/уповноваженими районного рівня в конкретному селі чи колгоспі. Такі списки є лише основою для з'ясування персонального складу уповноважених. Та й то лише в нечисленних випадках, коли районні газети друкували подібні документи, до того ж, як правило, вказуючи лише прізвища. Точніші підрахунки та з'ясування вихідних даних конкретних осіб вимагають залучення як решти газетних публікацій, так і, по можливості, інших різновидів джерел.

З поміж матеріалів газет знову ж таки виділяються постанови районних органів влади з приводу політично-господарських кампаній. Саме в цих документах найчастіше згадуються одразу по кілька уповноважених, тоді як в дописах з місць – здебільшого по одному.

Не подають списки вичерпної картини і в сенсі суспільного статусу тих, хто наповнював лави уповноважених. Немає сумніву у тому, що уповноважені сільрад, зокрема й 10–20-хатники були рекрутовані з місцевих селян. До всього часами в матеріалах газет проговорюються про те, що процес формування контингенту сільських уповноважених бувало зіштовхувався з браком потрібної кількості лояльних до влади та її планів. Інакше, як пояснити той факт, що член Краснянської сільради Бахмацького району, уповноважений по хлібозаготівлі Покрівської сотні І. Бондар був церковним старостою. Районна газета закидає йому, що замість виконання планів ходить до церкви, а по сотні заготівля хліба сягає лише 60% (Бондар, 1932, с.1). У жовтні 1932 р. прилуцька газета прямим текстом зазначала, що уповноважені райкому Гафт та Гінзбург, які так і не виїхали на свої села, раніше вже відмовлялися їхати як уповноважені райкому ЛКСМУ (Дезертирам, 1932, с.1).

Найочевиднішим джерелом наповнення середовища уповноважених, яких відряджали у села з районних центрів, стала районна номенклатура. Свідчення про розподіл по селах працівників райкомів, райвиконкомів, райкомів ЛКСМУ, а також інших районних органів влади та керівництва підприємств віднайдені в усіх без винятку місцевих газетах. Додаткові докази того, що в районах уповноваженими призначали перш за все працівників партійних та радянських органів, трапляються в постановах місцевих органів влади. Приміром, постанова Бобровицького райкому ЦК КП(б)У від 3 січня 1932 р. прямим текстом зазначала таке: «Виділити уповноважених по селах та куцям з райактиву» (Постанова, 1932, с.1).

Однак щодо закономірностей залучення до роботи уповноваженими інших працівників питання залишається відкритим. Видрукувані списки за незначним винятком не містять інформації з цього приводу. Хоча з матеріалів газет часами можна витягнути вказівки на місце праці частини уповноважених. Особливо часто такі свідчення є в повідомленнях про недостатню ефективність роботи уповноважених та покарання їх за провал реалізації завдань з виконання хлібозаготівельних планів чи формування насінневих фондів. Виявляється, що уповноваженими райкомів КП(б)У призначали не тільки осіб з районних центрів. Брала також із сільського активу. Сліди такого підходу помітні, наприклад, у видрукуваній 29 листопада 1932 р. малинською районною газетою постанови місцевого райкому КП(б)У «Про заходи до вивершення хлібозаготівель у районі» від 26 листопада. У першому ж пункті документа зазначено: «За саботаж хлібозаготівель по с. Ворсівці, за невиконання соцзобов'язань, взятих керівництвом с. Ворсівки на комісії 20. XI. секретаря п/о, він же уповноважений РПК, Савчука як куркульського агента з лав партії вилучити, з роботи зняти й притягнути до кримінальної відповідальності з попереднім арештом як політично небезпечного» (Про заходи, 1932, с.1). Днем раніше Корсунська районна газета помістила на своїх шпальтах постанову райкому КП(б)У від 24 жовтня, яка ганила «секретарів партосередків та уповноважених РПК» з низки сіл, а саме: Піски – Дорошенко; с. Сотники – Кваша, Барлюта; с. Дацьки – Паленко, Шкрібтійко; «Двигун» – Шептель; Шендерівка – Касяненко, Буженик; Тараща – Іващенко (Про перебіг б, 1932, с.1). Зрозуміло, що в тих випадках, де зазначалася одна особа, вона точно була і парторгом у селі й уповноваженим райкому КП(б)У.

Висновки. Списки уповноважених від районних організацій та сільрад не призначалися для обов'язкового оприлюднення. Відтак виявлено лише списки уповноважених райкомів з 11 районів Київської та Чернігівської областей на окремі політично-господарські кампанії. З сільських списків на шпальти газет потрапили лише 10-20-тихатники на хлібозаготівлю з урожаю 1933 р. Відповідно у переважній більшості реконструкція персонального складу уповноважених вимагає залучення інших матеріалів газет, де вони згадуються, а також документальних джерел. У випадках, коли є ще й списки, це збільшує повноту відтворення кількості та персоналізації уповноважених.

Інформаційний потенціал списків зазнав обмежень у зв'язку тим, що не вказувалися ініціали осіб та, як правило, посади. Проте знову ж таки згадки про уповноважених в інших матеріалах районних газет подеколи компенсують ці прогалини. Крім того, у поєднанні зі списками, такі згадки свідчать про те, що одній і тій же особі районні чинники могли змінити

статус з уповноваженого від одного органу на представництво від іншого або перевести в інше село. Стратегія влади явно полягала в наводненні сіл щомога більшою кількістю уповноважених, призначених різними організаціями. У цьому вбачали можливість забезпечити виконання своїх ухвал на місцях.

Подяка. Висловлюю щире вдячність працівникам бібліотек за сприяння в опрацюванні джерел.

Фінансування. Автор не отримав фінансової підтримки для дослідження, авторства та публікації цієї статті.

Джерела та література:

- Бондар** (1933). Бондар – куркульський підспівувач. *Прапор Комуни. № 58. 20 лютого 1932 р. 1.*
- Виконанню** (1932). Виконанню хлібозаготівель – більшовицькі темпи. *За суцільну колективізацію. № 85. 6 вересня. 4.*
- Гудзь, В.** (2019). *Історіографія Голодомору 1932–1933 років в Україні: монографія.* Мелітополь: ФОРМ Однорог Т. В.
- Дати** (1932). Дати 11890 тонн картоплі в листопаді. *За суцільну колективізацію. № 107. 3.*
- Дезертирам** (1932). Дезертирам не місце в лавах комсомолу й партії. *Правда Прилуччини. № 120. 26 жовтня. 1.*
- Зламати** (1932). Зламати куркульський саботаж. *За суцільну колективізацію. №107. 18 листопада. 1.*
- Купеч** (1932). Купеч, Ходики та Немирівка за організацію ясел. *Поліська комуна. № 55. 21 квітня 1932 р. 2.*
- Опортуністична практика** (1932). Опортуністична практика – голова причина затягування хлібозаготівель. *Коллективне село. № 1. 3 січня 1932 р. 1.*
- Партійно-масовою** (1932). Партійно-масовою роботою забезпечити успіх хлібозаготівель. *За суцільну колективізацію, Бобровиця. 24 серпня. 1.*
- Постанова (1932).** Постанова Бобровицького РПК 3-І-32 р. *За суцільну колективізацію. № 2. 5 січня. 1.*
- Постанова бюро** (1932). Постанова бюро Корсунського РПК від 25-ІІІ-33 р. *Леніновим шляхом. № 22. 28 березня 1.*
- Про виконання** (1932). Про виконання постанови ЦК КП(б)У про роботу колгоспного осередку. *За соціалістичне Полісся. № 45. 17 травня 1.*
- Про заходи** (1932). Про заходи до вивершення хлібозаготівель у районі. *За більшовицькі темпи. № 132. 29 листопада. 1.*
- Про мобілізацію** (1932). Про мобілізацію партактиву на село. *За суцільну колективізацію. № 65. 6 серпня, 4.*
- Про організацію а** (1932). Про організацію хлібозаготівель в грудні м-ці. *За суцільну колективізацію. № 114. 3 грудня. 1.*
- Про організацію б** (1933). Про організацію хлібоздачі одноосібними господарствами. *Прапор комуни. № 121. 24 липня. 2.*
- Про організацію с** (1933). Про організацію хлібоздачі одноосібними господарствами. *Прапор комуни. № 108. 21 червня. 1.*
- Про перебіг а** (1932). Про перебіг хлібоздавання. *Шлях колгоспника. № 81. 16 жовтня. 1.*
- Про перебіг б** (1932). Про перебіг хлібозаготівель. *Леніновим шляхом. № 118. 28 жовтня. 1.*
- Про преміювання** (1933). Про преміювання ударників мобкоштів. *За суцільну колективізацію. № 7. 24 січня. 1.*
- Про стан** (1932). Про стан хлібозаготівель у районі. *За більшовицькі темпи. № 128. 23 листопада 1.*
- Про хід** (1932). Про хід хлібоздачі по району. *Соціалістична перемога. № 77. 16 серпня. 1.*
- Про якісне** (1933). Про якісне приймання сільськогосподарчих робіт. *Поліський комунар. № 39. 16 квітня. 1.*
- Рапорт** (1932). Рапорт РПК, РВК та ред. «ЗСК». *За суцільну колективізацію. № 95. 6 жовтня. 2.*
- Редакційна** (1932). Редакційна стаття. *Коллективне село. № 94. 3 серпня. 1.*
- Список** (1932). Список прикріплених до с/р на час хлібозаготівель на осінню посівкампанію. *Поліська Комуна. № 135. 24 серпня. 2.*
- Список а** (1933). Список уповноважених для керування сівбою. *Правда Прилуччини. № 61. 8 червня. 1.*
- Список б** (1933). Список уповноважених сільрад по 10-20 хатках одноосібників. *За більшовицькі темпи № 71. 4 липня. 2; № 84. 27 липня. 2.*
- Список с** (1933). Список уповноважених десятихаток по організації хлібоздачі по одноосібному сектору Матіївської сільради. *Прапор комуни. № 121. 24 липня. 1.*

.....
Список d (1933). Список відповідальних уповноважених 10-20 хаток по організації хлібопоставок державі серед одноосібників. *За суцільну колективізацію*. № 72. 27 липня 1933 р. 2; № 73. 30 липня 1933 р. 2; № 76. 9 серпня. 2.

Список e (1933). Список відповідальних уповноважених 10-20 хаток по організації хлібопоставок державі серед одноосібників. *Прапор колективіста*. № 63. 3 серпня. 2; № 64. 8 серпня. 2.

Список уповноважених а (1932). Список уповноважених, що прикріплені до сіл Коростенського району. *Поліська Комуна*. № 175. 4 листопада. 1.

Список уповноважених б (1932). Список уповноважених РПК по селах району *Соціалістича Дрaбівщина*. № 148. 20 листопада. № 1.

Список уповноважених (1933). Список уповноважених РПК на села в справі організації й проведення весняної сівби. *Правда Прилуччини*. № 29. 30 березня. 1.

Стасюк, О. О. (2021). *Інститут уповноважених у здійсненні Голодомору-геноциду 1932–1933 років в УСРР. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук зі спеціальності 07.00.01. Історія України*. Переяслав: Університет Григорія Сковороди в Переяславі, 2021. 502 с.

Стасюк О. О. (2021). *Становлення, формування, діяльність тоталітарної інституції уповноважених в УСРР в роки Голодомору-геноциду: монографія*. Переяслав: Домбровська Я. М. 356 с.

Фільваркова А. В. (2013). *Інститут уповноважених як інструмент здійснення більшовицької політики в українському селі (1928–1933 рр.)*. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.01. Історія України. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. 184 с.

Ihor V. Yakubovsky

Kyiv National University of Construction and Architecture

PhD. (History), Associate Professor (Ukraine)

The District Newspapers of Kyivan and Chernihiv Regions About Personal Composition of of Holodomor of 1932 – 1933: Lists of Commissioners

Abstract. *The article aims to research the informational potential of the lists of commissioners published in the district newspapers of Kyivan and Chernihiv regions as a source on the personal composition of these commissioners. The research methodology includes the combination of number of historical methods: comparative, source studies, contextual analyses, structural and functional analyses. The scientific novelty. The article is a pioneer research of the above-mentioned problem. In local media it was found the lists of commissioners and investigated the informational potential of them as well as another newspapers materials under the prism of analysis of the personal composition of commissioners. Conclusions. The lists of commissioners appointed by district authorities, institutions, and village councils didn't aimed to publish. It was found lists of appointed by District Committee of Communist party and village councils from 11 districts of Kyivan and Chernihiv regions. These commissioners were directed to the realizing of some political-economical campaign. In overwhelming majority cases the reconstruction of the persons of personal composition of commissioners needs to add the another newspapers' materials. The lists do not contain the information regarding the name and current position of the commissioners. It narrow the research opportunities. However the mentions of commissioners in the newspaper articles and in the published authority resolutions sometimes compensate these lacunas. The authority strategy aimed to concentrate in each village many commissioners appointed by different institutions as a guarantee of the realization of their resolutions related to the grain procurement and other plans.*

Key words: *commissioners, lists, Holodomor, Kyivan region, Chernihiv region, local newspapers.*

References:

Bondar (1933). Bondar – kurkulsyky pidspivvach [Bondar is farmer supporter] *Prapor Komuny*. N 58. 20 February. 1. [in Ukrainian]

Daty (1932). Daty 11890 tonn kartopli vlystopadi [To give 11890 tons potato in November]. *Za sutsilnu kolektyvizatsiiu*. N 107. 12 November.3. [in Ukrainian]

Dezertyram (1932). Dezertyram ne mistce v lavakh komsomolu i pertii [There no place for deserters into Komsomol and Communist party]. *Pravda Prykuchchyny*. № 120. 26 October. 1. [in Ukrainian]

Filvarkova A. V. (2013). *Institute of Commissioners as an Instrument of Bolshevik Policy in the Ukrainian Village (1928–1933 pp.)*. The thesis for a scientific degree of the doctor of historical sciences on a specialty 07.00.01 History of Ukraine. Kyiv: Taras Shevchenko Kyiv National University. 184 p. [in Ukrainian].

- Hudz, V.** (2019). *Istoriografiya Holodomoru 1932–1933. Monografiya [The Historiography of Holodomor in Ukraine of 1932–1933: the Monograph]*. Melitopol: Odnorog T.V., 1153 pages. [in Ukrainian].
- Kupech** (1932). Kupech, Khodyky ta Nemyrivka za organizatsiiu iasel [Kupech, Khodyky ta Nemyrivka are for creating the children garden]. *Poliska komuna. № 55. 21 April. 2.* [in Ukrainian]
- Oportunistychna praktyka** (1932). Oportunistychna praktyka – holovna prychna zataguvannia khlibozagotivel [Opportunist practices is a main cause of delaying of grain procurement]. *Kolektyvne selo. № 1. 3 January. 1.* [in Ukrainian]
- Partiino-masovoiiu** (1932). Partiino-masovoiiu robotoiu zabezpechyty yspikh khlibozahotivel [To ensure the success of grain procurement by party work for mass]. *Za sutsilnu kolektyvizatsiiu. N 79. 24 August. 1.* [in Ukrainian]
- Postanova** (1932). Postanova Bobrivytskoho RPK 3-I-32 r. [Resolution of Bobrovysia District Committee of Party on January 3, 1932]. *Za sutsilnu kolektyvizatsiiu. N 2. 5 January. 1.* [in Ukrainian]
- Postanova** (1932). Postanova biura Korsunskoho RPK vid 25-III-33 r. [Resolution of Korsun District Committee of Party on March 25, 1933]. *Leninovym Shlakhom № 22. 28 March. 1.* [in Ukrainian]
- Pro vykonannia** (1932). Pro vykonannia postanovy TsK KP(b)U pro robotu kolhospnogo osередku [About rtalazation of the resolution of Central Committee of Communist Party of Bolshevik of Ukraine for functioning of organization in the collective farmer]. *Za sotsialistychne Polissia. № 45. 17 May. 1.* [in Ukrainian]
- Pro zakhody** (1932). Pro zakhody do vyvershennia khlibozahotivli u raioni [About measures regarding the finishing of the grain procurement in district]. *Za bilshovytski tempy. № 132. 29 November. 1.* [in Ukrainian]
- Pro mobilizatsiiu** (1932). Pro mobilizatsiiu partaktyvu na selo [About mobilization the leaders of party to the villiage]. *Za sutsilnu kolektyvizatsiiu. N 65. 6 August. 4.* [in Ukrainian]
- Pro orhanizatsiiu a** (1932). Pro orhanizatsiiu khlibozahotivel v grydni misiatsi [About organizing of the grain procurement in December]. *Za sutsilnu kolektyvizatsiiu. N 114. 3 December. 1.* [in Ukrainian]
- Pro orhanizatsiiu b** (1932). Pro orhanizatsiiu khlibozdachi odnoosibnymy hospodarstvamy [About organizing of the grain procurement by farmers]. *Prapor komuny. № 121. 24 July. 2.* [in Ukrainian]
- Pro orhanizatsiiu c** (1933). Pro orhanizatsiiu khlibozdachi odnoosibnymy hospodarstvamy [About organizing of the grain procurement by farmers]. *Prapor komuny. № 108. 21 June. 1.* [in Ukrainian]
- Pro perebih a** (1932). Pro perebih khlibozdavannia [About processing of the grain procurement]. *Shliakh kolhospyka. № 81. 16 October 1.* [in Ukrainian]
- Pro perebih b** (1932). Pro perebih khlibozdavannia [About processing of the grain procurement]. *Leninovym shlakhom. № 118. 28 October. 1.* [in Ukrainian]
- Pro premiiuvannia** (1933). Pro premiiuvannia udarnylyv mobkoshtiv [About financial support the “udarnyks” of the mobilization costs]. *Za sutsilnu kolektyvizatsiiu. N 7. 24 January. 1.* [in Ukrainian]
- Pro stan** (1932). Pro stan khlibozahotivel u rayoni [About situation of the grain procurement in the district]. *Za bilshovytski tempy. № 128. 23 November. 1.* [in Ukrainian]
- Pro khid** (1932). Pro hid khlibozahotivel po rayony [About processing of the grain procurement in the district]. *Sotsialistchna peremoha. № 77. 16 August. 1.* [in Ukrainian]
- Pro iakisne** (1933). Pro iakisne pryimannia silskohospodarskykh robot [About qualitative acceptance of agriculture deals]. *Poliskyi komunar. № 39 16 April. 1.* [in Ukrainian].
- Raport** (1932). Raport RPK, RVK, ta red. “ZSK” [Report of District Committee of Party, District Executive Committee and editors of “For whole collectivization”]. *Za sutsilnu kolektyvizatsiiu. N 95. 6 October. 2.* [in Ukrainian]
- Redaktsiina** (1932). Redaktsiina stattia. [Editor article]. *Kolektyvnt selo. № 94. 3 August. 1.* [in Ukrainian]
- Spysok** (1932). Spysok prykriplenikh do silrad na czas khlibozahotivel na osinniu posivkampaniu. [List of attached to rural councils for the grain procurement at autumn sowing campaign] *Poliska komuna. № 135. 24 August. 2.* [in Ukrainian]
- Spysok a** (1933). Spysok upovnovazhenykh dla keruvannia sivboiu [List of mandatories for direction of sowing]. *Pravda Pryluchchyny. № 61. 8 June. 1.* [in Ukrainian]
- Spysok b** (1933). Spysok upovnovazhenykh slrad po 10-20-khatkakh odnoosibnykiv [List of mandatories for 10-20-hats of the farmers]. *Za bilshovytski tempy. № 71. 4 July. 2; № 84. 27 July. 2.* [in Ukrainian]
- Spysok c** (1933). Spysok upovnovazhenykh desiatykhatok po organizatsii khlibozdachi po odnoosibnimu sektoru Matviivskoi sildady [List of mandatories for 10-hats for the grain procurement among the farmers of rural council of Matviivka]. *Prapor komuny. № 121. 24 July 1933 p. 1.* [in Ukrainian]
- Spysok d** (1933). Spysok vidpovidalnykh upovnovazhenykh 10-20-ty hatok po organizatsii khlibopostavok derzhavi sered odnoosbnykiv [List of mandatories for 10-20-hats to the grain

procurement for state among the farmers]. *Za sutsilnu kolektyvizatsiiu*. № 72. 27 July. 2; № 73. 30 July. 2; № 76. 9 August. 2. [in Ukrainian]

Spysok e (1933). Spysok vidpovidalnykh upovnovazhenykh 10-20-ty hatok po organizatsii khlibopostavok derzhavi sered odnoosbnykiv [List of mandatories for 10-20-hats to the grain procurement for state among the farmers]. *Prapor kolektyvysta*. № 63. 3 August. 2; № 64. 8 August. 2. [in Ukrainian]

Spysok a (1932). Spysok upovnovazhenykh shchoprykripleni do sil Korostenskoho raionu [List of mandatories attached to village of Korosten district]. *Poliska komuna*. № 175. 4 November. 1. [in Ukrainian]

Spysok b (1932). Spysok upovnovazhenykh RPK po selakh raionu [List of mandatories of the District Party Committee for villages of district]. *Sotsialistychna Drabivshchyna*. № 148. 20 November. № 1. [in Ukrainian]

Spysok c (1932). Spysok upovnovazhenykh RPK na sela v spravi orhanizatsii i provedennia vesnianoi sivby [List of mandatories of the District Party Committee for doing sowing]. *Pravda Pryluchchyny*. № 29. 30 March. 1. [in Ukrainian]

Stasiuk O. (2021). *Institute of Commissioners of the Holodomor-Genocide of 1932–1933 in the USSR. Qualifying scientific work on the rights of the manuscript*. The thesis for a scientific degree of the doctor of historical sciences on a specialty 07.00.01 History of Ukraine. University of Grigory Skovoroda in Pereyaslav, Pereyaslav, 2021. 502 p. [in Ukrainian].

Stasiuk O. (2021). *Incipience, Formation and Doing of the Totalitarian Institution of Commissioner in UkrSSR During Holodomor-Genocide: Monograph* Pereyaslav: Dombrovska Y. M. 356 p. [in Ukrainian].

Vykonanniu (1932). Vykonanniu khlibozahotivel – bilshovytski tempy [To realize the grain procurement with bolshevik temps]. *Za sutsilnu kolektyvizatsiiu*. N 85. 6 September. 4. [in Ukrainian]

Zlamaty (1932). Zlamaty kurkulsjyi sabotazh [Bear down the farmer sabotage] *Za sutsilnu kolektyvizatsiiu*. N 107. 18 November. 1. [in Ukrainian]

Статтю надіслано до редколегії 01.09.2022 р.
Статтю рекомендовано до друку 09.11.2022 р.

ІСТОРІЯ ПОДІЛЛЯ

УДК 93:625.1/5 (477.44) «1944/1945»

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2022-42-39-43>**Ігор Мазило**

Вінницький національний аграрний університет

кандидат історичних наук, доцент (Україна)

e-mail: mazyloigor15@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3752-2588>**Відновлення соціальної інфраструктури і матеріально-побутове забезпечення залізничників Вінницької магістралі у 1944-1945 рр.**

Анотація. Метою статті є аналіз відбудовчих процесів у соціальній сфері на залізничному транспорті, на матеріалах історії Вінницької залізниці, шляхи якої де повністю, де частково, обслуговували територію, підприємства, суб'єкти сільськогосподарського виробництва Вінницької, Кам'янець-Подільської (нині Хмельницької), Житомирської, Київської областей після їхнього звільнення радянською армією у 1943-44 роках. Об'єкт дослідження виходить за регіональні рамки і дозволяє проектувати процеси, що відбувалися в межах одного суб'єкта господарювання та на інших залізницях в регіонах України. Дана стаття є спробою пошуку ефективних методик дослідження соціальної історії краю. **Методологія дослідження** базується на джерелознавчих прийомах, принципах об'єктивності, історизму, аналізу і узагальнень. **Наукова новизна** полягає у введенні в науковий обіг нових джерел, фактів з соціальної історії Вінниччини і Вінницької залізничної магістралі як окремого, великого суб'єкта господарювання, який був ключовим елементом економіки Поділля. **Висновки.** Матеріальні втрати залізничного транспорту в масштабах України були значними – більше 10 млрд. карбованців. Збитки Вінницької магістралі склали більше 340 млн. карбованців. На відновлення зруйнованого війною народного господарства держава виділила лише сім відсотків від суми збитків, яких зазнала Україна внаслідок війни і окупації. Логічно, що за таких умов першочергово відбудові підлягали залізничні колії, вузлові станції, підприємства. На залізничників випав великий тягар проблем і випробувань, подолання яких потребувало не лише відбудови виробничої, а й соціальної сфери транспорту. Як засвідчують архівні документи, не після завершення кривавої німецько-радянської війни, а одночасно з відбудовою основних засобів залізничної галузі було розпочато відновлення соціальної сфери.

Ключові слова: Вінницька залізниця, відбудова, соціальна сфера, працівники.

Постановка проблеми. Повсякденне життя українського соціуму періоду минулої війни, частиною якого були залізничники, потребує дослідження насамперед через те, що воно було дуже важким. Важливо зрозуміти, яким чином виживали різні категорії тодішнього воєнного соціуму і знаходили енергію для відбудови і перемоги над ворогом. Руйнування виробничої, соціальної сфер залізничного транспорту були дуже значними. Фронт двічі проходив територію України. Залізничні шляхи були об'єктами, по яким ворог наносив бомбові удари після їхнього звільнення і відновлення роботи. Також певній частині працівників довелося вимушено перебувати в окупації. Певні стереотипи їхнього мислення і поведінки давали себе взнаки в нових умовах. За подібних умов соціальна сфера була дуже важливою. Від її стану залежали виробничі показники і політико-моральний стан радянського суспільства.

Аналіз джерел та основних досліджень. Започаткував вивчення післявоєнного радянського повсякдення колектив авторів у монографічному дослідженні «Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х-середина 1950-х рр.)» (Даниленко, 2009). Спроба розгляду проблеми є в науковій публікації д.і.н., проф. Коляструк О.А., «Повсякденне життя українського суспільства у перші повоєнні роки (1944-1947)» (Коляструк, 2012). В монографії Ветрова І. Г., Лисенка О. Є., Шелейко Т. В., відображені шляхи вирішення окремих аспектів соціально-побутових проблем на підприємствах Донбасу (Ветров, Лисенко, Шелейко, 2016). Досліджував історію відбудови залізничних шляхів і окремі аспекти матеріально-побутового забезпечення працівників Вінницької магістралі також І. Мазило (Мазило, 2009). Загалом історія відбудови соціальної інфраструктури залізничної галузі потребує вивчення і узагальнень.

Мета статті. Дослідити, як відбувалася відбудова соціальної сфери на залізничному транспорті України в 1944-1945 рр., на прикладі історії Вінницької залізничної магістралі. На основі переважно архівних джерел і опублікованих матеріалів зроблено спробу визначити час початку відбудови соціальної сфери на залізничному транспорті, проаналізувати основні її напрямки та показати яким чином це вплинуло на матеріальне забезпечення працівників.

Виклад основного матеріалу. У 1943-1944 рр. перед радянським військовим і державним керівництвом одним з головних завдань було проведення наступальних операцій на території Правобережної України і західноукраїнських областей. Війська потребували зброї, техніки, пального, військових. Важливу роль відіграли залізничні шляхи. Військові частини 1 і 2-го Українських фронтів наступали по територіях, де були розташовані залізничні колії Вінницької магістралі. Відбудова залізничних шляхів відбувалася в першу чергу. Це впливало на проведення бойових операцій на фронті. На території Вінниччини, ширше Поділля, розташовані великі залізничні й стратегічно важливі вузли-станції: Козятин, Жмеринка, Вінниця, Вапнярка, Могилів-Подільський, Проскурів (нині Хмельницький), Шепетівка, Гречани, інші. Шляхи Вінницької залізниці перетинали територію Вінницької, Кам'янець-Подільської (нині Хмельницької), Житомирської, Київської областей. Перед війною по шляхах Вінницької магістралі щоденно проходили десятки пар товарних і пасажирських поїздів. Технічний стан дороги забезпечував швидке проходження поїздів без обмежень швидкості. Перевозили народногосподарські вантажі – цукор, хліб, буряк, ліс, будівельні матеріали. Залізниця була одним із важливих інструментів економічного розвитку Вінниччини. Вокзали Жмеринка і Козятин були відомі далеко за межами області (ДАВіО. Ф. 136. Оп. 23. Спр.5. Арк. 53). У 1941-1944 рр. залізничні шляхи використовували нацистські окупанти, які перед відступом піддали руйнуванню залізничні колії, виробничі приміщення залізниці. 20 грудня 1943 року фашистських загарбників було вибито з першого населеного пункту Поділля – села Скибинці Погребищенського району Вінницької області, останніх – з сіл Жванець та Ластівці Довжоцького району Кам'янець-Подільської області 4 квітня 1944 р. (Гальчак, 2018, с.394). Відновлення залізничних шляхів, вузлових станцій, транспортних підприємств було нагальною проблемою, яка потребувала вирішення. Виробнича сфера залізничного транспорту через об'єктивні обставини підлягала відбудові першочергово. На відновлення зруйнованого війною народного господарства держава виділила лише сім відсотків від суми збитків, яких зазнала Україна внаслідок війни і окупації (Коваль, 1999, с.296). Відбудова виробничої сфери залізниць відбувалася коштом держави, із залучення власних коштів залізниць, отриманих від господарської діяльності й використання людського ресурсу, адже до травня 1948 року на залізничників поширювалася норма Указу Президії Верховної Ради СРСР від 15 квітня 1943 р. «Про введення військового стану на усіх залізничних дорогах» і норми дисциплінарного Статуту робітників і службовців на залізничному транспорті, тобто зберігався воєнний стан.

Перші кроки на шляху відновлення роботи Вінницької залізничної магістралі в умовах війни були зроблені вже на початку 1944 р. Свідченням цього є факт, що на лютий 1944 р. вже діяло одне з шести відділень залізниці – Козятинське. Його працівники, незважаючи на напади ворожої авіації і артилерійський обстріл, цілодобово вантажили 416 і вивантажували 538 вагонів для фронту (ДАВіО. Ф.136. Оп.23. Спр.20. Арк.9).

На перший погляд відбудова соціальної сфери мала б відбуватися після завершення воєнних дій, в післявоєнний період. Архівні матеріали з історії Вінницької залізниці дають підставу стверджувати, що цей процес розпочався майже одночасно з відновленням виробничої сфери. До цього керівництво залізниць спонукали об'єктивні обставини, директиви центральних і відомчих органів влади.

Як море моделюється в краплі води, так на прикладі відбудови Вінницької магістралі можливо побачити як відроджувалася соціальна сфера галузі, повільно, але змінювалося матеріально-побутове забезпечення працюючих. На Вінницькій залізничній магістралі в червні 1945 р. при запланованих 35 500, працювали 42 342 працівників (ДАВіО. Ф.136. Оп.23. Спр.48. Арк.8). Великою була кількість тих робітників, які впродовж тривалого часу працювали на тимчасово окупованій ворогом території. (ДАВіО. Ф.136. Оп.23. Спр.20. Арк.36). Доречно нагадати, що на Вінницькій магістралі, з моменту її утворення у 1940 р. і до початку німецько-радянської війни, була створена певна соціальна інфраструктура, яка в період окупації зазнала руйнувань. Пошкоджені були 8 з 13 закладів культури, 5 шкіл, 3 дитячі садочки, вивезено 10 вагонів клубного реквізиту (ДАВіО. Ф.136. Оп.23. Спр.20. Арк.7; Ф.136. Оп.23. Спр.25. Арк.25). У розпорядженні залізниці до війни було 3 лінійних кінотеатри, 300 пересувних бібліотек з книжковим фондом 200 тис. екземплярів, 21 кіноустановка. Крім того 120 тис. школярів навчалися в 24 школах. В 5 піонерських таборах щорічно могли оздоровитися 1200 дітей. Діяли 5 дитячих садочків на 450 осіб, 4 дитячих ясел на 160 ліжко-місць (ДАВіО. Ф.136. Оп.23. Спр.25. Арк.24, 25).

Умови праці залізничників в період відбудови були важкими. Вони потребували створення певних умов, щоб налагодити роботу, не допускати аварійності, браку, плінності кадрів і забезпечити власне фізичне виживання своє і членів родин. Матеріальний стан був важким. Бракувало кваліфікованих кадрів, кондукторських бригад. Молоді жінки-працівниці не могли виїхати в рейс через те, що не було в що одягнутися. В залах очікування на вокзалах були відсутні кип'ятильники, елементарне кухонне начиння, через що поїзні бригади по

прибуттю на станції не мали можливості підігріти їжу, використати кип'яток, відпочити перед рейсом (ДАВіО. Ф.136. Оп. 23.Спр. 21. Арк. 6-7).

Війна позбавила людей житла. З 573 будинків, які до війни були в користуванні працівників залізниці, 560 площею 91 150 м. кв. отримали значні пошкодження і руйнування (ДАВіО. Ф.136. Оп.23. Спр.5. Арк.20). Керівництво залізниці з середини квітня 1944 р. почало вирішувати нагальну проблему залізничників – житлову. З 15 квітня 1944 р. розпочали роботу шість житлово-ремонтних контор на станціях: Козятин, Шепетівка, Проскурів, Вінниця, Жмеринка, Гайворон (ДАВіО. Ф.136. Оп.23. Спр.16. Арк.1). До вирішення цієї нагальної проблеми зобов'язувала ситуація – масштабні руйнування, велика кількість працівників, директиви Народного комісаріату шляхів сполучення (НКШС). Так, наказом останнього «Про будівництво житлових будинків для залізничників, які проживали в землянках по районам СРСР, що перебували під німецькою окупацією» від 21 січня 1943 р., управлінські структури на місцях були зобов'язані розпочати роботи з відновлення житла та розпочати переселення залізничників, членів сімей, які вимушено проживали в землянках, кузовах вагонів, інших не пристосованих для життя приміщеннях. Рада народних комісарів СРСР у своїй постанові від 13 грудня 1945 р. ще раз вказала НКШС і місцевим радянським органам на необхідність відновлення житлового фонду і переселення залізничників і членів їх сімей у житлові будинки. Було заплановано відновити і побудувати на Вінницькій залізниці 8,5 тис. кв. м. житлової площі у 1946 році, в тому числі в першому кварталі 1946 року – 500 м. кв. Також пропонувалось розгорнути на залізниці індивідуальне житлове будівництво і ввести у 1946 р. 2500 кв. м. житлової площі. З цієї метою залізниця отримала кредит в сумі 1 млн. карбованців, з якого до 10 % кредиту було витрачено на будівництво індивідуальних будинків для кращих стахановців з числа основних професій. Через десять років збудоване житло мало бути передано у власність залізничників. До кінця встановленого терміну передача і їхній продаж могли бути здійснені лише з дозволу управління залізниці (Ф.136. Оп.23. Спр.79. Арк.4). В третьому кварталі 1944 р. запланували відновити 28 індивідуальних будинків на суму 265 тис. карбованців. Загалом на залізниці було відновлено 124 будинки, площею 13 467 м. кв. Окупанти повністю зруйнували 31 будинок, площею 2 186 м. кв. Виконуючи директиви, встигли здати в експлуатацію 10 житлових будинків і виконати робіт на суму 120 тис. карбованців. Справитися із запланованим завданням завадила відсутність пиломатеріалів, покривельного заліза й скла. Тому керівництво залізниці вирішило розпочати власне виробництво верхнього покриття для будинків, цегли. Процес його організації рухався повільно (ДАВіО. Ф. 136. Оп. 23. Спр. 20. Арк. 196). Ситуація із забезпеченням житлом управлінських кадрів була дещо іншою. В управління залізниці у травні 1944 р. повернулися з евакуації 389 працівників. Усього працювали 502 особи. Отримали квартири в будинку «Залізничника» - 46 працівників, в стандартних будинках - 80, в індивідуальному порядку через міськвиконком - 76 осіб, розмістили в гуртожитку - 96, орендували кімнати в приватних будинках для 66 осіб. Згідно розпорядження НКШС в управління мали прибути ще 110 спеціалістів. Тому нагальною була потреба в 214 квартирах. Хоча в розпорядженні залізниці в листопаді 1944 р. був 51 гуртожиток, однак 42 з них перебували в незадовільному стані (ДАВіО. Ф.136. Оп.23. Спр.16. Арк.8, 3, 16). Не вистачало приміщень для розміщення службовців прокуратури й трибуналу, редакції і типографії відомчої багатотиражки, кімнат для організації дитячого садочку. Частина залізничників мешкали у вагонах. Так, в березні 1945 р. на ім'я першого секретаря Вінницького обкому КП(б)У Д.Т. Бурченка надійшов лист-скарга від А.С. Зубка, пожежного ревізора-інструктора, який 24 роки працював на залізничному транспорті. Був командиром партизанського загону в 1918 р. Перебував на засланні в таборі, Пінських болотах. Мав родину з чотирьох осіб, з яких двоє – дорослі діти, працювали теж на залізниці. Його звернення до керівництва залізниці й місцевих партійних органів з проханням допомогти переселитися з вагона в житло залишилося невирішеним. Хоча за 7 місяців 1945 року 9-11 сім'ям надали житло, а у відомчих квартирах мешкало багато тих, хто не працював на залізниці (ДАВіО. Ф.136. Оп.23. Спр.61. Арк.13). Гострою залишалася ця проблема в післявоєнні роки.

Ще однією нагальною кризовою проблемою воєнного повсякдення, яка потребувала вирішення була забезпеченість залізничників продуктами харчування і промисловими товарами. В роки війни продукти харчування відпускали за державними цінами за спеціальними картками різної категорії. Траплялися випадки, коли видавали продукти харчування із запізненням. Так в Козятинському відділенні увесь контингент працюючих не зміг отримати крупи, у Вінницькому відділенні затримали видачу продуктів на п'ять місяців. Робітники скаржились, що не отримали сірників і ниток. Сіль видавали лише на робітничі картки. На утриманців і дітей не видали. Подібна ситуація повторилася із засобом гігієни – милом. Не вистачало калорійних харчів матерям-породіллям. Не зважаючи на заборону союзних Наркоматів торгівлі і охорони здоров'я відпускати замітники замість вершкового масла, матерям видали ляд, яєчний порошок. Молоко, хоча й була можливість, не видавали.

При промтоварному забезпеченні були зловживання. Керівництво дорожнього відділу робітничого постачання цінні промтовари: верхній одяг, костюми, суконні і шерстяні тканини, імпорتنі товари, взуття розподіляло переважно серед працівників управління і відділу забезпечення. Не завжди допомагала вирішувати побутові проблеми ордерна система на виготовлення предметів широкого вжитку. Не обходилося без зловживань. Так, працівники Вінницької взуттєвої залізничної майстерні, виготовили громадянину Гришину, який не мав відношення до залізниці, за два тижні дев'ять пар взуття, а залізничникам зі служби шляхів не виконували по 6-7 місяців (ДАВіО. Ф.136. Оп.23. Спр.62. Арк.35,37,38,39,42).

На залізничному транспорті намагалися в різний спосіб вирішувати проблему харчування працівників шляхом налагодження роботи їдальень. Якість харчування і санітарні норми були мінімальні. На станції Проскурів їдальня була розташована в тимчасово пристосованому приміщенні. Дах протікав. Під час дощів на підлозі утворювалися калюжі, вода попадала на столи. На станції Козятин в їдальні № 3, яка обслуговувала 1200 чоловік, використовували мінімальну кількість мисок і виделок, хоча їх було в наявності достатньо. Щось подібне спостерігалось в інших їдальнях (ДАВіО. Ф.136. Оп.23. Спр.62. Арк.32,13). У 1945 р. налагодили дитяче харчування через табори загального типу, табори-санаторії, дитячі майданчики, ясла, дитячі садочки (ДАВіО. Ф.136. Оп.23. Спр.63. Арк.24).

Щоб вирішити проблему забезпеченості працівників продовольством, організували індивідуальне городництво і колективні підсобні господарства. Начальник Вінницької залізниці наказом від 7 травня 1944 р. зобов'язав відділи робітничого постачання провести посівні роботи власним коштом. Шепетівський відділ робітничого постачання мав забезпечити посів ранніх зернових на 47,5 гектарах, при плані 19 гектарів. Іншим наказом від 25 травня 1944 р. він зобов'язав керівників відділів робітничого постачання організувати п'ять госпрозрахункових контор для децентралізованої заготівлі сільськогосподарських продуктів в кількості: м'яса -30 т., риби - 5 т., жирів - 8 т., яєць - 75 тис. шт., молока і молочних продуктів - 25 т., картоплі - 300 т., овочів – 1 200 т., фруктів свіжих - 150 т., а сухих - 50 т., баштанних культур - 150 т., винограду - 15 т., лікарських рослин - 8 т. (ДАВіО. Ф.139. Оп.23. Спр.10. Арк.25, 28).

Керівництво Вінницької залізниці розуміло, що війну супроводжують не лише смерть і поранення, а й інфекційні захворювання. Побороти їх було можливо шляхом відновлення роботи відомчої медицини. Відбудови потребували лікарні, поліклініки, санітарні перепускники (ДАВіО. Ф.136. Оп.23. Спр.20. Арк.64). Керівник залізниці 31 березня 1945 р. звернувся з листом до голови Вінницького облвиконкому з проханням виділити належне приміщення для налагодження роботи залізничної лікарні, вказавши, що для цього підходить споруда міської дезінфекційної станції в м. Вінниці (ДАВіО. Ф.136. Оп.23. Спр.46. Арк.21). Більше для поновлення роботи відомчої медицини було зроблено у 1946-1947 рр., свідченням чого є зміст наказу начальника Південно-Західного залізничного округу від 16 вересня 1946 р., яким зобов'язував начальників залізниць у п'ятиденний термін скласти графік відбудови лікувально-санаторних об'єктів і підготувати відповідні приміщення для роботи лікарів (ДАВіО. Ф.136. Оп.23. Спр.78. Арк.21).

Висновки. Факти, взяті з архівних джерел та наведені в публікації, дають можливість реконструювати час початку і, в загальних рисах, сам процес відбудови соціальної сфери Вінницької залізниці у кризові воєнні роки, коли повсякденне життя супроводжували житлова і продовольча криза. За цих умов відбувався певний пошук стратегії виживання. Соціальна сфера відіграла роль певного інструменту в налагодженні повсякденного життя залізничників і подоланні труднощів повоєнного часу. Як засвідчують документи з історії Вінницької залізниці 1944-1945 рр., одночасно з відбудовою основних засобів залізничної галузі було розпочато відновлення соціальної сфери, в тогочасних складних умовах продовження воєнних дій, скрути фінансової і ресурсної.

Подяка. Висловлю подяку усім членам редколегії журналу за консультації, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Автор не отримував фінансової підтримки для дослідження, авторства та публікації цієї статті.

Джерела та література:

Ветров, І. Г., Лисенко, О. Є., Шелейко, Т. В. (2016). *Донбас 1943-1950-х років: відновлення промисловості і транспортної інфраструктури*. Київ: Інститут історії України НАН України. 324 с.

Гальчак, С. (2018). *Поділля в роки Другої світової війни (1939-1945)*. Вінниця: «Меркурі-Поділля, 654 с.

ДАВіО – Державний архів Вінницької області.

Коваль, М. В. (1999). *Україна в Другій світовій і Великій вітчизняній війнах (1939-1945 рр.)*. Київ: «Альтернативи».335 с.

Коляструк, О. А. (2012). Повсякденне життя українського суспільства у перші повоєнні роки (1944-1947). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія.* Вип. XX. С. 131-135.

Мазило, І. В. (2009). Матеріально-побутове забезпечення працівників Вінницької залізниці 1943-1948-х рр. // *Вінниччина; минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження.* Вінниця: «Власюк», С.467-469.

Даниленко, В. М. (2010) *Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.).* Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. Ч. 1, 2. 350 с.

Igor V. Mazylo

Vinnytsia National Agrarian University
PhD.(History), Associate Professor (Ukraine)

Restoration of Social Infrastructure and Material And Household Provision of Railway Workers of the Vinnytsia Highway in 1944-1945.

Abstract. *The purpose of the article is the analysis of reconstruction processes in the social sphere of railway transport, based on the materials of the history of the Vinnytsia railway, the tracks of which served the territory, enterprises, subjects of agricultural production in Vinnytsia, Kamianets-Podilsk (now Khmelnytska), Zhytomyr, Kyiv regions after their liberation by the Soviet army in 1943-44. The object of the study goes beyond the regional framework and allows to project the processes that took place within the boundaries of one business entity and on other railways in the regions of Ukraine. This article is an attempt to find effective methods of researching the social history of the region. The research methodology is based on source science methods, principles of objectivity, historicism, analysis and generalizations. Scientific novelty consists in the introduction into scientific circulation of new sources, facts from the social history of Vinnytsia and the Vinnytsia railway line as a separate, large business entity, which was a key element of Podillia's economy. Conclusions. The material losses of railway transport on the scale of Ukraine were significant - more than 10 billion rubles. Damages to the Vinnytsia highway amounted to more than 340 million rubles. For the restoration of the war-ravaged national economy, the state allocated only seven percent of the amount of losses that Ukraine suffered as a result of the war and occupation. It is logical that under such conditions, railway tracks, hub stations, and enterprises were the first to be rebuilt. Railway workers were faced with a great burden of problems and trials, the overcoming of which required not only the reconstruction of the industrial, but also the social sphere of transport. As archival documents testify, the restoration of the social sphere was started not after the end of the bloody German-Soviet war, but simultaneously with the rebuilding of the main assets of the railway industry.*

Key words: Vinnytsia railway, reconstruction, social sphere, workers.

References:

- Vietrov I.G, Lysenko O. E, Sheleiko T. V.** (2016). *Donbas 1943-1950-kh rokiv: vidnovlennia promyslovosti i transportnoi infrastruktury [Donbas 1943-1950s: restoration of industry and transport infrastructure].* Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 324 p. [in Ukrainian].
- Halchak, S.** (2018). *Podillia v roky Druhoi svitovoi kari (1939-1945) [Podillia during the Second World War (1939-1945)].* Vinnytsia: «Merkbiuri-Podillia», 654 p. [in Ukrainian].
- DAViO** – Derzhavnyi arkhiv Vinnytskoi oblasti. [State archive of Vinnytsia region].
- Koval, M. V.** (1999). *Ukraina v druhii svitovii i velykii vitchyzniani viinakh (1939-1945 rr.). [Ukraine in the Second World War and the Great Patriotic War (1939-1945)].* Kyiv: «Alternatyvy». 335 s. [in Ukrainian].
- Koliastruk, O. A.** (2012). *Povsiakdenne zhyttia ukrainskoho suspilstva u pershi povoienni roky (1944-1947). [Everyday life of Ukrainian society in the first post-war years (1944-1947)].* *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Istorii – Scientific Papers of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University. Series: History.* XX. 131-135. [in Ukrainian].
- Mazylo, I.V.** (2009). *Materialno-pobutove zabezpechennia pratsivnykiv Vinnytskoi zaliznytsi 1943-1948-kh rr. [Material and household support of employees of the Vinnytsia Railway in 1943-1948]* *Vinnychchyna: mynule ta sogodennia. Kraieznachchi doslidzhennia.* Vinnytsia: «Vlasiuk», 467-469. [in Ukrainian].
- Danylenko, V.M.** (2010) *Povoienna Ukraina: narysy sotsialnoi istorii (druga polovyna 1940-kh-seredyna 1950-kh rr.). [Postwar Ukraine: essays of social history (second half of the 1940s-mid 1950s)].* Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2010. Ch. 1, 2. 350 s. [in Ukrainian].

Статтю надіслано до редколегії 07.09.2022 р.
Статтю рекомендовано до друку 14.11.2022 р.

Олег Мельничук

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
доктор історичних наук, професор (Україна)
e-mail: oleh.melnychuk@vspu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1901-3149>
ResearcherID Web of Science: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/HGE-4675-2022>
Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57212406873>

Анна Поліщук

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
кандидат історичних наук, старший викладач (Україна)
e-mail: anna.polishchuk@vspu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0559-1087>
ResearcherID Web of Science: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/3910849>
Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57798541900&origin=recordPage>

Соціально-економічні та соціокультурні трансформації в подільському селі в 1950 – 1960-х рр. (на матеріалах села Мельниківівець)

Анотація. Метою статті є, на прикладі конкретного мікроісторичного дослідження, обґрунтувати соціально-економічні та соціокультурні трансформації в подільському селі у 1950 – 1960-х рр. **Методологія дослідження** включає як спеціально-історичні, так і міждисциплінарні методи. Серед спеціальних методів слід вказати передусім на метод історіографічного аналізу, завдяки якому розкрито стан наукового вивчення проблеми. Проблемно-хронологічний метод дозволив поділити досліджувану тему на вузькі проблеми та розглянути їх в хронологічному порядку. Порівняльні спекти трансформацій в подільському селі в повоєнний період виконані в контексті порівняльно-історичного методу. **Наукова новизна** визначається тим, що означена тема не була предметом спеціального наукового дослідження, а також спробою автора розкрити проблему на матеріалах конкретного мікроісторичного дослідження. **Висновки.** Смерть вождя та зміна політичного керівництва поклали край сталінській аграрній політиці, що базувалася на адміністративному позаекономічному примусі, ігноруванні основних економічних законів та цілеспрямованому постійному викачуванні матеріальних ресурсів із сільського господарства. Реформи аграрного сектору першої половини 1950-х рр., які були покликані зменшити командно-адміністративний вплив на керівництво колгоспів та збільшити ініціативи останніх щодо масштабів планування та вирощення продукції, в цілому сприяли піднесенню сільського господарства та деякому покращенню становища колгоспного селянства на Поділлі. Зростання врожайності зернових дало змогу не лише активізувати розвиток тваринницької галузі та придбати необхідну сільськогосподарську техніку, але й акумулювати певну частку грошей на виплату зарплат колгоспникам. В той же час, політика укрупнення колгоспів не тільки не призвела до корінних змін в організації та технології виробництва, але й мала довгострокові руйнівні наслідки. Об'єднані господарства ставали малокерованими, колгоспники – більш відчуженими один від одного. Спостерігалось звуження елементів колгоспної демократії та відчуження селянства від землі. Певні успіхи колгоспного будівництва та деяке покращення матеріального добробуту селян не позначилися на поліпшенні культурно-освітньої сфери подільського села. Сільські школи та клуби, що розглядалися як центри впровадження в селянське середовище комуністичної ідеології і моралі та були покликані змінити світогляд і вплинути на духовне життя селянства, тривалий час перебували у непридатних приміщеннях, які не відповідали санітарно-гігієнічним нормам. Будівництво нових освітніх та культурних установ держава пропонувала здійснювати за кошти колгоспів або ж самих селян. Нерідко селяни скаржились на недостатній рівень медичного обслуговування. Фельдшерсько-акушерські пункти знаходились у непристосованих приміщеннях, бракувало досвідчених фахівців, виділених коштів не вистачало на закупівлю медикаментів. В другій половині 1960-х рр. було активізовано роботу із розбудови інфраструктури та благоустрою подільського села. Однак, через відсутність державних дотацій, успіхи були незначними. Переважна частина населених пунктів не мали доріг із твердим покриттям. Будинки сільських мешканців тривалий час залишалися неелектрифікованими. Забезпечення селян продовольчими та

промисловими товарами здійснювалось за залишковим принципом. Спроби ж селян покинути село і виїхати до міста не мали успіху, оскільки колгосп не був зацікавлений у втраті робочої сили.

Ключові слова: колгоспи, культурно-освітні установи, повсякденне життя, Поділля, селянство, соціально-економічний розвиток, соціально-побутове забезпечення.

Постановка проблеми. Період післявоєнної відбудови народного господарства УРСР, визначений представниками радянської історіографії в межах 1945-1953 років, стосувався, передусім, промисловості, яка, завдяки залученню переважної частки капіталовкладень та самовідданої праці радянських людей, змогла на кінець означеного періоду відновити свої потужності на рівні довоєнного часу. Однак, цей період, в жодній мірі, не визначив стан відбудови сільського господарства. Забезпечуючи високі темпи відбудови промисловості за рахунок нещадної експлуатації колгоспного селянства, українське село на кінець означеного періоду продовжувало перебувати у складному становищі. Зменшення кількості працездатного населення, мізерна частка капіталовкладень, відсутність техніки та робочої худоби, втрата будь-якої мотивації до праці в колгоспі через відсутність матеріальної винагороди призвели до повного занепаду колективних господарств та виходу із колективів значної частки їх членів. Виживаючи за рахунок власних присадибних господарств, селяни були змушені сплачувати непосильні податки та майже задарма здавати в державу продукцію, вирощену у власному господарстві. Серйозним випробуванням був масовий голод 1946-1947 рр. як наслідок хлібозаготівельної політики сталінського режиму в поєднанні з несприятливими природними умовами. Спроби вплинути на ситуацію за допомогою жорстких адміністративних заходів не увінчалися успіхом.

Аналіз джерел та останніх досліджень. В українській історіографії відсутні наукові праці, присвячені цій проблемі. Однак, загальна проблематика з історії українського села 1950 – 60-х рр. знайшла своє відображення у працях Г.Г. Кривчика (Кривчик, 2001), І. Романюка (Романюк, 2005), Л. Халецької (Халецька, 2011). Соціально-економічний розвиток села досліджували О. Лісовська (Лісовська, 2009), І. Лубко (Лубко, 2002), В.В. Марчук (Марчук, 2007). Повсякденному житті селянства 1950 – 60-х рр. присвятили свої праці В.І. Кузьменко (Кузьменко, 2017), М.В. Кагальна (Кагальна, 2013), В.Ф. Лисак (Лисак, 2013), О.Ф. Нікілев (Нікілев, 2011). Соціально-побутові умови життя сільського населення вивчали Л. Ковпак (Ковпак, 2003), С.Ю. Хоменко (Хоменко, 2015). Загалом, соціальним трансформаціям в українському суспільстві 1950 – 60-х рр. присвячені одноосібні та колективні монографії, підготовлені колективом Інституту історії України НАН України в серії «З історії повсякденного життя в Україні» (Даниленко, 2015; Даниленко, 2022; Бондарчук, 2012). Джерельну базу дослідження склали неопубліковані архівні матеріали, більша частина з яких вперше вводиться до наукового обігу.

Мета статті. На прикладі конкретного мікроісторичного дослідження розкрити соціально-економічні та соціокультурні трансформації в подільському селі у 1950 – 1960-х рр.

Виклад основного матеріалу. Соціально-економічний розвиток села Мельниківець, що на Поділлі, та рівень життя його мешканців на кінець відбудовного періоду лише підтверджували катастрофічне становище, що склалося в сільському господарстві України внаслідок грабницької та споживацької політики радянської влади щодо села. Місцеве колективне господарство ледь животіло. Кількість членів колективного господарства зменшилась майже на третину, порівняно із довоєнним періодом. Врожайність зернових упродовж усіх післявоєнних років залишалася надзвичайно низькою і становила від 3 до 11 центнерів з гектара. В цілому, основні економічні показники колгоспу майже удвічі поступалися довоєнним. Загальна заборгованість колгоспу державі на початок 1953 р. складала більше 13 тис. крб. (ДАВіО, ф. 3375, оп.4, спр.1287, арк.125–137). Незважаючи на те, що пройшло майже 10 років після закінчення військових дій, соціально-побутові умови життя селян залишалися жахливими. Нове житло майже не будувалося, а певна частина селян продовжували мешкати в приміщеннях, малоприсадибних для проживання. Прийняті правлінням колгоспу рішення про будівництво житла для «колгоспників-передовиків» реалізовувались надто повільно (АВНРДА, фонд колгоспу «Червоний промінь», спр.2, арк. 31). Продовольче забезпечення здійснювалось переважно за рахунок присадибного господарства та зерна, виданого колгоспом в рахунок трудоднів. Промислові товари, а, нерідко, й товари першої необхідності, були дефіцитом (Мельничук, О.А. & Мельничук, Т.А., 2020, с. 60).

Смерть вождя та зміна політичного керівництва поклали край сталінській аграрній політиці, що базувалася на адміністративному позаекономічному примусі, ігноруванні основних економічних законів та цілеспрямованому постійному викачуванні матеріальних ресурсів із сільського господарства. З цього часу розпочинається пошук нових, більш ефективних методів управління сільським господарством. Вже на вересневому пленумі ЦК КПРС 1953 р. були

.....
запропоновані конкретні заходи, спрямовані на зростання рентабельності колгоспного виробництва. Їх суть полягала у збільшенні закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію, підвищенні матеріальної зацікавленості колгоспників, збільшенні державних асигнувань на потреби, покращенні технічного і кадрового забезпечення господарств села. Був зроблений крок до встановлення більш рівноправних відносин між державою та колгоспами. Керівники місцевих господарств отримали більшу самостійність та свободу розпоряджатись власними ресурсами господарства, не ризикуючи бути притягненими до відповідальності (Романюк, 2005, с.42-43).

У місцевому колективному господарстві «Червоний промінь» села Мельниківець проведення реформ покладалося на новопризначеного очільника колгоспу Федора Васильовича Собідка. Із його попередників (за 1944-1953 рр. у Мельниківцях змінилось 9 керівників колгоспу та 11 голів сільської ради), лише окремим вдалося уникнути кримінальної відповідальності за невиконання планів хлібозаготівель, невчасний посів чи збір урожаю (Мельничук, 2021, с.325). Федір Васильович був уродженцем сусіднього села Червоного. Колишній фронтовик, член партії з 1943 р. Після закінчення війни очолив партійну організацію Ситковецької МТС. Згодом був призначений головою колгоспу «Червоний промінь» с. Джуриці, де зарекомендував себе дбайливим господарем.

На першому ж засіданні нового правління в члени колгоспу було прийнято 54 неповнолітніх односельців 1936-37 років народження та інші одноосібники, в результаті чого кількість працездатних колгоспників зростає від 396 до 569 осіб (АВНРДА, фонд колгоспу «Червоний промінь», спр.25, арк.63). На загальних зборах колгоспу 28 квітня 1953 р. обговорювалося складне фінансове становище колективного господарства. Виступаючи із доповіддю, голова колгоспу повідомив присутніх, що через заборгованість перед фінвідділом (9 тис. крб.) було арештовано розрахунковий рахунок господарства в Держбанку. Оскільки для реалізації на ринку у розпорядженні колгоспу була лише картопля, було прийняте рішення продати 5 т. картоплі на ринках м. Одеси, а на виручені гроші закупити насіння соняшника для переробки на олію та продажу на ринку у м. Вінниці. Так були виручені кошти для сплати боргу та завершення весняної посівної кампанії (АВНРДА, фонд колгоспу «Червоний промінь», спр.25, арк. 35 зв.).

Звітуючи перед колгоспниками про свою роботу вже через півроку Ф.В. Собідко повідомив про перевиконання на 80 Га площі весняного посіву зернових. За домовленістю із Ситковецьким цукровим заводом колгоспники, які обробляли цукровий буряк, вперше отримали аванс цукром. Вчасно і без втрат було проведено збір врожаю, в результаті чого колгоспники отримали по 3 кг зерна на вироблений трудовдень. Під час жнив для колгоспників було організовано громадське харчування. Прийнято рішення про виплату заборгованості по заробітній платі за попередні роки. В рахунок авансу колгоспникам було видано білу муку та гроші (АВНРДА, фонд колгоспу «Червоний промінь», спр.25, арк.63).

Енергійна діяльність нового голови колгоспу та матеріальна зацікавленість колгоспників в результатах своєї праці дали свої позитивні результати. Підводячи підсумки господарського року, керівник господарства наголосив на зростанні врожайності зернових до рекордного для того часу показника – 14,4 цнт. з га. Наявність готівки дала змогу колгоспу відкрити у ситковецькому відділенні Держбанку рахунок для авансування зарплати членів колгоспу та робітників тваринницьких ферм (АВНРДА, фонд колгоспу «Червоний промінь», спр.25, арк.72).

Іншим завданням, яке успішно реалізовувалося, було розширення тваринницької галузі. На будівництво тваринницьких приміщень та закупівлю племінної худоби було заплановано витратити 50 680 крб., у тому числі 13 тис. крб. позики (АВНРДА, фонд колгоспу «Червоний промінь», спр.25, арк.67зв.). Вже через рік в колгоспі функціонувало 8 тваринницьких приміщень, в яких розміщувалися 258 голів ВРХ, 110 коней, 402 свині, 235 овець, 398 курей. Колгоспна пасіка нараховувала 99 бджолосімей. За перший рік прибуток від тваринництва склав 200 тис. крб. (АВНРДА, фонд виконкому с/ради, спр.43, арк.22 зв.). Наявність вільних коштів дала змогу витратити їх на придбання техніки. З цього часу механізацію виробництва вже забезпечували 2 трактори, 1 комбайн та 2 автомашини (ДАВіО, ф. 2666, оп 1, спр.8, арк.11).

Завдяки відкриттю в селі двох гранітних кар'єрів розпочалось широке будівництво тваринницьких приміщень, комор для зберігання зерна, збудовано водопровід для господарських потреб. Значну увагу приділено розвитку скотарства. Започатковано розведення поголів'я корів симентальської породи, свиней – миргородської породи, овець – асканійської породи. Було збудовано конеферму, в якій вирощували коней для радянської армії. Потомство забезпечували 12 племінних рисаків. В 1956 р. колгосп вийшов на перше місце в районі по надою молока на одну фуражну корову. Кращими доярками були визнані Люлько Юлія (2764 кг), Луцик Антоніна (2704 кг), Плетінка Ксеня (2615 кг) (АВНРДА, фонд колгоспу «Червоний промінь», спр.42, арк.12). Голова колгоспу і свинарка Бондар (Гончарук) Любов Юхимівна за високі показники в трудовій діяльності були запрошені до Москви на сільськогосподарську

виставку. Дещо зросла заробітна плата колгоспників, що дозволило їм активізувати приватне житлове будівництво.

Черговим експериментом влади в реформуванні аграрного сектору була кампанія із укрупнення колективних господарств, що отримала в народі назву «друга колективізація» 1950-х рр. Вона, на думку партійного керівництва, мала сприяти максимальному використанні сільськогосподарської техніки, збільшенню доходів колгоспів та зменшенню витрат на адміністративно-управлінський апарат (Романюк, 2005, с.82). Відповідно до цього, рішення про об'єднання колективних господарств «Червоний промінь» села Мельниківець та імені Сталіна села Червоне було прийняте на спільних зборах делегатів обох господарств 29 грудня 1959 р.. Об'єднаному господарству було присвоєно ім'я вченого біолога і селекціонера І.В. Мічуріна (АВНРДА, фонд колгоспу «Червоний промінь», спр.49, арк.69). Укрупнення дало змогу, передусім, суттєво посилити матеріальну базу господарства. Так, площа орних земель в результаті збільшилась з 1733 до 2670 Га, а поголів'я худоби зросло від 580 до 4315 штук. У розпорядженні колгоспу вже було 10 тракторів, 4 комбайни та 6 автомашин (ДАВіО, ф.3375, оп.4, спр.2071, арк.1622). Об'єднаний колгосп ще деякий час зберігав передові місця в районі і продовжував демонструвати відносно «високі» показники від своєї господарської діяльності. Збільшення доходів об'єданого господарства дало змогу продовжити видобуток каменю у власному кар'єрі, який був використаний для будівництва господарських будівель та нового мосту на центральній дорозі (АВНРДА, фонд виконкому с/ради, спр.105, арк.15.).

Водночас, об'єднання колективних господарств стало причиною звільнення з посади за власним бажанням голови колгоспу Ф.В. Собідка, що мав особисті конфлікти з односельцями. Новим очільником було обрано М.С. Кирилюка, теж уродженця села Червоного, який до цього очолював колективне господарство в селі Джурицях (АВНРДА, фонд колгоспу ім. Мічуріна, спр.84, арк.95). Розуміючи важливість мотивації до праці, він підтримав, започатковану попереднім керівником, систему матеріальних заохочень для колгоспників. Вже на перших загальних зборах 6 березня 1961 р. було прийняте рішення про додаткову оплату праці (преміювання) тих колгоспників, які досягли успіхів в роботі. Було запропоновано видати позики у розмірі 150-200 крб. для будівництва житлових будинків окремим колгоспникам (АВНРДА, фонд колгоспу ім. Мічуріна, спр.84, арк.20). Крім того, загальними зборами колгоспу було прийняте рішення про виділення 5 000 крб. для будівництва Райгородської дільничої лікарні та 9 600 крб. на будівництво продуктивних магазинів в Червоному та Мельниківцях (АВНРДА, фонд колгоспу ім. Мічуріна, спр.97, арк.93зв.).

Фінансування розвитку соціальної інфраструктури села та виплата матеріальних заохочень колгоспникам стали можливими завдяки зростанню основних господарських показників. Так, на 1965 р. середня урожайність зернових становила 24,7 цнт. з Га (найкращий показник за всі попередні роки), цукрових буряків – 208 цнт. з Га, надій молока – більше 2 тис. літрів на одну фуражну корову (АВНРДА, фонд колгоспу ім. Мічуріна, спр.126, арк.117). 3 вересня 1966 р. колгосп перейшов на гарантовану оплату праці, при цьому загальний фонд оплати праці на друге півріччя склав 173 тис. крб. (АВНРДА, фонд колгоспу ім. Мічуріна, спр.152, арк.12).

Однак, досягнення у сфері колгоспного будівництва аж ніяк не позначилися на розвитку культурно-освітньої сфери села. Обсяг коштів, що виділялися із місцевого бюджету, був мізерним. Не завжди керівники освітніх установ знаходили розуміння та підтримку членів правління колгоспу. Яскравим підтвердженням є полеміка з цього приводу, зафіксована у протоколах загальних зборів села та виконкому сільської ради післявоєнного періоду. Так, упродовж 1955-1956 рр. на сесіях сільської ради тривали суперечки між головою колгоспу Ф.В. Собідком та головою сільської ради С.Т. Ковалем стосовно того, хто має докласти більше зусиль до ремонту місцевого клубу. Останній скаржився на те, що 12 тис. крб., зібраних із населення в порядку самообкладання, лежать на рахунку місцевого колгоспу «Червоний промінь» і він не може цими коштами скористатися (АВНРДА. Фонд виконкому с/ради, спр.60, арк.8). В результаті, звітуючи 18 липня 1957 р. про проведену роботу на сесії сільської ради, завідувач клубом Ф.І. Блажко змушений був констатувати: « ... в бібліотеці стеля вже впала, найближчим часом це очікується і в клубі» (АВНРДА. Фонд виконкому с/ради, спр.71, арк.18). Не більш втішним був і звіт його наступника А.Д. Мельничука у вересні 1958 р.: « В цьому клубі працювати неможливо, ... криша тече, ґрубки не відремонтовані» (АВНРДА. Фонд виконкому с/ради, спр.71, арк.26). Щоправда, після останнього виступу, напередодні зими, дах клубу було частково відремонтовано (покрито тютюном) (АВНРДА. Фонд виконкому с/ради, спр.71, арк.32).

Законом від 17 квітня 1959 р. в УРСР запроваджувалась обов'язкова загальна восьмирічна освіта. Втілюючи закон в життя, керівництво Мельниківської школи зіткнулося із неабиякими труднощами. Через значну кількість учнів навчання проводилося у двох приміщеннях: молодші класи в «Ісаковій школі» (колишній будинок розкуркуленого селянина Ісака Глуха); старші – у приміщенні так званої «червоної школи» (будівля колишньої земської

.....
школи). Через нестачу класних кімнат школа продовжувала функціонувати у дві зміни. У виступі директора школи на сесії сільської ради у листопаді 1959 р. відзначалося «... школа могла б перейти на одну зміну, якби правління колгоспу дозволило зайняти одну із кімнат дитячих ясел» (ясла знаходилися в одному приміщенні із школою – О.М.) (АВНРДА. Фонд виконкому с/ради, спр.71, арк.28). В 1960 р. для переходу до однозмінного навчання вже не вистачало трьох класів (АВНРДА. Фонд виконкому с/ради, спр.105, арк.15). В 1966 р. в селі було організовано вечірню школу. Її учнями були, передусім, члени правління колгоспу та передові колгоспники.

Одним із важливих напрямків роботи загальноосвітньої школи було ідеологічне виховання учнів в рамках комуністичної ідеології. З цією метою у школі активно відзначали ювілейні дати радянської держави: річниці «жовтневої революції», утворення піонерської організації тощо. Цим подіям присвячувалися різні змагання по збору металобрухту та макулатури, ганчір'я, насіння клену, жолудів, каштанів. Піонерські свята супроводжувалися урочистими лінійками з обов'язковим атрибутом – піонерським вогнищем. Традиційними були огляди художньої самодіяльності, піонерські зльоти, фестивалі.

Ще 30 квітня 1958 р. було прийнято постанову Ради Міністрів УРСР «Про будівництво шкіл в Українській РСР за рахунок коштів колгоспів і надання колгоспам допомоги у шкільному будівництві», яка зобов'язувала місцеві колективні господарства фінансувати будівництво шкіл на місцях (Романюк, 2005, с.113). Відповідно до цього, на сесії сільської ради у січні 1965 р. було прийнято рішення про будівництво у Мельниківцях нової школи, яке покладалося на районну будівельну організацію ПМК-6. У свою чергу на загальних зборах колгоспників 14 квітня 1965 р. керівником господарства було запропоновано силами будівельної організації колгоспу побудувати новий будинок культури. Участь у співфінансуванні будівництва мали взяти й колгоспники, шляхом відрахування із заробітної плати одноразової суми в 3 крб. Для колгоспників, які працювали на будівництві клубу встановлювалася додаткова оплата праці – по 20 коп. на кожен зароблений карбованець (АВНРДА, фонд колгоспу ім. Мічуріна, спр.126, арк.109). Здача в експлуатацію об'єктів мала бути приурочена ювілею – 50-річчю радянської влади.

Однак, на практиці будівництво школи у 1965 р. так і не було розпочато. Виступаючи на сесії у лютому 1966 р. голова сільської ради М.Є. Тарнашинський змушений був визнати: « Якщо ПМК-6 буде будувати школу, то цього будівництва вистачить на п'ятирічку. Клуб же буде бригада будівельників колгоспу під керівництвом І.І. Яровенка., то до 50-річчя ми будемо мати новий красивий клуб» (АВНРДА. Фонд виконкому с/ради, спр.160, арк.11).

І дійсно, в наступному 1967 р. новий будинок культури на 400 місць, збудований на місці зруйнованого панського маєтку, був зданий в експлуатацію. Поряд був розмішений обеліск односельчанам, які загинули в роки Другої світової війни. В цей же рік в нове приміщення у новозбудованому будинку культури була переведена сільська бібліотека. На 1967 р. у бібліотеці було зареєстровано 630 читачів. Книжковий фонд нараховував понад 12 тис. примірників. Щорічно виписувалося більше 20 періодичних видань (АВНРДА. Фонд виконкому с/ради, спр.192, арк.13).

8 листопада 1967 р., завдяки працівникам будівельної бригаді колгоспу, відбулося і відкриття новозбудованої двоповерхової школи. З нового навчального року, окрім мельниківчан, продовжити навчання у старших класах десятирічки змогли також учні сіл Червоного, Ометинець та Вищої Кропивни. В результаті кількість учнів в школі збільшилась до 250. На зимовий період учні з інших сіл забезпечувалися гуртожитком та трьохразовим харчуванням. В лютому 1969 р. на сесії сільської ради було прийнято рішення про звільнення учнів багатодітних сімей та малозабезпечених родин від плати за харчування в групах продовженого дня. Після переведення учнів в новозбудовану двоповерхову школу, частину колишніх її приміщень (2 кімнати «червоної школи») було віддано під медпункт (АВНРДА. Фонд виконкому с/ради, спр.182, арк.28).

На засіданні правління колгоспу від 11 жовтня 1967 р. було прийняте рішення зняти з балансу колгоспу та передати на баланс районного відділу освіти Мельниківську школу (вартість 172 тис. крб.), за умови передачі колгоспу 2 старих приміщення школи. Клуб, вартістю 100 тис. крб. був переданий на баланс сільської ради. Прийнято також рішення про виділення 400 крб. для закупівлі обладнання для фізкабінету (АВНРДА, фонд колгоспу ім. Мічуріна, спр.167, арк.35).

Надання медичних послуг населенню покладалось на фельдшерсько-акушерський пункт. Спочатку спеціального приміщення не було і він знаходився у звичайній селянській хаті. Певний час тут же приймали і породіль. Спочатку у штаті була лише фельдшер (завідувач медичного пункту), а з 1956 р. було запроваджено посаду акушерки. Характеризуючи якість медичних послуг голова колгоспу Ф.В. Собідко у своєму виступі на сесії сільської ради в листопаді 1958 р. відзначав: «Медпункт у звітному періоді працював незадовільно, тому хворі

змушені звертатися за допомогою в інші медпункти». Обґрунтовуючи такий стан неналежним виконанням своїх обов'язків завідувачкою медпунктом Є.І. Петренко, він пропонував поставити перед райвиконкомом питання про заміну такого працівника (АВНРДА. Фонд виконкому с/ради, спр.71, арк.29). Питання про незадовільну роботу медичного пункту слухалося і на засіданні виконкому у січні 1959 р. У виступах, зафіксованих у протоколі засідання, зазначалося: «Мешканці села Мельниківець, зважаючи на погане ставлення до них з боку фельдшера Є.І. Петренко, перестали звертатися до неї за медичною допомогою, натомість йдуть в інші медпункти, особливо в с. Червоне» або ж «Петренко не завжди дає потрібні медикаменти. Часто сама не йде на виклики, а дає медикаменти заочно, не знаючи хвороби людини, на що громадяни села неодноразово скаржилися до сільської ради». За незадовільну роботу медпункту із обслуговування населення на засіданні було прийняте рішення про звільнення Є.І. Петренко з посади. При цьому позитивно були оцінені намагання акушерки М.І. Кучеренко налагодити роботу пологового будинку (АВНРДА. Фонд виконкому с/ради, спр.95, арк.8зв.-9). Завідувач медпунктом, в якості оправдання, вказувала на недостатнє фінансування, внаслідок чого для аптеки не було закуплено необхідних медикаментів, та на непристосованість приміщення (АВНРДА. Фонд виконкому с/ради, спр.71, арк.33). Не змінилася ситуація на краще і після призначення в 1960 р. нового завідувача. Незважаючи на те, що медичний пункт на той час обслуговував 397 дворів із 1181 мешканцем, він, як і раніше, розташовувався в одній кімнаті з неналежним освітленням. Нова завідувач скаржилася на те, що виділених сільською радою коштів не вистачає навіть на опалення медичного пункту (АВНРДА. Фонд виконкому с/ради, спр.116, арк.3).

У другій половині 1960-х рр. було дещо активізовано роботу із розбудови інфраструктури та благоустрою села. В 1967 р. було побудовано 2 камінних містки (на Титусівку та Хутір), висипано жорствою центральну дорогу, розпочато будівництво продмагу та сільської лазні (АВНРДА. Фонд виконкому с/ради, спр.132, арк.9). В комбінаті побутового обслуговування села Мельниківець було відкрито швейну та взуттєву майстерні, перукарню. Серед інших новобудов цього періоду: автогараж з майстернями, адміністративний будинок, в якому розмістилась сільська рада і поштове відділення, корівник з повною механізацією робіт, тракторний стан, ставок. Колгосп фінансував будівництво будинку для пристарілих в смт. Вороновиця, комбикормового заводу в с. Кароліна, відгодівельного пункту в с. Ситківцях, дільничної лікарні у с. Райгород, міжколгоспної водолікарні в смт. Немирів (АВНРДА. Фонд виконкому с/ради, спр.202, арк.12).

Друга половина 1960-х рр. характеризувалась також пожвавленням індивідуального будівництва. Лише упродовж 1967-1968 років в селі було збудовано 38 нових житлових будинків. Окрім того, перекрито бляхою та шифером 142 будинки. Мешканці села мали у власності 62 телевізори, 32 мотоцикли. У значній кількості сільських родин у господарстві вже були швейні машинки, велосипеди, радіоприймачі. У 1969 р. розпочалася електрифікація села. На 1 січня 1970 р. вже було електрифіковано 11 хат (ДАВіО, ф.П-136, оп.6, спр.270, арк.124,148).

В рамках соцзмагання по благоустрою села в честь 100-річчя з дня народження В. Леніна, на березень 1969 р. було збудовано 1,5 км. дороги із твердим покриттям, використовуючи камінь із власного кар'єру. В цілому, бруковану дорогу протяжністю 6 км, яка проходила через село Червоне та з'єднала обидва населені пункти із шосейною автострадою було завершено у 1972 р. (АВНРДА. Фонд виконкому с/ради, спр.190, арк.14).

Проводились роботи з облаштування населеного пункту. Наприкінці 1960-х рр. на території населеного пункту було висаджено більше 10 тис. дерев. Обсажені деревами дороги місцевого значення Мельниківці-Криківці, Червоне-Мельниківці та алеї біля школи (АВНРДА. Фонд виконкому с/ради, спр.163, арк.15). У травні 1969 р. рішенням виконкому були присвоєні назви вулицям села. Однак серед місцевих мешканців вони не прижились, селяни і надалі послуговувались старими назвами «кутків» (АВНРДА. Фонд виконкому с/ради, спр.190, арк.14).

На повсякденне життя мельниківчан неабиякий вплив мали організовані партійними та радянськими органами різноманітні «кампанії». Серед них важливе місце займала кампанія, спрямована проти «осіб, які ухиляються від суспільної праці і ведуть антисуспільний паразитичний спосіб життя» (АВНРДА. Фонд виконкому с/ради, спр.132, арк.11). Не менш резонансною була кампанія боротьби із самогонварінням. «П'яниці» та «самогонщики» піддавалися гострій критиці на сторінках колгоспного «Перця», а також перед показом кіносеансів в сільському клубі. З метою профілактики медичні працівники читали лекції колгоспникам (АВНРДА. Фонд виконкому с/ради, спр.132, арк.9).

15 травня 1969 р. вперше на засіданні виконкому слухалося питання «Про посилення заходів боротьби із колорадським жуком», який завдавав неабиякої шкоди посадженим картопляним плантаціям. У рішенні з цього питання зазначалося: «Створити надзвичайну комісію по боротьбі із колорадським жуком. За кожним членом комісії закріпити певний участок присадибних ділянок, на яких забезпечити організацію щорічних оглядів посівів

.....
картоплі і при виявленні шкідника організувати своєчасно проведення боротьби з ним» (АВНРДА. Фонд виконкому с/ради, спр.201, арк.27).

Незважаючи на те, що колгоспники сумлінно працювали в колгоспі, виконуючи плани продажу зерна, держава не завжди на належному рівні забезпечувала їх продуктами та товарами першої необхідності. Так, на сесії сільської ради у листопаді 1963 р. повідомлялося про нерегулярність завою у кооперацію хліба та непостачання промислових товарів (АВНРДА. Фонд виконкому с/ради, спр.132, арк.7). У звіті завмага с. Мельниківець К.Т. Тихонюк на сесії виконкому сільської ради в 1964 р. йшлося про відсутність в кооперації товарів широкого вжитку, особливо таких, як гас та мило (АВНРДА. Фонд виконкому с/ради, спр.144, арк.3).

Не змінилася суттєво ситуація і на початку 1970-х рр. У звіті голови колгоспу М.С. Кирилюка на сесії сільської ради відзначалося, що «слабо працює в селі продмаг. Завідувач магазином мало турбується, щоб були різноманітні продукти в магазині. Бувають дні, що і хліба в магазині немає» (АВНРДА. Фонд виконкому с/ради, спр.252, арк.32). Зрозуміло, що очільник колгоспу, будучи членом партії не міг сказати про те, що промислові товари, і навіть багато видів продуктових товарів в селі на той час дефіцитом. Забезпечення селян відбувалося за залишковим принципом, незважаючи на те, що саме селяни, працюючи в одержавлених колгоспах, забезпечували населення країни продовольством. Єдиним аргументом, який мав переконати селян у турботливому ставленні до них з боку держави були невисокі ціни на хліб: буханець чорного хліба коштував 14 коп., сірого - 16 коп., білого - 18 коп. Однак хліб у сільський магазин завозили в певні дні та часи, після чого організовувалася черга і завезений хліб одразу ж розбирали по домівках (АВНРДА. Фонд виконкому с/ради, спр.202, арк.16).

Проте навіть таке життя селян напевно здалося керівництву розквішним. На засіданні сесії сільської ради 26 лютого 1970 р. було затверджено нову редакцію статуту колгоспу, в якому суттєво зменшувався фонд оплати праці колгоспників. Якщо раніше він складав майже 80% валового доходу колгоспу, то тепер не міг перевищувати 60%. Розмір присадибних ділянок колгоспників, залежно від участі членів сім'ї в громадському виробництві, мав складати від 25 до 50 сотих. За умови, якщо один або декілька працездатних членів сім'ї самовільно залишали роботу в колгоспі, або без поважних причин не виробили встановленого в колгоспі мінімуму трудової участі – присадибні ділянки зменшувалися до граничної норми (АВНРДА. Фонд виконкому с/ради, спр.202, арк.11). Приміром на 1971 р.: чоловіки у віці від 18 до 55 років мали відпрацювати 180 календарних днів, старші 55 років – 135 днів; жінки у віці 18-50 років повинні були виробити 135 днів, а старші 50 років – 110 календарних днів. Для надання щорічної відпустки кожен колгоспник повинен був відпрацювати 11 місяців та виробити не менше 270 календарних днів (АВНРДА. Фонд виконкому с/ради, спр.204, арк.7).

У пошуках кращих умов життя та роботи окремі колгоспники намагалися виїхати з села, але за відсутності паспортів це їм не завжди вдавалося. Так, наприклад, на засіданні правління колгоспу 6 січня 1971 р. розглядалася заява М.В. Мельничука з проханням видати йому довідку для отримання паспорта з метою виїзду з села. Однак прохання не було задоволене з причини нестачі робочої сили у колгоспі (АВНРДА. Фонд виконкому с/ради, спр.203, арк.8). Таким чином селяни фактично були прикріплені до землі та були змушені працювати в одержавлених колгоспах.

Висновки. Отже, на кінець відбудовного періоду сільське господарство Поділля, як і інших регіонів УРСР, що розглядалося як основний донор розвитку радянської індустрії, знаходилося у кризовому стані. Фінансово-економічний стан колективних господарств залишався незадовільним, через що вони не могли виконувати поставлених партією і урядом завдань. Реформи аграрного сектору першої половини 1950-х рр., які були покликані зменшити командно-адміністративний вплив на керівництво колгоспів та збільшити ініціативи останніх щодо масштабів планування та вирощення продукції, мали свої позитивні результати на місцях. В цілому вони сприяли піднесенню сільського господарства та деякому покращенню становища колгоспного селянства на Поділлі. Зростання врожайності зернових дало змогу не лише активізувати розвиток тваринницької галузі та придбати необхідну сільськогосподарську техніку, але й акумулювати певну частку грошей на виплату зарплат колгоспникам. Політика укрупнення колгоспів не тільки не призвела до корінних змін в організації та технології виробництва, але й мала довгострокові руйнівні наслідки. Об'єднані господарства ставали малокерованими, колгоспники – більш відчуженими один від одного. Спостерігалось звуження елементів колгоспної демократії та відчуження селянства від землі.

Певні успіхи колгоспного будівництва та деяке покращення матеріального добробуту селян не позначилися на поліпшенні культурно-освітньої сфери подільського села. Сільські школи та клуби, що розглядалися як центри впровадження в селянське середовище комуністичної ідеології і моралі та були покликані змінити світогляд і вплинути на духовне життя селянства, тривалий час перебували у непридатних приміщеннях, які не відповідали санітарно-гігієнічним нормам. Будівництво нових освітніх та культурних установ держава пропонувала

здійснювати за кошти колгоспів або ж самих селян. Нерідко селяни скаржились на недостатній рівень медичного обслуговування. Фельдшерсько-акушерські пункти знаходились у непристосованих приміщеннях, бракувало досвідчених фахівців, виділених коштів не вистачало на закупівлю медикаментів.

В другій половині 1960-х рр. було активізовано роботу із розбудови інфраструктури та благоустрою подільського села. Однак, через відсутність державних дотацій успіхи були незначними. Переважна частина населених пунктів не мали доріг із твердим покриттям. Будинки сільських мешканців тривалий час залишалися неелектрифікованими. Забезпечення селян продовольчими та промисловими товарами здійснювалось за залишковим принципом. Спроби ж селян покинути село і виїхати до міста не мали успіху, оскільки колгосп не був зацікавлений у втраті робочої сили.

Подяка. Висловлюємо щиру вдячність працівникам архівних установ та бібліотек за сприяння у підготовці статті, а також членам редколегії журналу за консультації, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Автори не отримали фінансової підтримки для дослідження, авторства та публікації цієї статті.

Джерела та література:

АВНРДА – Архівний відділ Немирівської районної державної адміністрації.

Бондарчук, П.М. (2012). *Релігійна свідомість віруючих УРСР (1940–1980-і роки): повсякденні прояви, трансформації*. Київ: Інститут історії України НАН України, 322 с.

ДАВіО – Державний архів Вінницької області.

Даниленко, В.М.(відп. ред). (2015). *Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба: Колективна монографія*. Київ: Інститут історії України НАН України, 698 с.

Даниленко, В.М.(відп. ред). (2022). *Українське суспільство в 1960–1980-х рр. Історичні нариси*. Київ: Інститут історії України НАН України, 959 с.

Кагальна, М.В. (2013). Матеріальне забезпечення селянства УРСР у період хрущовської "відлиги" крізь призму повсякдення (1953-1964 рр.). *Архіви України*. 2. С. 70-78.

Ковпак, Л. (2003). *Соціально-побутові умови життя населення України в другій половині ХХ ст. (1945–2000 рр.)*. Київ: Інститут історії України НАН України, 250 с.

Кривчик, Г.Г. (2001). *Українське село під владою номенклатури (60-80 рр. ХХ ст)*. Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетровського університету, 192 с.

Кузьменко, В.М. (2017). *Повсякденне життя сільських жителів УРСР в другій половині 1940-х – 1960-х роках за матеріалами Чернігівської області*: дис... канд. іст. наук : 07.00.01 – Історія України. Київ, 265 с.

Лисак, В.Ф. (2013). *Повсякденність українських селян в умовах радянської дійсності (1950 - 1960-ті рр.)*. Донецьк : Схід. видавн. дім, 341 с.

Лісовська, О. (2009). *Розвиток матеріально-технічної бази українського села в 60-80-ті роки ХХ ст.*: дис... канд. іст. наук : 07.00.01. – Історія України. Черкаси, 215 с.

Лубко, І. (2002). *Спроби аграрних перетворень М. Хрущова та їх вплив на українське село (1953-1964 рр.)*: дис... канд. іст. наук: 07.00.01 – Історія України. Донецьк, 236 с.

Марчук, В.В. (2007). *Особисті підсобні господарства в соціально-економічному житті України (II пол. 40-х – середина 60-х рр. ХХ ст.)*: дис... канд. іст. наук : 07.00.01 – Історія України. Запоріжжя, 231 с.

Мельничук, О.А. & Мельничук, Т.А. (2020). Повсякденне життя колгоспного селянства Поділля у повоєнний період (1944-1953) (на матеріалах колгоспу «Червоний промінь» с. Мельниківці) *Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. 32. С.52-63. DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2020-32-52-63>

Мельничук, О.А. (2021). *Мельниківці крізь сивину століть: історико-краєзнавчий нарис*. Вінниця: ПрАТ «Вінницька обласна друкарня», 332 с.

Нікілєв, О.Ф. (2011). Сфера культурно-побутового обслуговування Українського села у 1950-ті – середині 1960-х рр. у вимірі повсякденності. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія Історія та археологія*. 19. С.94-99.

Романюк, І. (2005). *Українське село в 50-ті - першій половині 60-х рр. ХХ століття*. Вінниця : Книга-Вега, 256 с.

Халецька, Л. (2011). *Сільське населення України в роки хрущовської "відлиги": рівень та якість життя* : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 – Історія України. Київ, 282 с.

Хоменко, С.Ю. (2015). *Побут і дозвілля українського села в 60-х - 80-х рр. ХХ століття* : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 – Історія України. Переяслав-Хмельницький, 219 с.

Oleh A. Melnychuk

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University,
Dr (History), Professor (Ukraine)

Anna S. Polishchuk

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University,
PhD (History), Senior Lecturer (Ukraine) (Ukraine)

Socio-Economic and Socio-Cultural Transformations in Podillia Countryside during the 1950s - 1960s (based on Melnykivtsi)

Abstract. *The purpose of the article is to substantiate the socio-economic and socio-cultural transformations in the Podillia countryside in the 1950s and 1960s, using the example of a specific micro-historical study. The research methodology includes both special-historical and interdisciplinary methods. Among the special methods, one should point out first of all the method of historiographical analysis, thanks to which the state of scientific study of the problem is revealed. The problem-chronological method made it possible to divide the research topic into narrow problems and consider them in chronological order. Comparative aspects of transformations in the Podilsk village in the post-war period are performed in the context of the comparative-historical method. Scientific novelty is determined by the fact that the specified topic was not the subject of a special scientific study, as well as the author's attempt to solve the problem based on the materials of a specific microhistorical study. Conclusions. The death of the leader and the change of political leadership put an end to Stalin's agrarian policy, which was based on administrative non-economic coercion, ignoring the basic economic laws, and the purposeful constant draining of material resources from agriculture. The reforms of the agrarian sector of the first half of the 1950s, which were designed to reduce the command and administrative influence on the management of collective farms and increase the latter's initiatives regarding the scale of planning and growing products, generally contributed to the rise of agriculture and some improvement of the situation of the collective farm peasantry in Podilly. The increase in grain yield made it possible not only to intensify the development of the livestock industry and purchase the necessary agricultural machinery, but also to accumulate a certain share of money for the payment of salaries to collective farmers. The policy of consolidation of collective farms not only did not lead to fundamental changes in the organization and technology of production, but also had long-term destructive consequences. United farms became poorly managed, and collective farm workers became more alienated from each other. There was a narrowing of the elements of collective farm democracy and the alienation of the peasantry from the land. Certain successes of collective farm construction and some improvement in the material well-being of the villagers did not affect the improvement of the cultural and educational sphere of the Podil village. Rural schools and clubs, which were considered as centers for the introduction of communist ideology and morality into the peasant environment and were called to change the outlook and influence the spiritual life of the peasantry, were for a long time in unsuitable premises that did not meet sanitary and hygienic standards. The state proposed to build new educational and cultural institutions at the expense of collective farms or the peasants themselves. Peasants often complained about the insufficient level of medical care. Paramedics and midwives were located in unsuitable premises, there was a lack of experienced specialists, and the allocated funds were not enough for the purchase of medicines. In the second half of the 1960s, work on infrastructure development and improvement of the Podil village was intensified. However, due to the lack of state subsidies, the successes were insignificant. Most of the settlements did not have paved roads. The houses of the villagers remained unelectrified for a long time. Provision of food and industrial goods to the peasants was carried out according to the residual principle. Attempts by the peasants to leave the village and move to the city were not successful, as the collective farm was not interested in losing the workforce.*

Key words: *collective farms, cultural and educational institutions, everyday life, Podillia, peasantry, socio-economic development, social welfare.*

References:

- AVNRDA** – Arkhivnyj viddil Nemyrivskoji rajonnoji derzhavnoji administraciji [Archive department of Nemyriv district state administration] [in Ukrainian].
- Bondarchuk, P.M.** (2012). *Relihiina svidomist viruiuchykh URSS (1940–1980-i roky): povsiakdenni proiavy, transformatsii [Religious consciousness of believers of the Ukrainian SSR (1940–1980s): everyday manifestations, transformations]*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 322 s. [In Ukrainian].

- Danylenko, V.M.** (Ed.). (2015). *Sotsialni transformatsii v Ukraini: piznii stalinizm i khrushchovska doba: Kolektyvna monohrafiia [Social transformations in Ukraine: late Stalinism and the Khrushchev era: Collective monograph]*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 698 s. [In Ukrainian].
- Danylenko, V.M.** (Ed.). (2022). *Ukrainske suspilstvo v 1960–1980-kh rr. Istorychni narysy [Ukrainian society in the 1960s–1980s. Historical essays]*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 959 s. [In Ukrainian].
- DAViO** – Derzhavnyy arkhiv Vinnycjkoji oblasti [State archive of Vinnytsia region]. [In Ukrainian]
- Kahalna, M.V.** (2013). Materialne zabezpechennia selianstva URSR u period khrushchovskoi "vidlyhy" kriz pryzmu povsiakdennia (1953-1964 rr.) [Material support of the Ukrainian SSR peasantry during the Khrushchev "thaw" through the prism of everyday life (1953-1964)]. *Arkhivy Ukrainy – Archives of Ukraine*. 2. S. 70-78. [In Ukrainian].
- Khaletska, L.** (2011). *Silske naseleння Ukrainy v roky khrushchovskoi "vidlyhy": riven ta yakist zhyttia [The rural population of Ukraine during the Khrushchev "thaw": level and quality of life]: dys. ... kand. ist. nauk : 07.00.01 – Istoriiia Ukrainy*. Kyiv, 282 s. [In Ukrainian].
- Khomenko, S.Iu.** (2015). *Pobut i dozvillia ukrainskoho sela v 60-kh - 80-kh rr. XX stolittia [Life and leisure of the Ukrainian village in the 60s - 80s of the 20th century]: dys. ... kand. ist. nauk : 07.00.01 – Istoriiia Ukrainy*. Pereiaslav-Khmelnytskyi, 219 c. [In Ukrainian].
- Kovpak, L.** (2003). *Sotsialno-pobutovi umovy zhyttia naseleння Ukrainy v druhii polovyni XX st. (1945–2000 rr.) [Social and household living conditions of the population of Ukraine in the second half of the 20th century. (1945–2000)]*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 250 s. [In Ukrainian].
- Kryvchyk, H.H.** (2001). *Ukrainske selo pid vladoiu nomenklatury (60-80 rr. XX st) [Ukrainian village under the rule of the nomenclature (60-80s of the XX century)]*. Dnipropetrovsk: Vyd-vo Dnipropetrovskoho universytetu, 192 s. [In Ukrainian].
- Kuzmenko, V.M.** (2017). *Povsiakdenne zhyttia silskykh zhyteliv URSR v druhii polovyni 1940-kh – 1960-kh rokakh za materialamy Chernihivskoi oblasti [Everyday life of rural residents of the Ukrainian SSR in the second half of the 1940s - 1960s based on materials from the Chernihiv region]: dys... kand. ist. nauk : 07.00.01 – Istoriiia Ukrainy*. Kyiv, 265 s. [In Ukrainian].
- Lisovska, O.** (2009). *Rozvytok materialno-tekhnichnoi bazy ukrainskoho sela v 60-80-ti roky XX st. [Development of the material and technical base of the Ukrainian village in the 1960s and 1980s.]: dys... kand. ist. nauk : 07.00.01. – Istoriiia Ukrainy*. Cherkasy, 215 s. [In Ukrainian].
- Lubko, I.** (2002). *Sproby ahrarynykh peretvoren M. Khrushchova ta yikh vplyv na ukrainske selo (1953-1964 rr.) [M. Khrushchev's attempts at agrarian transformation and their impact on the Ukrainian countryside (1953-1964)]: dys... kand. ist. nauk: 07.00.01 – Istoriiia Ukrainy*. Donetsk, 236 s. [In Ukrainian].
- Lysak, V.F.** (2013). *Povsiakdennist ukrainskykh selian v umovakh radianskoii diisnosti (1950 - 1960-ti rr.) [The everyday life of Ukrainian peasants in the conditions of the Soviet reality (1950s - 1960s)]*. Donetsk : Skhid. vydavn. dim, 341 c. [In Ukrainian].
- Marchuk, V.V.** (2007). *Osobysti pidsobni hospodarstva v sotsialno-ekonomichnomu zhytti Ukrainy (II pol. 40-kh – seredyna 60-kh rr. XX st.) [Personal subsidiary farms in the socio-economic life of Ukraine (second half of the 40s - mid-60s of the 20th century)]: dys... kand. ist. nauk : 07.00.01 – Istoriiia Ukrainy*. Zaporizhzhia, 231 s. [In Ukrainian].
- Melnychuk, O.A. & Melnychuk, T.A.** (2020). Povsiakdenne zhyttia kolhospnoho selianstva Podillia u povoiennyi period (1944-1953) (na materialakh kolhospu «Chervonyi promin» s. Melnykivtsi) [The daily life of the collective farm of Podillya in the postwar period (1944-1953) (on the materials of the collective farm "Red ray" of Melnykivtsi)]. *Naukovi zapysky Vinnycykoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Istoriiia – Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University. Series: History*. 32. 52-63. DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2020-32-52-63>. [In Ukrainian].
- Melnychuk, O.A.** (2021). *Melnykivtsi kriz syvynu stolit: istoryko-kraieznavchyi narys [Melnykivtsi through the gray of centuries: a historical and local history essay]*. Vinnytsia: PrAT «Vinnytska oblasna drukarnia», 332 s. [In Ukrainian].
- Nikiliev, O.F.** (2011). Sfera kulturno-pobutovoho obsluhovuvannia Ukrainskoho sela u 1950-ti – seredyni 1960-kh rr. u vymiri povsiakdennosti [The sphere of cultural and household services of the Ukrainian village in the 1950s - mid-1960s in the dimension of everyday life]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Serii Istoriiia ta arkeohohiia – Bulletin of Dnipropetrovsk University. History and archeology series*. 19. 94-99. [In Ukrainian].
- Romaniuk, I.** (2005). *Ukrainske selo v 50-ti - pershii polovyni 60-kh rr. XX stolittia [Ukrainian village in the 1950s - the first half of the 1960s]*. Vinnytsia : Knyha-Veha, 256 s. [In Ukrainian].

Статтю надіслано до редколегії 28.08.2022 р.

Статтю рекомендовано до друку 10.11.2022 р.

ЕТНОЛОГІЯ

УДК 159.942.53(477.44):355.01((470+571):477)“2022”
DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2022-42-54-62>

Наталка Жмуд

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
кандидат історичних наук, доцент (Україна)
e-mail: zmudnatalka@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7463-918X>
ResearcherID: <https://publons.com/researcher/3419665/zmud-natalka/>

Валентина Гребеньова

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
кандидат історичних наук, доцент (Україна)
e-mail: grebenyova@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9343-7134>
ResearcherID: <https://publons.com/researcher/4646465/valentyna-hrebenova>

Настрої мешканців Вінниччини в умовах повномасштабного російського вторгнення в Україну (за результатами польових студій)

Анотація. Метою статті є вивчення суспільних настроїв мешканців Вінниччини в умовах повномасштабного російського вторгнення в Україну на основі польових матеріалів, зібраних в процесі науково-дослідної практики студентами історичного факультету та викладачами кафедри культури, методики навчання історії та спеціальних історичних дисциплін Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського у 2022 році. А також відстеження динаміки світоглядно-поведінкових установок впродовж російсько-української війни з 2014-2022 р. **Методологія дослідження** ґрунтується на поєднанні загальнонаукових (аналізу, синтезу, узагальнення, порівняння) методів з принципами історизму, системності, науковості та верифікації і здійснюється в міждисциплінарній парадигмі крізь призму польового інструментарію (спостереження, опитування), соціологічної методики (статистичного та контент-аналізу), методології візуальної антропології (фіксація взаємодії опитуваного, простору та дослідника) та нарративу як дискурсу. Зосереджено увагу на структурних методах та характеристиках нарративного аналізу, які уможливили у розрізі методології дослідження ідентичностей комплексно підійти до виявлення когнітивних (мисленнєвих), змінно-сміслових і мотиваційно-прагматичних (поведінкових) контекстів суспільних настроїв мешканців краю. **Наукова новизна** роботи полягає у спробі комплексно простежити, зафіксувати суспільні настрої мешканців Вінниччини в умовах повномасштабного російського вторгнення в Україну, виявити динаміку цих настроїв впродовж 2014-2022 рр. та вперше ввести пласт польового матеріалу в науковий обіг, шляхом аналізу очікувань та підготовки до війни; спогадів про перші дні війни; особливостей життя під час війни; оцінки подій Євромайдану, Революції Гідності, анексії Криму, подій на Сході України, ставлення до внутрішньо переміщених осіб; до українських громадян на тимчасово окупованих територіях; оцінки дій української влади/ЗСУ щодо протидії російському вторгненню та дій облради/міської влади Вінниці щодо захисту регіону та міста, організації гуманітарної допомоги, інформування населення про небезпеки та події на фронті тощо. **Висновки.** Актуальність окресленої теми є важливою не лише в науковому, а й суспільному дискурсі, оскільки повномасштабне російське вторгнення торкнулося кожного українського громадянина безпосередньо. Стався якісний злам щодо сприйняття війни у класичному вимірі. На різних рівнях формування ідентичності (когнітивному, морально-етичному, поведінковому) відбулися суттєві зміни. Це вплинуло на о(пере)сміслення себе та інших як представників соціуму, регіону, етносу, нації та гостро посилило необхідність голосно заявляти та виразно репрезентувати себе як національний моноліт у боротьбі з ворогом як всередині країни, так і на міжнародній геополітичній арені. **Ключові слова:** суспільні настрої, Вінниччина, повномасштабне російське вторгнення, польові матеріали.

Постановка проблеми. З 2014 р. для українського соціуму найважливішим суспільним дискурсом залишається російсько-українська війна, яка трансформувалась з гібридного формату у повномасштабне вторгнення. Тривалий час суспільні погляди на її причини і характер були неодностайними: «Це конфлікт між бізнес-структурами через переділ власності, через

поділ сфер впливу» (27,3 %); «Це конфлікт між основною частиною України і Донбасом (громадянська війна)» (4,8 %); «Це конфлікт між Україною і Росією» (35,1 %); «Це конфлікт між США і Росією із залученням України» (11,9 %); «Конфлікту немає, війна це – можливість для ділків нажитися на військових поставках, контрабанді, спекуляції» (15,2 %); «Інше» (0,8 %); «Важко відповісти» (4,9 %) (Пашков, 2019).

Але російське повномасштабне вторгнення різко змінило настрої більшості українців щодо сприйняття та оцінки цієї війни. Тому видається актуальним комплексно простежити, зафіксувати та виявити динаміку цих настроїв впродовж 2014-2022 рр. Лише високий рівень солідарності суспільства є першочерговою умовою збереження незалежності держави.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Протягом 2014-2021 рр. було проведено ряд міждисциплінарних студій, присвячених російсько-українській війні на Сході України та анексії Криму. Ключовим питанням були суспільні настрої українців щодо сприйняття цієї війни.

Сучасна російсько-українська війна відразу потрапила в поле наукових інтересів не лише істориків, а й гуманітаріїв усього світу. Її абсолютно логічно трактовано в контексті глобальних викликів і загроз, довгострокових наслідків для всіх країн західної цивілізації (Магда, 2015), (Кармазіна, 2017) (Офіцинський, 2018), (Кулик, 2020), (Бодак, 2022) тощо.

Основною джерельною базою дослідження стали раніше не опубліковані польові матеріали, зібрані студентами історичного факультету й викладачами кафедри культури, методики навчання історії та спеціальних історичних дисциплін Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського в процесі щорічної науково-дослідної практики у 2022 році.

Мета статті. Авторки поставили за мету на основі вперше опублікованих польових матеріалів відстежити динаміку суспільних настроїв мешканців Вінниччини в умовах повномасштабного російського вторгнення в Україну та порівняти із світоглядно-поведінковими установками до 24 лютого 2022 року.

Виклад основного матеріалу. Вивчення суспільних настроїв мешканців Вінниччини (серед яких також були внутрішньо переміщені особи зі Сходу та Півдня України) щодо анексії Криму та війни на Сході України систематично здійснювалося викладацько-студентським колективом історичного факультету Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського з 2014 р. Наукові студії присвячені дослідженню суспільних настроїв мешканців регіону крізь призму методології ідентичностей (Жмуд, 2016) та культурно-ландшафтного дискурсу (Гребеньова, 2021).

З метою простежити динаміку цих настроїв влітку 2022 р. в рамках щорічної науково-дослідної практики організовано та проведено опитування з теми «Настрої мешканців Вінниччини в умовах повномасштабного російського вторгнення в Україну».

Запитальник включав наступні блоки питань: 1. Очікування та підготовка до війни; 2. Спогади про перші дні війни; 3. Особливості життя під час війни; 4. Класифікація подій Євромайдану, Революції Гідності, анексії Криму, подій на Сході України (до і після повномасштабного російського вторгнення); 5. Ставлення до внутрішньо переміщених осіб (далі ВПО) (до і після повномасштабного російського вторгнення); 6. Ставлення до українців на тимчасово окупованих територіях (до і після повномасштабного російського вторгнення); 7. Оцінка дій української влади/ЗСУ щодо протидії російському вторгненню (до і після повномасштабного російського вторгнення); 8. Оцінка дій облради/міської влади Вінниці щодо захисту регіону та міста, організації гуманітарної допомоги, інформування населення про небезпеки та події на фронті (до і після повномасштабного російського вторгнення); 9. Герої війни; 10. Обрання за рівнем значимості типу ідентичності (мешканець свого населеного пункту/регіону/громадянин; представник етносу/конфесії/радянська людина/європеець тощо).

В результаті польових студій були охоплені всі райони Вінниччини. Зібрано 300 нарративних текстів, які зберігаються у Рукописному фонді навчально-наукової лабораторії з історії та етнології Східного Поділля Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (далі – РФ ННЛІЕСхП ВДПУ). З них опитано – 196 жінок та 104 чоловіки. Вік опитаних презентований такими категоріями: 15-24 р. – юний вік (15 %); 25-45 років – молодий вік (70 %); 46-65 років – середній вік (10 %), 66-75 років – похилий вік (5 %). 175 респондентів мають вищу освіту.

Базовою методологічно-методичною платформою ми обрали нарратив як дискурс, що обумовлюється як викликами часу, так і його дослідницькою доцільністю щодо вивчення саме цієї теми.

Адже сьогодні із його насиченою інформативністю і багатополарністю життєвих стратегій та ідентичностей вимагає не стільки отримати текст, скільки його систематизувати, обробити і «прочитати» (інтерпретувати). Тому вибір нарративу як дискурсу, де нарратив розуміється не лише як розповідь, а як спосіб осмислення та упорядкування навколишнього

.....
світу та себе в ньому, дозволяє виходити за межі тексту у контексти, залучаючи широкий спектр міждисциплінарного інструментарію діагностування та інтерпретування.

Наратив є також основною формою дискурсивної реальності, оскільки він обов'язково пов'язаний із соціокультурними спільнотами, тобто шляхом і засобом самовизначення.

Оскільки всі українці стали безпосередніми учасниками цієї війни, вкрай важливо підкреслити цінність досвіду кожного наратора (тому, хто конструює наратив-текст), створивши платформу для рефлексії й сублімації. Анкетування і класичне опитування, на відміну від наративу, з цими завданнями так якісно впоратися не можуть.

Наратив як дискурс є цінним інструментарієм з огляду й на комплексне вивчення когнітивних (мисленневих), змістовно-сміслових і мотиваційно-прагматичних (поведінкових) контекстів суспільних настроїв.

Наративна модель також уможлиблює відстежувати у взаємодії три базових аспекти: лінгвістичний (вказуючи на генезис наративу), культурологічний (забарвлюючи національно-етнічним колоритом) та онтологічний (пов'язуючи із антропологічним дискурсом наративу). Такий цілісний підхід дозволяє крізь механізми конструювання та співіснування різних типів ідентичностей виходити на суть природи суспільних настроїв.

Отже, розглянемо основні результати наших наукових студій.

Одне із перших важливих питань, що висвітлює настрої мешканців Вінниччини щодо російсько-української війни, стосувалося характеру очікувань російського повномасштабного вторгнення. Так, близько 32 % жінок та 70 % опитаних чоловіків підтвердили високий рівень очікування: «Скоріше за все, я вважала так, тому що про це дуже багато говорили у соцмережах, і так як війна на території України тривала вже 8 років поспіль, від РФ ми могли очікувати дуже багато чого» (2005 р. н., жінка, середня освіта), «Да. Всі показники для цього були. Посольство Росії виїжджало, посольство Польщі, усі посольства, евакуація, тобто вони більше знали, чим ми, прості люди» (1977 р. н., чоловік, середня професійна освіта) «Росіяни – імперіалісти, тож невеликі території їх не цікавлять. Тим паче, до цієї дати було неодноразово чути про нагромадження російських військ біля нашого кордону» (1967 р. н., жінка, вища освіта)» (РФ ННЛІЕСХП ВДПУ. Ф. 34. Оп. 2. Спр. 1-50.).

Натомість, категорія опитуваних, які не очікували на повномасштабну війну, апелювали до таких аргументів: «Ніхто не вважав. Ну, ці люди, що воєнні, вони догадувалися, вони планували. Ми ніколи не думали, що він піде на нас війною. Ніколи!» (1947 р. н., жінка, середня професійна освіта), «Ні, взагалі не вважав. Так, як і в принципі більшість населення нашої країни» (1998 р. н., чоловік, вища освіта); «Я була шокована, бо до останнього не хотіла вірити, що таке може статися з нами в 21-ому столітті...наївно думала, що це буде позиційна війна, яка жодним чином не зачепить мирне населення і мою сім'ю...» (2004 р. н., жінка, середня освіта); «Чесно кажучи, – ні. Я вважала, що це лише, скажем так, «утка», тобто інформація, щоб залякати нас. Я вважала, що можливий хід таких подій, що, можливо, Путін перевіряє наших союзників, за ким буде йти Україна, коли він побачить, що за нами багато, то він не нападе» (2005 р. н., жінка, середня освіта); «Це жах! Не могла Росія так поступити» (1972 р. н., жінка, середня професійна освіта); «Я не міг повірити в це! Це ж, отримується, брат на брата...а потім дійшло: та які ми тоді брати?! ми ними й не були!...» (1974 р. н., чоловік, середня професійна освіта); «Ні, я думав, що війна буде за Схід, так як Росія дуже казала, що там, в принципі, рускоязычне населення, то вони хотіли ці Луганськ і Донецьк – наскільки розумію» (1958 р. н., чоловік, середня професійна освіта); «Я не верил до кінця, що будет такое масштабное нападение, но когда уже показали по телевизору, мне стало страшно...» (1937 р. н., чоловік, ВПО, вища освіта); «Очень тревожно, очень волновались, учитывая то, что мы пережили на Донбассе в 2014 году, мы, конечно, были очень расстроены, очень...и ждуть чего-то доброго от такого «соседа» нельзя было» (1937 р. н., жінка, ВПО, вища освіта) (РФ ННЛІЕСХП ВДПУ. Ф. 34. Оп. 2. Спр. 1-50) тощо.

Лише незначна частина населення (8 % жінок та 4 % чоловіків) темі війни не надавали особливого значення. Відтак, 75 % опитаних взагалі не готувалися до повномасштабного вторгнення, близько 15 % підготували документи, грошові заощадження, 10 % – продукти першої необхідності.

Про російський повномасштабний напад 50 % респондентів дізналися від рідних та знайомих: «24 лютого десь близько 6 години ранку у кімнату забігла моя мама з криками, що президент РФ ввів війська на територію України, і що наш президент ввів воєнний стан» (2005 р. н., жінка, середня освіта); «Це було близько п'ятої години ранку, я почула, як в сусідній кімнаті тато з кимось гучно говорив по телефону, а вже десь через 3 хвилини до мене в кімнату зайшла мама і сказала: «Юлю, почалась війна...» (2004 р. н., жінка, середня освіта) (РФ ННЛІЕСХП ВДПУ. Ф. 34. Оп. 2. Спр. 1-50) тощо.

Близько 20% мешканців Вінниччини зустріли повномасштабну війну звуками вибухів: «Спочатку я не сприйняла це всерйоз, але потім, коли вибухом вдарило в частину біля

Калинівки, яка знаходиться в 800 метрах від будинку, то тоді я й відчула, що справді розпочалась війна» (1992 р. н., жінка, вища освіта); «Сиділа біля вікна, як бахнуло в Умані, чи де це, в Христинівці взірвали склад...думали, що землетрус...» (1947 р. н., жінка, середня професійна освіта); «Близько 5 ранку я почула вибухи. Мені здалося, що це грім, але який грім гримить взимку?...» (2004 р. н., жінка) (РФ ННЛІЕСхП ВДПУ. Ф. 34. Оп. 2. Спр. 1-50). Решта дізналися про повномасштабну війну із ЗМІ.

Більшість українців із початком повномасштабного вторгнення відчули гнів (55 %); напруження (40 %); страх (30 %); роздратування (30 %); розчарування (20 %). Лише близько 8 % згадували про відчуття паніки: «Ну, як сказати, оціпеніння не оціпеніння, не паніка, канешно, ну таке щось, стрьомне, як би кажуть. Щось таке непонятнее...» (1977 р. н., жінка, середня професійна освіта) (РФ ННЛІЕСхП ВДПУ. Ф. 34. Оп. 2. Спр. 1-50).

Найкритичнішими подіями, на думку 80 % опитуваних, була облога Маріуполя та знищення цивільних у Бучі, Бородянці, Гостомелі, Ірпіні. Понад 30 % інформаторів (переважно середнього та літнього віку) поділяли страх щодо можливості захоплення столиці: «Боялась, щоб не взяли Київ, щоб не поміняли власть, за це боялась, саме страшніше було» (1960 р. н., жінка, вища освіта); «Напевно, коли були в 10 кілометрах від Києва» (1952 р. н., чоловік, середня професійна освіта) (РФ ННЛІЕСхП ВДПУ. Ф. 34. Оп. 2. Спр. 1-50).

Близько 50 % опитуваних відзначали найкритичнішими події, пов'язані, зазвичай, із емпіричним досвідом: «Коли бомбили Житомир. Якби Житомир взяли, то всьо – нас би тоже. Тому тоді було страшно...» (2003 р. н., чоловік, вища освіта); «Для мене критичними були дні, коли вибухи лунали на Вінниччині» (1980 р. н., жінка, вища освіта); «Найкритичнішою подією був день (6 березня), коли над нашим будинком пролетіло 5 ракет, які влучили потім у аеропорт «Вінниця» (Гавришівка), після цього в мене з'явився панічний страх, і не просто тому, що це сталося, а тому, що ракети летіли тоді, коли повітряної тривоги не було, і тоді я по-справжньому відчула свою беззахисність перед пашчею війни» (2004 р. н., жінка, середня освіта); «Коли в наше місто Жмеринку попали» (1991 р. н., жінка, вища освіта) (РФ ННЛІЕСхП ВДПУ. Ф. 34. Оп. 2. Спр.1-50). (Прим. авт. – опитування відбувалося до 14 липня (до прильоту ракет в центр Вінниці, тому опитувані не називають цю подію).

Наратори також пов'язують напружені емоції із переїздом: «Критична ситуація була для мене тоді, коли я рішив переїхати з Києва до Жмеринки» (2002 р. н., чоловік, середня освіта); «Перетин кордону Україна-Польща, тому що для мене це було дуже як фізично, так і морально складно, ти тікаєш з домівки своєї...і не знаєш, що робити далі, чи допоможуть тобі в незнайомій країні, скільки це буде ще тривати, що робити далі?...» (2004 р. н., жінка, середня освіта) (РФ ННЛІЕСхП ВДПУ. Ф. 34. Оп. 2. Спр. 1-50).

Найбільш натхненними подіями 60 % мешканців Вінниччини відзначили акції згуртованості українських громадян у протистоянні ворогові, опір цивільних на окупованих територіях та перемоги ЗСУ: «Найбільш натхненною подією для мене став мітинг жителів Херсону, які не побоялися вийти на вулиці свого міста, з гаслами «Херсон – це Україна!», а деякі сміливці навіть кидалися під танки окупантів... Побачивши таку відчайдушність, я відчула гордість за свою країну і своїх співгромадян, і врешті зрозуміла, що опір нашої країни буде незламним до кінця» (1978 р. н., жінка, вища освіта); «В четвер до нас постійно приїжджають волонтери, збирають їжу і взагалі все, що приносять сільські мешканці для воїнів. І ми з мамою пішли допомагати ліпити вареники. І прийшла бабуся, вона самотня, це знають в селі всі. Вона принесла дуже багато куплених речей, таких як сахар, мука, тобто, ну, вони насправді не надто дешеві,...а потім вона принесла ще тисячу гривень додатково. Коли її запитали, навіщо ви так багато несете, ви ж сама живете і навряд чи вам зможе вистачити тієї пенсії, вона відповіла, що я буду рада, якщо моє життя залишиться до кінця місяця, а моє життя залишиться завдяки тому, що ці хлопці там за мене воюють. Це насправді було дуже надихаюче – до сліз» (2005 р. н., жінка, середня освіта); «Найбільш натхненною для мене була подія визволення Бучі, Гостомеля...з'явилася надія на перемогу» (2003 р. н., жінка, вища освіта); «Багато людей почали цікавитись нашою історією, культурою...справжню нашу культуру відмежовувати від так званої «шароварщини»...переходити на українську, це справді захоплює. І справді частиною такого суспільства я завжди хотіла бути» (1980 р. н., жінка, професійна середня освіта); «Для мене найбільш натхненною подією була новина, що затонув крейсер «Москва»» (2000 р. н., жінка); «Надихнуло, коли нещодавно ми з подругою на престольному святі у нашому селі співали патріотичну пісню «Червона калина»» (2004 р. н., жінка, середня освіта) (РФ ННЛІЕСхП ВДПУ. Ф. 34. Оп. 2. Спр. 1-50) тощо.

Близько 30 % опитуваних надихнуло те, що президент та уряд не покинули країну: «Для мене взірцем є наш президент Зеленський. Дивлячись на нього, завжди получаю натхнення» (1979 р. н., чоловік, професійна середня освіта); «Президент Зеленський начав об'єднувати європейські країни, які на початку не знали, куда притулитися, ну як: з Росією чи з Україною? Що люди конкретно не готові здаватися, то це якби підняло настрій, дух, мені кажеється, не тільки

.....
мені, а й багатьом людям» (1977 р. н., чоловік, середня освіта) (РФ ННЛІЕСхП ВДПУ. Ф. 34. Оп. 2. Спр. 1-50).

Джерелом натхнення відзначали солідарність Європи з Україною як на акціях протесту, так і культурних заходах: «Євробачення, тому що наша перемога якось підняла моральний дух» (2000 р. н., жінка, вища освіта); «Перемога Kalush Orchestra на Євробаченні...ми і плакали» (1982 р. н., жінка, вища освіта) (РФ ННЛІЕСхП ВДПУ. Ф. 34. Оп. 2. Спр. 1-50). 10 % мешканців регіону відзначили найбільш натхненною подією повернення з-за кордону в Україну.

Із повномасштабним російським вторгненням у 50 % опитуваних життя загалом кардинально не змінилося: «Робочий день змінився, став менше працювати через комендантські години» (1958 р. н., чоловік, середня професійна освіта); «Потрібно лише дивитися на розклад повітряної тривоги і вже там адаптуватися з цим розкладом. А так не дуже» (2004 р. н., жінка) (РФ ННЛІЕСхП ВДПУ. Ф. 34. Оп. 2. Спр. 1-50). Близько 30 % опитуваних почали працювати дистанційно. Втратили роботу 3,5 %, у 15 % знизилася заробітна платня.

Близько 90 % респондентів/родичі/знайомі займалися волонтерською діяльністю під час АТО/ООС в 2014-2021 роках, 2/3 з яких самі почали волонтерити у різних форматах після повномасштабного російського вторгнення. Так, 60 % підтримують ЗСУ фінансово: «Зазвичай, ми збираємо кошти, одяг, продукти харчування для біженців» (1980 р. н., жінка, вища освіта); «Сітки плетуть...знаходять воєнних, які загинули на війні» (1977 р. н., жінка, середня професійна освіта); «Спочатку готували їсти для хлопців з тероборони» (2004 р. н., жінка, середня освіта); «Дівчата закривали кури, щось з тисячу банок, ходили молодші. А ті, що старенькі, хто ше міг – тоже помогали. Тепер знову збираєм на цей якийсь, на нічне бачення» (1947 р. н., жінка, професійна середня освіта); «Розгружали фури на складах волонтерських. Старався хоть чим-небудь допомогти, потому що военкомат сказав чекати...Якщо треба – наберуть, від военкомата нікуди не тікаю і не збираюся» (1977 р. н., чоловік, професійна середня освіта); «Я долучалась на початку війни, за кордоном волонтерила – ми прибирали будинки, в які мали в'їжджати наші українські родини...моя однокласниця в Італії збирає кошти, пересилає сюди для поранених, які перебувають у військовому госпіталі у Вінниці» (1976 р. н., жінка, вища освіта) (РФ ННЛІЕСхП ВДПУ. Ф. 34. Оп. 2. Спр. 1-50). 10 % респондентів відчують докори сумління через те, що вважають докладені ними зусилля недостатніми для перемоги, тому шукають всі можливі варіанти.

Порівняно із початком повномасштабного вторгнення помітно знизилася кількість людей, які користуються укриттями. Так, якщо в перший місяць в укриття ховалися 70 % мешканців Вінниччини, то тепер близько 50 % опитуваних при повітряній тривозі користується правилом «двох стін» у власному будинку, 15 % облаштували сховище у житловому приміщенні, 15 % не ховаються взагалі, лише близько 7 % спускаються в укриття. На думку респондентів, такий вибір пов'язаний, насамперед, із відсутністю спеціально облаштованих приміщень, а також із тим, що Вінниччина не належить до зони активних бойових дій. (Прим. авт. – за нашими спостереженнями та опитуваннями, відсоток тих, хто користується укриттями, на сьогодні зріс після обстрілу ракетами центру Вінниці та після масованих ракетних атак цивільної інфраструктури).

У повсякденних практиках респонденти намагаються керуватися певними морально-етичними обмеженнями («зараз не час», «там наші люди гинуть, а я що – розважатимусь?») (75 %). Звичний спосіб життя порушився через ряд факторів. Наприклад, брак можливості купити/отримати доступ до тих чи інших послуг або з метою економії («відмовляю у купівлі дорогих речей та послуг» (близько 60 %)); розлад фізичного чи психологічного стану («з'явилися шкідливі звички чи проблеми зі здоров'ям/сном» (50 %)), («не можу сконцентруватися на звичних заняттях (читанні, спорті, перегляді фільмів тощо)» (близько 45 %)). У 25 % опитуваних життєдіяльність відносно нормалізувалася після перших 2-3 місяців повномасштабного вторгнення.

У 75 % мешканців Вінниччини родичі/знайомі беруть (у 55 % – брали у бойових діях АТО/ООС в 2014-2021 рр.) участь у бойових діях.

Після 24 лютого понад 80 % інформаторів, які мають рідних/знайомих на тимчасово окупованих територіях, припинили з ними зв'язок. Серед основних причин є труднощі зв'язку або розбіжність у поглядах на російсько-українську війну (причини, характер тощо).

Якщо на початку повномасштабного вторгнення впевненість у поверненні контролю над окупованими територіями відчували лише 65 % мешканців Вінниччини, то в червні-липні таку думку висловили вже 90 %.

Як бачимо, така динаміка загалом корелює із результатами опитування українців із усіх областей різними соціологічними службами (крім тимчасово окупованих територій Криму та Сходу України). Наприклад: «На початку 56 % українців вірили в перемогу України в разі початку війни. У квітні ця цифра зросла до 92 %». (Опитування, 2022). Абсолютна більшість (97 %) опитаних планують залишатись в Україні найближчим часом. Також 80 % українців беруть

участь у війні з РФ: як захисники, волонтери, допомагають фінансово чи інформаційно. 42 % категоричні щодо відновлення дружніх стосунків українців з росіянами. Трохи більше вірять у відновлення стосунків мешканці Півдня та Сходу, та ті, хто має родичів у Росії (Барсукова, 2022), (Ліскович, 2022), (Бережанський, 2022) тощо.

Переважна більшість наративів містить головну об'єднуючу тезу, що за перших два місяці повномасштабного вторгнення сталися якісні зміни у війні. Зокрема, Україна показала себе ефективною державою, яка вистояла і не розсипалась. Вибудувалася консолідація влади і народу.

Важливим для з'ясування громадянської позиції та динаміки суспільних настроїв стало питання про класифікацію військових дій у Криму та на Сході України до 24 лютого 2022 року. Отже, більшість інформаторів назвали їх «війною Росії проти України» (50 %); «анексією та окупацією», «військовою агресією», «загарбницькими діями» (по 10 %). Решта вживали одночасно декілька варіантів або вагалися з відповіддю. Натомість, після повномасштабного вторгнення отримали наступну градацію – «війна Росії проти України» (50 %); «повномасштабне російське вторгнення» (35 %). З'явилися такі нові оціночні категорії як «національно-визвольна війна» (10 %); «Вітчизняна війна українського народу» (10 %); «Геноцид українського народу» (5 %), що, вважаємо, свідчить про усвідомлення українцями істинної природи та мети цієї війни і своєї безпосередньої причетності.

Оцінка респондентами дій української влади щодо протидії російському вторгненню до початку повномасштабної війни виглядала так: «достатні» (60 %); «недостатні» (40 %). Після 24 лютого виразилися наступні настрої: «достатні» (82 %); «недостатні» (18 %).

Дії ЗСУ до повномасштабного вторгнення оцінили як «достатні» (70 %), «недостатні» (20 %), «не знаю» (10 %); після повномасштабного вторгнення – «достатні» (100 %).

Якщо на початок повномасштабного вторгнення дії облради/міської влади Вінниці щодо захисту регіону та міста, організації гуманітарної допомоги, інформування населення про небезпеки та події на фронті інформатори вважали «достатніми» (80 %), «недостатніми» (10 %), вагалися відповідати (10 %), то за півроку ці дії ранжують «достатніми» (90 %), «недостатніми» (10 %).

Як бачимо, довіра до обласної та місцевої влади помітно зросла, а до ЗСУ – абсолютизувалася.

Важливим питанням для діагностики суспільних настроїв є питання про так званий пантеон героїв. Якщо в перших два місяці повномасштабного вторгнення лідирували ЗСУ (20 %); Володимир Зеленський, Віталій Кім, Олексій Арестович, «привид/и» Києва (по 9 %); український народ, «азовці», Валерій Залужний (по 5 %); вагалися відповісти (25 %), то на сьогодні беззаперечними лідерами стали ЗСУ (80 %); Валерій Залужний (60 %); український народ (60 %); Володимир Зеленський (10 %).

Отримані нами дані корелюють, зокрема, із даними маркетингової та соціологічної компанії Gradus Researс: «На думку українців, два головних чинника перемоги – це міць Збройних Сил України (63 %) та згуртованість і спротив українського суспільства (61 %). У тому, що Україна здатна відбити напад РФ, переконана більшість у всіх регіонах країни. Найкращим результатом перемовин респонденти вважають мир на умовах України або принаймні відвід російських військ з української території. Мир на умовах Росії згодні прийняти лише 1 % опитаних» (Смартфон-панель, 2022).

Ідентифікуючи себе за запропонованою шкалою типів ідентичностей, 96 % опитуваних позиціонували себе громадянами України; 30 % виразили ще й свою локальну ідентичність (мешканець свого населеного пункту), а 35 % додали регіональну (мешканець Вінниччини). Такі результати теж засвідчують високий рівень єдності та згуртованості українців на різних рівнях.

Висновки. Отже, вивчення суспільних настроїв щодо сприйняття російсько-української війни після повномасштабного вторгнення є актуальним дослідженням з огляду на декілька позицій. Зокрема, це уможливило відстежувати загальну динаміку світоглядно-поведінкових установок мешканців Вінниччини впродовж російсько-української війни з 2014-2022 р.

Важливим для вивчення цієї теми є також вибір наративу як дискурсу в якості методологічно-методичної парадигми. Це дозволило нам отримати не просто відповіді на поставлені питання, а розгорнуті тексти-історії наратора, який «конструював» реальність і себе в ній. Тобто це уможливило виразніше ідентифікувати, репрезентувати, проєктувати себе на різних рівнях (етнічному, національному, соціальному, гендерному, релігійному тощо). Формат наративу дозволив ретельніше простежити причинно-наслідкові зв'язки когнітивних (мисленневих) процесів, а значить – отримати якісніші тексти для інтерпретації змістовно-сміслових і мотиваційно-поведінкових складових. Наратив як дискурс допоміг максимально «занурити» дослідника і наратора в однаково актуальну тему. Конструювання такого спільного «поля» пришвидшує «введення» теми війни у публічний простір для «проживання» та «проговорення», що здатне значно полегшувати спільну травму.

Усвідомлюємо, що зібраний матеріал потребує подальшого аналізу, верифікації, міждисциплінарного дискурсу, бо наратив, насамперед, є більш суб'єктивним, аніж об'єктивним світоглядно-поведінковим конструктом.

З метою простеження подальшої динаміки суспільних настроїв плануємо на початку 2023 р. знову зробити проміжний зріз. А також зосередитись на таких питаннях як ставлення до внутрішньо переміщених осіб; характері взаємостосунків з українцями на тимчасово окупованих територіях; оцінці дій української влади/ЗСУ щодо протидії російському вторгненню та облради/міської влади Вінниці щодо захисту регіону та міста, організації гуманітарної допомоги, інформування населення про безпеку та події на фронті тощо.

Подяка. Висловлюємо щирі вдячність студентам та професорсько- викладацькому колективу історичного факультету Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського за допомогу в зборі польових матеріалів, а також членам редколегії журналу за консультації, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Авторки не отримали фінансової підтримки для проведення цього дослідження й публікації статті.

Джерела та література:

- Барсукова, О.** (2022). 82% українців вірять у перемогу України. Опитування. Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/03/4/247662>
- Бережанський, І.** (2022). Перемога без поступок: соціологи дослідили настрої українців щодо умов закінчення війни. Режим доступу: <https://tsn.ua/ato/peremoga-bez-postupok-sociolog-doslidili-nastroyi-ukrayinciv-schodo-umov-zakinchennya-viyini-2100172.html>
- Бодак, В., Галів, М., Ільницький, В., Пантюк, М.** (За ред.) (2022). Російсько-українська війна (2014–2022 рр.): історичні, політичні, культурно-освітні, релігійні, економічні та правові аспекти : Наукова монографія. Рига, Латвія: «Baltija Publishing». 1421 с. Режим доступу: <https://dspu.edu.ua/news/z-yavylasya-kolektyvna-monografiya-rosijsko-ukrayinska-vijna-2014-2022-istorychni-politychni-kulturno-osvitni-religijni-ekonomichni-ta-yurydychni-aspekty>
- Гребенева, В., Жмуд, Н., Колястрок, О., Войнаровський, А.** (2021). Социокультурная идентичность винницкой области как составляющая культурного ландшафта края (по результатам полевых исследований). *Revista de etnologie și culturologie. Volumul XXX. C.78-87.*
- Жмуд, Н.** (2016). Донбас і Поділля у взаємному соціокультурному дискурсі: «свій-чужий-інший» (за результатами етнографічних експедицій). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія: Збірник наукових праць. Вип. 24. С. 222-227.*
- Кармазіна, М., Бевз, Т., Ротар, Н., Нападиста, В.** (2017). Виклики й інтеграційні перспективи України в контексті російської агресії в Криму та Донбасі: аналіз оцінок зарубіжних аналітиків і експертів. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. Режим доступу: http://ipiend.gov.ua/wpcontent/uploads/2018/07/vyklyky_integraciini_perspektyvy_227.pdf.
- Кулик, В.** (За ред.) (2020). Інтерпретації російсько-українського конфлікту в західних наукових і експертно-аналітичних працях. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 328 с. Режим доступу: <https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2020/05/Kulyk-et-al-Interpretations-of-Russian-Ukrainian-conflict-in-Western-publications-IPIEND-2020.pdf>.
- Ліскович, М.** (2022). Два місяці повномасштабної війни: висновки та завдання Укрінформ. *Мультимедійна платформа іномовлення України.* Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3468284-dva-misaci-povnomasstabnoi-vijni-visnovki-ta-zavdanna.htm>
- Магда, Є.** (2015). *Гібридна війна: вижити і перемогти.* Харків : Віват, 320 с.
- Опитування.** Настрої українців під час війни. (2022). Група «Рейтинг». Режим доступу: <https://visitukraine.today/uk/blog/171/survey-by-rating-group-on-the-ukrainian-peoples-sentiments-at-war>
- Офіцинський, Ю.** (2018). Сучасна російсько-українська війна (за матеріалами газети «The New York Times» 2013 – 2017 років). Ужгород: РІК-У. 312 с. Режим доступу: <https://nsku.org.ua/wp-content/uploads/2018/08/vijna2014.pdf>
- Пашков, М.** (Упорядн.) (2019). «Війна і мир»: громадська думка про причини війни на Донбасі та перспективи врегулювання конфлікту. *Проект «Конфлікт на Донбасі: сучасні реалії і перспективи врегулювання».* Режим доступу: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Donbas.pdf
- РФ ННЛІЕСхП ВДПУ** – Рукописний фонд навчально-наукової лабораторії з історії та етнології Східного Поділля Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Смартфон-панель. (2022). Міграція та соціально-політичні настрої під час повномасштабної війни Росії проти України. *Маркетингові та соціологічні дослідження*. Gradus Researс. Режим доступу: https://gradus.app/documents/317/Gradus_EU_wave_12_UA.pdf

Natalka V. Zhmud

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
PhD. (History), Associate Professor (Ukraine)

Valentyna O. Hrebenova

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
PhD. (History), Associate Professor (Ukraine)

**The Residents' Attitudes of Vinnitsia Region
in the Conditions of Russia's Full-Scale Invasion of Ukraine (based on the Field Researches)**

Abstract. *The aim of the article is to study the social attitudes of the residents of Vinnitsia region in the conditions of Russia's full-scale invasion of Ukraine according to data collected in the process of field research practice by students of the Faculty of History and educators of the Department of Culture, Methods of Teaching History and Special Historical Disciplines of Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University in 2022. In addition, the article monitors the dynamics of worldview and behavioral attitudes during the Russian-Ukrainian war (2014-2022). The research methodology is based on a combination of general scientific methods (analysis, synthesis, generalization, comparison) with the principles of historicism, systematicity, scientificity and verification. Research methodology is carried out in an interdisciplinary paradigm through the prism of field tools of data collection (observation, survey), sociological methods (statistical and content analysis), methods of visual anthropology (recording the interaction between the interviewee, the space and the researcher) and narrative as a discourse. The attention is focused on the structural methods and characteristics of narrative analysis, which made it possible to identify comprehensively the cognitive (thinking), content-semantic and motivational-pragmatic (behavioral) contexts of the residents' social attitudes in the region in terms of methodology of the identities study. The scientific novelty of the research is to trace and record the social attitudes of the residents of Vinnitsia region in the conditions of Russia's full-scale invasion of Ukraine, to reveal the dynamics of these attitudes during 2014-2022, and for the first time to apply field material into ethnology by analyzing expectations and preparations for war; memories of the first days of the war; the features of life during the war; evaluations of the events of Euromaidan, the Revolution of Dignity, the annexation of Crimea, events in the East of Ukraine, the attitude towards internally displaced persons; towards Ukrainian citizens in the temporarily occupied territories; evaluations of the actions of the Ukrainian authorities/Armed Forces in countering the Russian invasion and the actions of the regional council/city authorities Vinnitsia regarding the protection of the region and the city, providing humanitarian aid, informing the population about dangers and what was happening on the front line, etc. Conclusions.* *The relevance of the outlined topic is important not only in scientific, but also in public discourse, since Russia's full-scale invasion affected every Ukrainian citizen. There has been a qualitative breakdown in the perception of war in the classical dimension. Significant changes have taken place at different levels of identity formation (cognitive, moral-ethical, behavioral). This affected the interpretation and re-interpretation of oneself and others as representatives of society, region, ethnicity, nation, as well as increased the need to declare loudly and to represent clearly oneself as a national monolith in the fight against the enemy both within the country and in an international geopolitical arena.*

Key words: social attitudes, Vinnitsia region, Russia's full-scale invasion, field material.

References:

- Barsukova, O.** (2022). 82% ukraintsiv viriat u peremohu Ukrainy. [82% of Ukrainians believe in the victory of Ukraine]. *Opytuvannia*. Retrieved from : <https://life.pravda.com.ua/society/2022/03/4/247662/> [in Ukrainian].
- Berezhanskyi, I.** (2022). *Peremoha bez postupok: sotsiologhy doslidily nastroi ukraintsiv shchodo umov zakinchennia viiny* [Victory without concessions: sociologists studied the mood of Ukrainians regarding the terms of the end of the war]. Retrieved from : <https://tsn.ua/ato/peremoga-bez-postupok-sociologi-doslidili-nastroyi-ukrayinciv-schodo-umov-zakinchennya-viyni-2100172.html> [in Ukrainian].
- Bodak, V., Haliv, M., Ilnytskyi, V., Pantiuk, M. (Za red.)** (2022). *Rosiisko-ukrainska viina (2014–2022 rr.): istorychni, politychni, kulturno-osvitni, relihiini, ekonomichni ta pravovi aspekty : Naukova monohrafiia* [Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural and educational, religious, economic and legal aspects: Scientific monograph]. Ryha, Latviia: «Baltija Publishing». 1421 s. Retrieved from : <https://dspu.edu.ua/news/z-yavylasya-kolektyvna-monografiya-rosijsko-ukrayinska->

.....
vijna-2014-2022-istorychni-politychni-kulturno-osvitni-religijni-ekonomichni-ta-yurydychni-aspekty___[in Ukrainian]/

Hrebeneva, V., Zhmud, N., Koliastruk, O., Voinarovskiy, A. (2021). Sotsyokulturnaia ydentychnost vynytskoi oblasti kak sostavliaiushchaia kulturnoho landshafta kraia (po rezultatsam polevykh yssledovanyi) [*Sociocultural identity of Vinnytsia region as a component of cultural landscape of the region (based on the results of field research)*]. *Revista de etnologie și culturologie. Volumul XXX.* - The journal of ethnology and culturology. *Volume XXX.* S.78-87. [in Russian].

Zhmud, N. (2016). Donbas i Podillia u vzaiemnomu sotsiokulturnomu dyskursi: «svii-chuzhyi-inshyi» (za rezultatsy etnografichnykh ekspedytsii) [Donbas and Podillia in mutual socio-cultural discourse: "own-alien-other" (according to the results of ethnographic expeditions)]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seria: Istoriia: Zbirnyk naukovykh prats. Vinnytsia. Vyp. 24.- Scientific Papers of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University. Series: History. Issue. 24.* 222-227. [in Ukrainian].

Karmazina, M., Bezv, T., Rotar, N., Napadysta, V. (2017). *Vyklyky y intehtratsiini perspektyvy Ukrainy v konteksti rosiiskoi ahresii v Krymu ta Donbasi: analiz otsinok zarubizhnykh analitykiv i ekspertiv* [Challenges and integration prospects of Ukraine in the context of Russian aggression in Crimea and Donbas: analysis of assessments of foreign analysts and experts]. Kyiv: IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy. Retrieved from : http://ipiend.gov.ua/wpcontent/uploads/2018/07/vyklyky_integraciini_perspektyvy_227.pdf. [in Ukrainian].

Kulyk, V. (Za red). (2020). *Interpretatsii rosiisko-ukrainskoho konfliktu v zakhidnykh naukovykh i ekspertno-analitychnykh pratsiakh* [Interpretations of the Russian-Ukrainian conflict in Western scientific and expert-analytical works]. Kyiv: IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. 328 s. Retrieved from : <https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2020/05/Kulyk-et-al-Interpretations-of-Russian-Ukrainian-conflict-in-Western-publications-IPIEND-2020.pdf> [in Ukrainian].

Liskovych, M. (2022). Dva misiatsi povnomashtabnoi viiny: vysnovky ta zavdannya Ukrinform [Two months of full-scale war: conclusions and tasks of Ukrinform]. *Multymediina platforma inomovlennia Ukrainy - Multimedia platform of foreign language of Ukraine.* Retrieved from : <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3468284-dva-misaci-povnomashtabnoi-viiny-visnovki-ta-zavdanna.htm> I. [in Ukrainian].

Mahda, Ye. (2015). *Hibrydna viina: vyzhyty i peremohty* [Hybrid warfare: survive and win]. Kharkiv : Vivat, 320 s. [in Ukrainian].

Opytuvannia. Nastroi Ukraïntsiiv pid chas viïny. (2022). Hrupa «Reÿtynh» [Moods of Ukrainians during the war. (2022) Group «Rating»]. Retrieved from : <https://visitukraine.today/uk/blog/171/survey-by-rating-group-on-the-ukrainian-peoples-sentiments-at-war>. [in Ukrainian].

Ofitsynskiy, Yu. (2018). Suchasna rosiisko-ukrainska viina (za materialamy hazety «The New York Times» 2013 – 2017 rokiv) [The modern Russian-Ukrainian war (according to the materials of the newspaper «The New York Times» from 2013 to 2017)]. Uzhhorod: RIK-U. 312 s. / Retrieved from : <https://nsku.org.ua/wp-content/uploads/2018/08/vijna2014.pdf>. [in Ukrainian].

Pashkov, M. (Uporiadn.) (2019). «Viina i myr»: hromadska dumka pro prychny viiny na Donbasi ta perspektyvy vrehuliuvannia konfliktu [«War and peace»: public opinion on the causes of the war in Donbas and prospects for conflict resolution]. *Proekt «Konflikt na Donbasi: suchasni realii i perspektyvy vrehuliuvannia» - The project «Conflict in Donbas: modern realities and prospects for settlement».* Retrieved from : https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Donbas.pdf. [in Ukrainian].

RF NNLIESkHP VDPU – Rukopysnyi fond navchalno-naukovoï laboratorii z istorii ta etnologii Skhidnoho Podillia Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho [Manuscript fund of the educational and scientific laboratory on the history and ethnology of Eastern Podillia of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University]. [in Ukrainian].

Smartfon-panel (2022). Migrantska ta sotsialno-politychni nastroi pid chas povnomashtabnoi viiny Rosii proty Ukrainy [Migration and socio-political attitudes during Russia's full-scale war against Ukraine]. *Marketynhovi ta sotsiologichni doslidzhennia. Gradus Researc - Marketing and sociological research.* Gradus Research. Retrieved from : https://gradus.app/documents/317/Gradus_EU_wave_12_UA.pdf [in Ukrainian].

Статтю надіслано до редколегії 03.09.2022 р.
Статтю рекомендовано до друку 11.11.2022 р.

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 930.1(438=161.2)(092):001.32(477)НТШ"185/193"
DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2022-42-63-69>

Віталій Тельвак

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
доктор історичних наук, професор (Україна)
e-mail: telvak1@yahoo.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2445-968X>

Вікторія Тельвак

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
кандидат історичних наук, доцент (Україна)
e-mail: viktoriatelvak75@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4671-743X>

Володимир Наконечний

Київський національний університет культури і мистецтв
кандидат історичних наук, доцент (Україна)
e-mail: nakonechniy.ua@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0386-2162>

«Неприсутні ніколи не мають рації»: міжнародна наукова діяльність українських істориків міжвоєнної Польщі

Анотація. *Мета статті* – на основі аналізу різнопланової історіографічної літератури всебічно дослідити форми і напрямки міжнародної діяльності українських істориків міжвоєнної Польщі. **Методологія дослідження** ґрунтується на використанні міждисциплінарного підходу. Виходячи з принципів об'єктивності та історизму, дослідницький акцент зроблено на структурно-функціональному системному аналізі історіографічних фактів і порівняльно-історичному методі. У статті використано евристичні можливості методів періодизації, класифікації і типологізації. **Наукова новизна статті** полягає у спробі всебічної реконструкції участі українських істориків міжвоєнної Польщі в міжнародній науковій співпраці. **Висновки.** незважаючи на загалом репресивну культурну політику польських урядів, українські історики в Другій Речі Посполитій в цілому добре адаптувалися до складних політичних і фінансових обставин. Даючи належну відповідь на численні виклики суспільно-політичного та культурного плану, їм вдалося зберегти сформовані на зламі XIX-XX ст. традиції міжнародної наукової співпраці та, попри постійні фінансові проблеми, гідно презентувати українську вільну соціогуманітаристику на закордонних форумах. В інституційному плані, найбільш активно міжнародну наукову співпрацю налагоджували члени Наукового товариства імені Шевченка та Українського наукового інституту у Варшаві. Ця культурна діяльність особливої національної вагомості набула в 1930-х роках XX ст., коли українська соціогуманітаристика під радянською окупацією зазнала нищівних репресій. В цілому, в тогочасних умовах бездержавного існування розгорнута українськими істориками в Другій Речі Посполитій міжнародна наукова співпраця була різновидом культурної дипломатії, реалізуючи важливе завдання утвердження політичної суб'єктності українців.

Ключові слова: культурна дипломатія, міжнародна наукова співпраця, Наукове товариство імені Шевченка, Український науковий інститут у Варшаві, Друга Річ Посполита.

Постановка проблеми. Дослідження української історіографії в Другій Речі Посполитій поступово позбуваються персоніцентризму на користь більш широкого інституційного підходу. При цьому виявляється дедалі ширше коло маргіналізованих у попередні часи проблем, котрі потребують самостійного висвітлення з огляду на подальші спроби реконструкції цілісної картини українського наукового руху у міжвоєнній Польщі. Серед найменш знаних згадаємо питання участі українських гуманітаріїв у міжнародному науковому житті. Його глибшому осмисленню у попередні часи заважало панування стереотипу про тотальну матеріальну вбогість українських наукових інституцій та інтелектуалів, що нібито цілковито унеможлиблювало закордонні вояжі. Не заперечуючи загальнознаних, зрештою, проблем з фінансуванням української науки в Другій Речі Посполитій, спробуємо більш нюансовано підійти до висвітлення цієї важливої історіографічної проблеми.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Головним джерелом для реконструкції участі українських гуманітаріїв міжвоєнної Польщі у закордонній співпраці є інформаційні звіти наукових інституцій. Для нас це, насамперед, «Хроніка Наукового товариства ім. Шевченка у Львові» та «Sprawozdanie Ukraińskiego Instytutu Naukowego». Також ми використовували опублікований епістолярій та інституційний документообіг (показчики публікацій, статутні документи, службове листування та ін.).

Серед сучасних дослідників поодинокі аспекти закордонних наукових контактів українських гуманітаріїв міжвоєнної Польщі вивчали Леонід Зашкільняк (Зашкільняк, 2014), Віталій Масненко (Масненко, 2001, с.354-360), а також Віталій Тельвак та Ірина Лозинська (Тельвак & Лозинська, 2021). Науково-організаційну діяльність представників наддніпрянської еміграції в Другій Речі Посполитій на монографічному рівні дослідив Андрій Портнов (Портнов, 2009). Втім, у працях згаданих дослідників проблематика участі українських гуманітаріїв у закордонній науковій співпраці значною мірою представлена фрагментарно. Цим і зумовлено актуальність нашої розвідки.

Мета статті полягає у спробі всебічного дослідження форм і напрямків міжнародної діяльності українських істориків міжвоєнної Польщі.

Виклад основного матеріалу. Протягом перших повоєнних років українські історики, як і їхні європейські колеги, намагалися осмислити наслідки масштабного світового протистояння та спробувати визначити своє місце в нових суспільно-політичних реаліях. Надзвичайно повільно відновлювалася діяльність наукових товариств, котрі традиційно модерували закордонну співпрацю. Найстаріше і найавторитетніше на західноукраїнських землях Наукове товариство імені Шевченка, котре об'єднувало більшість українських гуманітаріїв, поступово відновило свою активність лише на початку 1920-х років. Тоді, як відомо, східногалицькі терени – спочатку *de facto*, а потім *de jure* – стали частиною відродженої польської держави.

Перше, з чим зіткнулися очільники НТШ у нових суспільно-політичних умовах, було цілковите ігнорування чиновниками Другої Речі Посполитої культурних потреб української громади, втім і відмова фінансово підтримувати наукові інституції, хоча б найголовніші з них. Збентеження від нових обставин наукової праці відобразилося в першій повоєнній «Хроніці НТШ», на сторінках якої читаємо: «Найважливішою ознакою обговорюваного періоду є те, що перший раз, від коли Товариство перемінило ся в наукове, відпали йому всі субвенції, і краєві і державні, визначувані на піддержуване наукової діяльності» (Хроніка, 1920, с.2). Відтоді, у більшості протоколів Виділу НТШ піднімалося питання про необхідність звернення до державних функціонерів різного рівня у справі повернення йому бюджетного фінансування на тій очевидній підставі, що українське населення Другої Речі Посполитої є одним із найбільших платників податків, отже має право на часткове, принаймні, покриття видатків на свої культурні потреби.

Втім, попри численні делегації до Варшави та неодноразові парламентські інтерпеляції, фінансування цієї нетитулованої української Академії наук так ніколи і не повернулося до довоєнного рівня. В «Хроніці НТШ» з цього приводу зазначалося: «Діяльність усякої наукової інституції залежить не тільки від її членів, від їх енергії і рухливости, але ще в більшій мірі від матеріальних засобів, якими вона розпоряджає. Енергії членам Товариства не бракувало, за те багато поважніших плянів розбивалося з браку засобів» (Хроніка, 1926 : 23). Щоправда, Товариству зрештою була призначена незначна місячна дотація у розмірі 1000 злотих. Також, у період відносної нормалізації українсько-польських взаємин, НТШ повернули право на видання шкільних підручників і час від часу списували накопичувані комунальні борги. Поряд із цим, реагуючи на постійні звернення про фінансову підтримку, Міністерство віровизнань і освіти все-таки декілька разів протягом міжвоєнного двадцятиліття профінансувало участь українських гуманітаріїв у деяких міжнародних наукових заходах.

Проте, така підтримка була радше винятковою і найчастіше на свої прохальні звернення очільники НТШ отримували відмови, котрі завжди пояснювалися економічними негараздами самої держави. Ці безуспішні звернення знаходили відбиття у протоколах засідань Виділу Товариства. Наприклад, у протоколі від 23 грудня 1936 р. йдеться: «Прийнято до відома, що Міністерство Віровизнань і Освіти відповіло відмовно на прохання Товариства у справі допомоги на наукові потреби; рішено звернутися до цілої української суспільности з закликом допомогти Товариству сповняти його наукові завдання» (Хроніка, 1937, с.22-23). В таких несприятливих умовах фінансову підтримку своєму найбільш давньому науковому товариству було змушене надавати незасібно в своїй більшості українське громадянство шляхом надсилання дрібних пожертв, а також міцніючий завдяки кооперативному руху український бізнес. Посильну підтримку надавала також українська діаспора в Америці. Такі факти жертвовності української громадськості ретельно занотовувалися на сторінках «Хроніки НТШ». Втім, цього вочевидь не вистачало для повноцінної реалізації наявного наукового потенціалу.

Відзначимо, що в умовах гострого дефіциту коштів, і в середовищі самих українських гуманітаріїв не було одностайності у баченні того, які напрямки потребують пріоритетного фінансування. В листах тогочасних інтелектуалів містяться роздуми про те, чи варто витратити вкрай обмежені фонди на коштовні закордонні вояжі, чи краще їх спрямувати на видавничу діяльність НТШ, котра, поряд із науковим, мала також важливий громадський резонанс. Зрештою, домінуючою стала позиція, окреслена в листі Миколи Чубатого до Івана Крип'якевича з приводу потреби надсилання делегації НТШ на VIII-ий Міжнародний конгрес істориків у Цюріху: «Я вважаю мимо всіх наших труднощів нашу участь в конгресі за конечну і думаю, що секція наша (Історично-філософська секція НТШ – авт.) мусить заладити, принаймні дати ініціативу до зорганізування нашої участі в тім конгресі. Неприсутні ніколи не мають рації, а моя участь в VII конгресі переконала мене, що це річ таки дуже важна» (Зашкільняк, 2014, с.153).

Загалом, тогочасна закордонна наукова діяльність українських гуманітаріїв мала два вектори – західно- та східноєвропейський. Найбільш тривалою і різноплановою вона була у першому випадку. Тут домінувала така форма академічної комунікації, як участь у наукових форумах. В досліджуваній час представники НТШ взяли участь у таких авторитетних конференціях: З'їзді слов'янських географів і етнографів (К. Студинський і І. Раковський), Конгресі бібліографів в Римі (І. Свенціцький), II З'їзді слов'янських філологів (К. Студинський, Ф. Колесса, І. Брик), Конгресі народного мистецтва в Антверпені (Ф. Колесса), II Конгресі народного мистецтва в Бельгії (Ф. Колесса), V-му Міжнародному конгресі візантиністів у Римі (Й. Скрутень і В. Залозецький), Міжнародному конгресі Pax Romana в Австрії (М. Чубатий), Конгресі Союзу історичних товариств Східної Європи в Цюріху (М. Кордуба).

Найбільш численними українські делегації на міжнародних форумах були у випадку, коли вони проводилися у польських містах. Так, у VII-му Міжнародному з'їзді істориків, що відбувся у Варшаві 21-26 серпня 1933 р., взяли участь М. Кордуба, М. Чубатий, Р. Зубик, Я. Пастернак, Іл. Свенціцький і Й. Скрутень. Представницька делегація презентувала НТШ і на II-му Міжнародному з'їзді славістів філологів, що відбувся у Варшаві і Кракові протягом 21-30 вересня 1934 р. Відпоручниками Товариства на ньому були такі дослідники мови та літератури, як Я. Гординський, С. Смаль-Стоцький, Р. Смаль-Стоцький, В. Щербаківський, К. Студинський, В. Сімович, І. Свенціцький, Ф. Колесса, М. Тершаковець і В. Лев.

Незважаючи на доволі представницький перелік щойно наведених наукових форумів, на абсолютну більшість запрошень західних інституцій Виділ НТШ був змушений відповісти лише подячною вітальною адресою. Неодноразово в протоколах Товариства зустрічаємо подібно стилізовану фразу: «На жаль, наше Товариство не мало спромоги вислати своїх представників на інші міжнародні з'їзди та мусіло обмежитись тільки висланнями письмених привітань» (Хроніка, 1937, с.33).

Важливим досвідом міжінституційної комунікації міжнародного плану була участь представників НТШ у різнопланових урочистостях з нагоди ювілейних дат наукових товариств інших країн, найчастіше слов'янських. Зокрема, З. Кузеля у жовтні 1930 р. представляв НТШ на 100-літньому ювілеї музеїв у Берліні. В свою чергу, 16-21 травня 1931 р. О. Колесса брав участь у відзначенні 100-літнього ювілею «Чеської Матиці» в Празі.

Ще однією формою закордонної співпраці для членів НТШ стала участь в такій формі академічного обміну, як стажування у західних університетах. Так, у травні 1936 р. директор музею НТШ Я. Пастернак відбув наукову подорож музеями Румунії, Угорщини, Словаччини та Закарпаття, де виголошував доповіді, популяризуючи культурну діяльність галицьких українців. Він же у червні 1938 р. відбув стажування у наукових інституціях Третього Рейху, де виголосив наукові доповіді про галицьку княжу кафедру в Крилосі на університетах у Берліні та в Бреслау. Під час цього наукового відрядження до Німеччини, що частково фінансувало Міністерство освіти та віросповідань, директор музею НТШ досліджував у семи німецьких містах та 17 різних музеях пам'ятки доби середньовіччя. В «Хроніці НТШ» відзначалося, що «вислід цих студій буде використаний в окремих монографіях про розкопи в Крилосі» (Хроніка, 1939, с.98).

Зрештою, західноукраїнські діячі НТШ активно залучалися до участі в роботі міжнародних наукових товариств, що також були важливими майданчиками професійної комунікації. Наприклад, у 1927 р. за ініціативою знаних польських істориків О. Галецького і М. Гандельсмана в рамках польської політики «прометеїзму» у Варшаві було створено Федерацію історичних товариств Східної Європи, до якої прилучилися й українські історики, зокрема М. Кордуба, І. Крип'якевич, І. Свенціцький, І. Огієнко, Р. Смаль-Стоцький (Кордуба, 1927 : 196-199). При цьому І. Крип'якевич був обраний до Словникової комісії Федерації, а М. Кордуба увійшов до її Управи. Протягом 19-20 серпня 1933 р. Федерація проводила з'їзд, в якому взяли участь М. Кордуба і М. Чубатий.

Східноєвропейський вектор міжнародної співпраці, сфокусований на інституції гуманітарного профілю Всеукраїнської Академії наук, був менш інтенсивним і хронологічно обмежувався другою половиною 1920-х рр. Йдеться про період, початок якому поклато

.....
повернення з еміграції М. Грушевського в 1924 р., що заходився енергійно розбудовувати наукове життя та відновлювати розірвані роками війни та революції контакти з галицькими колегами. Завершення ж припадає на 1931 р., коли розгорілися перші «бої на історичному фронті», внаслідок яких було ліквідовано історичні інституції ВУАН, а їхній керівник опинився у фактичному засланні у Москві. Втім, у цей короткий відтинок часу галицькі історики, переважно представники львівської історичної школи М. Грушевського, нав'язали тісні взаємини з наддніпрянськими колегами (Telvak, Pedych & Telvak, 2021). Так, В. Герасимчук, М. Кордуба та І. Крип'якевич стали членами таких структур ВУАН, як Історична секція, Науково-дослідна кафедра історії українського народу та Археографічна комісія. А голова НТШ К. Студинський та Ф. Колесса за ініціативи та заходами М. Грушевського навіть були обрані дійсними членами ВУАН.

Вперше про налагодження контактів з київськими колегами було згадано у звіті з діяльності НТШ за період 1926-1929 рр.: «Також нав'язано зносини з Всеукраїнською Академією Наук у Києві. У нас печатаються праці учених з Великої України і навпаки праці наших учених друкує Всеукраїнська Академія Наук у Києві, наприклад про Драгоманова, Франка і т. д.» (Хроніка, 1930, с.2). Відтоді протягом кількох років неодмінно згадувалося про участь галицьких гуманітаріїв у київських академічних проєктах. У своїх щорічних звітах голови НТШ серед пріоритетних завдань неодмінно наголошували на потребі того, «щоби діяльність Товариства ішла у тісній порозумінню із Всеукраїнською Академією Наук» (Хроніка, 1930, с.5-6).

Незважаючи на те, що до фінансових проблем додавалися ще й паспортіві та візові, галицькі гуманітарії у згаданий період також взяли участь у роботі низки наукових форумів. Так, у червні 1927 р. в мовознавчій конференції в Харкові взяли діяльну участь історики літератури К. Студинський і І. Свенціцький; на свято століття видання пісень М. Максимовича в Києві в 1927 р. з рефератами приїздили К. Студинський, Ф. Колесса і О. Макарушка; на наукову академію в пам'ять В. Антоновича, що відбулася в Києві в 1928 р., НТШ делегувало М. Кордубу; в квітні 1929 р. К. Студинський брав участь в урочистій академії Інституту ім. Шевченка в Харкові; в 1934 р. М. Смішко студіював історичні колекції в музеях СРСР.

Крім наукових форумів, НТШ делегувало своїх представників на урочистість з нагоди відзначення шістдесятиліття життєвого шляху та сорокаліття наукової праці колишнього свого голови М. Грушевського, яке відбулося 3 жовтня 1926 р. Як відомо, на ювілей автора «Історії України-Руси» до Києва приїздили акад. К. Студинський і др. Іл. Свенціцький, які в подяку за багаторічну плідну науково-організаційну працю на форумі Товариства зложили йому в дарі срібний вінець (Хроніка, 1930, с.65-67). Прикметно, що у своєму привітальному слові К. Студинський підніс зусилля ювіляра з виведення діяльності НТШ на міжнародний рівень і підкреслив, що саме він своєю різноплановою працею впровадив галицьких українців «в сім'ю культурних європейських народів».

На початку 1930-х рр. українські вчені у Польщі зі значним неспокоєм сприйняли тривожні звістки з Києва про руйнування створених М. Грушевським науково-дослідних інституцій та загалом масові репресії проти українських інтелектуалів. Голова НТШ Іван Раковський у виступі на Загальних Зборах Товариства в грудні 1937 р. підкреслив «особливе значіння й завдання НТШ під сучасну пору, коли Українська Академія Наук в Києві втратила всякі можливості плекати й розвивати незалежну українську науку» (Хроніка, 1939, с.3).

Поряд із НТШ, у закордонній співпраці брали участь, щоправда у значно скромніших масштабах, співробітники ще однієї званої установи – Українського наукового інституту, що був заснований у Варшаві в 1930 р. Він також не міг похвалитися достатнім фінансуванням, але його матеріальні проблеми мали інший характер, ніж НТШ (Портнов, 2004). Йдеться про те, що УНІ був на бюджетному утриманні і постав у рамках реалізації державної політики «прометеївського» руху. Достеменно не відомо, чи бюджетне фінансування передбачало, і в яких розмірах, закордонні відрядження, але знаємо з багатьох джерел, що співробітники УНІ нерідко приймали участь у наукових конференціях за власний кошт. Зрозуміло, що це були спорадичні акції, зумовлені або винятковою вагомістю наукового форуму, або тим фактом, що захід проводився у польській столиці, тож участь не вимагала фінансових видатків (Український науковий інститут, 1935). Загалом, УНІ здійснював міжнародний інституційний обмін за посередництва державного Міжнародного бюро обміну. У цей спосіб Інститут нав'язав контакти з 35 закордонними інституціями (Potocki, 1999, с.214).

Найчастіше УНІ на наукові форуми делегувало свого директора – знаного історика церкви та українського суспільно-політичного руху Олександра Лотоцького. З тогочасної української періодики ми знаємо про його присутність, наприклад, на наукових заходах у Чехословаччині та Греції. Також О. Лотоцький представляв свою інституцію на згаданому вище VII Міжнародному з'їзді істориків, що відбувся у Варшаві в серпні 1933 р. (Хроніка, 1932, с.28). Значно більше гроно співробітників УНІ брало участь у II-му Міжнародному з'їзді славистів філологів, що відбувся у Польщі у вересні 1934 р. Відпоручниками Інституту на цьому форумі

були, крім директора, Р. Смаль-Стоцький, Б. Лепкий і Л. Чайковська (Potocki, 1999, с.215). В свою чергу, знаний історик літератури Р. Смаль-Стоцький представляв УНІ на міжнародних конгресах мовознавців у Женеві (1930) і Римі (1933).

Висновки. Як свідчить проаналізований матеріал, незважаючи на загалом репресивну культурну політику польських урядів, українські історики в Другій Речі Посполитій в цілому добре адаптувалися до складних політичних і фінансових обставин. Даючи належну відповідь на численні виклики суспільно-політичного та культурного плану, їм вдалося зберегти сформовані на зламі XIX-XX ст. традиції міжнародної наукової співпраці та, попри постійні фінансові проблеми, гідно презентувати українську вільну соціогуманітаристику на закордонних форумах. В інституційному плані, найбільш активно міжнародну наукову співпрацю налагоджували члени Наукового товариства імені Шевченка та Українського наукового інституту у Варшаві. Ця культурна діяльність особливої національної вагомості набула в 1930-х роках XX ст., коли українська соціогуманітаристика під радянською окупацією зазнала нищівних репресій. В цілому, в тогочасних умовах бездержавного існування розгорнута українськими істориками в Другій Речі Посполитій міжнародна наукова співпраця була різновидом культурної дипломатії, реалізуючи важливе завдання утвердження політичної суб'єктності українців.

Подяка. Автори статті щиро вдячні всім учасникам редакційної колегії за поради, надані під час дослідження та написання статті.

Фінансування. Автори не отримували фінансової підтримки для дослідження та публікації цієї статті.

Джерела та література:

Зашкільняк, Л. (2014). Українська історіографія у міжвоєнній Польщі: шляхи легітимації національної історії. *Україна на історіографічній мапі міжвоєнної Європи / Ukraine on the Historiographic Map of Interwar Europe: Матеріали міжнародної наукової конференції (Мюнхен, Німеччина, 1–3 липня 2012 р.)*. Київ, 149-166.

Кордуба, М. (1927). Конференція істориків у Варшаві. *Україна*, 5, 196-199.

Масненко, В. (2001). *Історична думка та націотворення в Україні (кінець XIX – перша третина XX ст.)*. К., Черкаси. 440 с.

Портнов, А. (2004). Український Науковий Інститут у Варшаві (1930-1939). *Ucrainica-Polonica*, 1, 257 – 263.

Портнов, А. (2009). *Наука у вигнанні. Наукова і освітня діяльність української еміграції у міжвоєнній Польщі (1919–1939)*. Харків. 256 с.

Тельвак, В. & Лозинська, І. (2021). Українські історичні інституції у міжвоєнній Польщі: спроба узагальнення. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія, 36, 105-111.

Український Науковий Інститут (1935). *Український Науковий Інститут за п'ять літ його існування 13.III.1930 – 13.III.1935*. Варшава. 19 с.

Хроніка (1920). *Хроніка Наукового товариства імені Шевченка у Львові. Ч. 63–64 : Р. 1920, Вип. II–III : Звідомлене за час від 1/7 1918 до кінця 1920 р.* Львів: Накладом Товариства. 3 друкарні Наукового товариства імені Шевченка. 113 с.

Хроніка (1926). *Хроніка Наукового товариства імені Шевченка у Львові. Ч. 67–68 : Звідомлене за р. 1923 від 1.VII. по кінець 1925.* Львів: Накладом Товариства. 3 друкарні Наукового товариства імені Шевченка. 176 с.

Хроніка (1930). *Хроніка Наукового товариства імені Шевченка у Львові : за роки 1926–1930. Ч. 69–70 : Р. 1929, Вип. I–II : Звідомлення за р. 1926 по кінець 1929.* Львів: Накладом Товариства. 3 друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка, 1930. 180 с.

Хроніка (1932). *Хроніка. Тризуб*, 41 (349), 28.

Хроніка (1937). *Хроніка Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. Ч. 73 : за час від 1.I.1935 – 25.XII.1937.* Львів: Накладом Товариства. 131 с.

Хроніка (1939). *Хроніка Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. Ч. 74 : за час від 26.XII.1937 – 31.XII.1938.* Львів – Lwów: Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові / Naukowe Towarzystwo im. Szewczenki we Lwowie. 140 с.

Potocki, R. (1999). *Idea restytucji Ukraińskiej Republiki Ludowej (1920–1939)*. Lublin, 383 s.

Telvak, V., Pedych, V. & Telvak, V. (2021). Historical school of Mykhailo Hrushevsky in Lviv: formation, structure, personal contribution. *Studia Historiae Scientiarum*. 20, 239–261. DOI: 10.4467/2543702XSHS.21.009.14040.

Vitalii V. Telvak

Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University
Dr. (History), Professor (Ukraine)

Viktoria P. Telvak

Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University
PhD. (History), Associate Professor (Ukraine)

Volodymyr M. Nakonechnyi

Kyiv National University of Culture and Arts
PhD. (History), Associate Professor (Ukraine)

«Those Who are Absent Are Never Right»: International Scientific Activity of Ukrainian Historians in Interwar Poland

Abstract. The purpose of the article is to comprehensively investigate the forms and directions of international activity of Ukrainian historians of interwar Poland based on the analysis of various historiographical literature. The research methodology relies on the use of an interdisciplinary approach. Based on the principles of objectivity and historicism, the research has used the structural-functional systematic analysis of historiographical facts and the comparative-historical method. The article has used the heuristic possibilities of periodisation, classification and typology methods. The scientific novelty of the article consists in an attempt to comprehensively reconstruct the participation of Ukrainian historians of interwar Poland in international scientific cooperation. **Conclusions.** Despite the generally repressive cultural policies of the Polish government, Ukrainian historians in the Second Polish Republic generally adapted well to the difficult political and financial circumstances. Giving a proper response to numerous socio-political and cultural challenges, they managed to preserve the traditions formed at the turn of the 19th and 20th centuries. Mainly traditions of international scientific cooperation and, despite constant financial problems, Ukrainian free socio-humanitarianism in foreign forums. In terms of institutions, international scientific cooperation was most actively established by the members of the Shevchenko Scientific Society and the Ukrainian Scientific Institute in Warsaw. This cultural activity gained special national importance in the 1930s of the 20th century, when Ukrainian socio-humanitarianism was subjected to devastating repression under the Soviet occupation. In general, in the conditions of stateless existence at the time, the international scientific cooperation developed by Ukrainian historians in the Second Polish Republic was a kind of cultural diplomacy, realizing the important task of establishing the political subjectivity of Ukrainians.

Key words: cultural diplomacy, international scientific cooperation, the Shevchenko Scientific Society, the Ukrainian Scientific Institute in Warsaw, the Second Polish Republic.

References:

- Khronika (1920).** *Khronika Naukovoho tovarystva imeny Shevchenka u Lvovi. Ch. 63–64 : R. 1920, Vyp. II–III : Zvidomlenie za chas vid 1/7 1918 do kintsia 1920 r. [Chronicle of the Shevchenko Scientific Society in Lviv. Ch. 63–64: R. 1920, Vip. II – III: Reported for the period from 1/7 1918 to the end of 1920].* Lviv: Nakladom Tovarystva. Z drukarni Naukovoho Tovarystva imeny Shevchenka. 113 p. [in Ukrainian]
- Khronika (1926).** *Khronika Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka u Lvovi. Ch. 67–68 : Zvidomlennia za r. 1923 vid 1.VII. po konets 1925 [Chronicle of the Shevchenko Scientific Society in Lviv. Ch. 67–68: Report for 1923 from 1.VII. by the end of 1925].* Lviv: Nakladom Tovarystva. Z drukarni Naukovoho Tovarystva imeny Shevchenka. 176 p. [in Ukrainian]
- Khronika (1930).** *Khronika Naukovoho tovarystva imeny Shevchenka u Lvovi : za roky 1926–1930. Ch. 69–70 : R. 1929, Vyp. I–II : Zvidomlennia za r. 1926 po kinets 1929 [Chronicle of the Shevchenko Scientific Society in Lviv: years 1926–1930. Ch. 69–70: R. 1929, Vip. I – II: Reports from 1926 to the end of 1929].* Lviv: Nakladom Tovarystva. Z drukarni Naukovoho Tovarystva imeny Shevchenka. 135 p. [in Ukrainian]
- Khronika (1932).** *Khronika [Chronicle]. Tryzub – Trident, 41 (349), 28-29.* [in Ukrainian]
- Khronika (1937).** *Khronika Naukovoho tovarystva im. Shevchenka u Lvovi. Ch. 73 : za chas vid 1.I.1935 – 25.XII.1937 [Chronicle of the Scientific Society. Shevchenko in Lviv. Part 73: for the period from 1.I.1935 – 25.XII.1937].* Lviv: Nakladom Tovarystva. Z drukarni Naukovoho Tovarystva imeny Shevchenka. 126 p. [in Ukrainian]
- Khronika (1939).** *Khronika Naukovoho tovarystva im. Shevchenka u Lvovi. Ch. 74 : za chas vid 26.XII.1937 – 31.XII.1938 [Chronicle of the Scientific Society. Shevchenko in Lviv. Part 74: for the period from December 26, 1937 – December 31, 1938].* Lviv: Nakladom Tovarystva. Z drukarni Naukovoho Tovarystva imeny Shevchenka. 152 p. [in Ukrainian]

- Korduba, M.** (1927). Konferentsiia istorykyv u Varshavi [Conference of historians in Warsaw]. *Ukraina – Ukraine*, 5, 196-199. [in Ukrainian]
- Masnenko, V.** (2001). *Istorychna dumka ta natsiotvorennia v Ukraini (kinets XIX – persha tretyna XX st.)* [Historical thought and national creation in Ukraine (end of XIX – first third of XX century)]. Kyiv-Cherkasy, 440 p. [in Ukrainian]
- Portnov, A.** (2004). Ukrainskyi Naukovyi Instytut u Varshavi (1930-1939) [Ukrainian Scientific Institute in Warsaw (1930-1939)]. *Ucrainica-Polonica – Ucrainica-Polonica*. 1, 257-263. [in Ukrainian]
- Portnov, A.** (2009). *Nauka u vyhnanni. Naukova i osvitnia diialnist ukrainskoi emihratsii u mizhvoiennii Polshchi (1919–1939)* [Science in exile. Scientific and educational activities of Ukrainian emigration in interwar Poland (1919–1939)]. Kharkiv, 256 p. [in Ukrainian]
- Potocki, R.** (1999). *Idea restytucji Ukraińskiej Republiki Ludowej (1920–1939)* [The idea of restitution of the Ukrainian People's Republic (1920–1939)]. Lublin, 383 s. [in Polish]
- Telvak, V. & Lozynska, I.** (2021). Ukrainski istorichni instytutsii u mizhvoiennii Polshchi: sprobа uzahalnennia [Ukrainian historical institutions in interwar Poland: an attempt to generalise]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Istoriiā – Scientific Papers of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University. Series: History*, 36, 105-111. [in Ukrainian]
- Telvak, V., Pedych, V. & Telvak, V.** (2021). Historical school of Mykhailo Hrushevsky in Lviv: formation, structure, personal contribution. [in English] *Studia Historiae Scientiarum*. 20, 239–261. DOI: 10.4467/2543702XSHS.21.009.14040.
- Ukrainskyi Naukovyi Instytut** (1935). *Ukrainskyi Naukovyi Instytut za p'iat lit yoho isnuvannia 13.III.1930 – 13.III.1935* [Ukrainian Scientific Institute during five years of its existence 13.III.1930 – 13.III.1935]. Varshava, 19 p. [in Ukrainian]
- Zashkilniak, L.** (2014). Ukrainska istoriografiiā u mizhvoiennii Polshchi: shliakhy lehitymatsii natsionalnoi istorii. *Ukraine on the Historiographic Map of Interwar Europe: Materials of international scientific conference – Ukraina na istoriografichnii mapi mizhvoiennoi Yevropy: Materialy mizhnarodnoi naukovoī konferentsii. Miunkhen, Nimechchyna, 1–3 lypnia 2012 r.* Kyiv, 149-166. [in Ukrainian]

Статтю надіслано до редколегії 04.09.2022 р.

Статтю рекомендовано до друку 05.11.2022 р.

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО, ІСТОРІОГРАФІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ

УДК 930.253:353(477.83/.86):94(477.43/.44)“1772/1918”
DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2022-42-70-81>

Ростислав Мельник

Національний університет «Львівська політехніка»
кандидат історичних наук, старший викладач (Україна)
e-mail: [rimarch2010@yahoo.com](mailto:rिमarch2010@yahoo.com)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0375-7167>

Джерела до історії Поділля у документах Президіального відділу Галицького намісництва (1772-1921): джерелознавчий огляд

Анотація. *Мета статті* полягає у виявленні й здійсненні огляду джерел до історії Поділля у документах Президіального відділу фонду Галицького губернаторства (намісництва), який зберігається у Центральному державному історичному архіві України у Львові. **Методологічною основою** дослідження є загальнонаукові (аналізу, синтезу, узагальнення) та спеціально-історичні (історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-типологічний) методи, принципи історизму, об'єктивності та верифікації. **Наукова новизна** роботи полягає у тому, що вперше комплексно проаналізовано документальні матеріали Президіального відділу Галицького намісництва на предмет наявності серед них документів до історії Поділля кінця XVIII – початку XX ст., окреслено тематичні групи цих документів, розглянуто склад і зміст виявлених архівних справ. **Висновки.** У фонді Галицького намісництва серед документів Президіального відділу зберігається чимало справ, які стосуються Поділля. Вони становлять значну джерелознавчу цінність для вивчення різних аспектів життя цього регіону загалом та його відносин із Галичиною зокрема. Ці документи відзначаються видовим розмаїттям, різноплановою тематикою й інформаційною наповненістю. Водночас серед цього комплексу документів не бракує і справ, які через закритість заголовків та відсутність прямих вказівок на зв'язок із Поділлям можуть бути віднесені до нього (комплексу) лише на підставі логічних суджень і висновків. Відтак їх слід розглядати як потенційні джерела до історії Поділля, в яких може бути інформація про цей регіон.

Ключові слова: Поділля, Галичина, Австрійська імперія, Австро-Угорщина, Російська імперія, Галицьке намісництво, Президіальний відділ, архівний фонд, архівні документи.

Постановка проблеми. Внаслідок першого поділу Речі Посполитої 1772 р. майже всі українські землі Руського (без Холмської землі), Белзького і незначна частина Волинського і Подільського воеводств опинилися у складі Габсбурзької монархії (з 1804 р. – Австрійської імперії). Об'єднавши їх з південною частиною польських Краківського, Сандомирського та Люблінського воеводств Габсбурги створили новий коронний край під назвою Королівство Галичини й Володимирії з центром у Львові. З незначними адміністративними й територіальними змінами він проіснував до падіння імперії у 1918 р. У 1773 р. тут було створено Крайове губернаторство – центральний орган політичної й адміністративної влади краю. Його очолював губернатор, якого призначав і звільняв імператор. Губернатор безпосередньо підпорядковувався центральним властям у Відні. До компетенції губернаторства належали всі справи державного життя за винятком фінансових (Учреждения Западной Украины до воссоединения ее в едином Украинском Советском Социалистическом Государстве, с.45-51).

Організаційно губернаторство спершу складалося з відділів (референтів), а згодом – департаментів. Кожен департамент відповідав за певний напрям роботи губернаторства. Кількість департаментів не була сталою та змінювалася залежно від розширення або звуження компетенцій і функцій губернаторства. Окремими структурними підрозділами губернаторства були Відділ президії (Президіальний відділ) та Канцелярія президії.

У 1854 р. губернаторство зазнало чергової реорганізації, отримавши назву намісництво. Губернатор відповідно став намісником. Намісництво залишалося найвищим органом політичної й адміністративної влади у всій Галичині. Йому підпорядковувалися окружні управління, а також державні установи й інституції. В адміністративній діяльності і персональних справах службовців намісництво підпорядковувалося Міністерству внутрішніх справ у Відні. В інших питаннях воно було підзвітне відповідним центральним міністерствам та палатам.

Проіснувало Галицьке намісництво до розпаду Австро-Угорської імперії у жовтні 1918 р., а його апарат було використано урядом відродженої Польської держави. У березні 1919 р. рішенням Ради Міністрів Польщі було призначено генерального делегата для уряду Галичини,

який перебрав усі права колишнього австрійського намісника та відповідав за ліквідацію діяльності Намісництва, яке у суспільно-політичних умовах, що склалися, мало звільнити місце для нового адміністративного органу регіону – Львівського воєводського управління. Вже у грудні 1920 р. посаду генерального делегата було остаточно ліквідовано.

Документальний фонд Галицького губернаторства і Намісництва у повному обсязі дійшов до наших днів. Зараз він зберігається у Центральному державному історичному архіві України у Львові. Це найбільший фонд архіву, який налічує 117 описів та 211 858 архівних справ (одиниць зберігання). Вони є результатом багаторічної діяльності численних відділів і департаментів центрального органу влади Галичини. Документи фонду становлять безцінне джерело для всебічного вивчення історії регіону, який зараз охоплює значну частину України та Польщі. Особливий інтерес у дослідників викликають документи Президіального відділу – керівного органу, який діяв при губернатору (наміснику). Документи відділу налічують 25 329 архівних справ, які зберігаються у 9-ти описах – №№4, 5, 6, 7, 7а, 8, 8а, 10, 15. Близькими до них як за походженням, так і тематикою та змістом є документи опису №1, які відкриті у результаті діяльності губернаторів краю, спеціальних крайових комісарів та надвірних комісій (1 683 справи).

Географія документів, які зберігаються в описах Президіального відділу й галицьких губернаторів, не обмежується лише Галичиною – краєм, на який поширювалася компетенція губернаторства і намісництва. Особливістю значної кількості цих документів є міжнародний контекст їх створення і функціонування. Це впливало з політичних функцій, завдань і повноважень, якими були наділені губернатори (намісники) і підпорядкований їм Відділ президії. Відтак багато документів, які зберігаються у перелічених вище описах, є цікавим та цінним джерелом для вивчення історії інших держав та їх регіонів, особливо сусідніх з Галичиною, пов'язаних з нею не лише географічно, а й історично, економічно, культурно. До таких регіонів завжди належало Поділля. Після трьох поділів Речі Посполитої воно відійшло до Російської імперії, у складі якої тут було створено окрему територіально-адміністративну одиницю – Подільську губернію.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Як в українській, так і зарубіжній історичній науці важко знайти хоча б одне більш-менш серйозне дослідження, присвячене історії Галичини австрійського періоду, яке було б написано без архівних документів Галицького намісництва, зокрема Президіального відділу цієї установи. Натомість практично відсутні праці джерелознавчого характеру про ці документи. Як виняток можна згадати архівно-бібліографічний покажчик фонду, який побачив світ ще у 1990 р. У ньому за тематичним принципом здійснено комплексний аналіз документів усього фонду (Галицьке намісництво (1772-1912), 1990). Слід згадати також про два архівознавчі довідкові видання, які розкривають склад і зміст документів Галицького намісництва на рівні фонду та описів. Мова йде про путівник по Центральному державному історичному архіві України у Львові, де зберігається фонд Галицького намісництва (Центральний державний історичний архів України, 2001), та анотований реєстр описів цього ж архіву (Центральний державний історичний архів України, 2018). Одна стаття в українському архівознавстві, яку, щоправда, було опубліковано ще у 1959 р., присвячена безпосередньо документам Президіального відділу Галицького намісництва, зокрема проблемі їх впорядкування (Рапапорт, 1959). Підтвердженням значного джерелознавчого потенціалу фонду Галицького намісництва, зокрема документів Президіального відділу, є п'ятитомний каталог документів до історії економічних відносин у Галичині у 1772–1867 рр., виявлених в архівах і бібліотеках Австрії, Польщі, України (Gospodarka Galicji 1772–1867, 2015-2016).

Мета статті – здійснити у рамках тематичних груп огляд джерел до історії Поділля у документах Президіального відділу фонду Галицького намісництва Центрального державного історичного архіву України у Львові.

Виклад основного матеріалу. Документи до історії Поділля у частині фонду Галицького намісництва, яка відкриті внаслідок діяльності його Президіального відділу та губернаторів, налічують майже 600 архівних справ (одиниць зберігання), які зберігаються у семи описах фонду – №№1, 4, 5, 7, 7а, 8, 8а (в описі 6 зберігаються документи таємного діловодства Президіального відділу, які відкриті у вигляді фасцикулів – в'язок документів, укладених за хронологією у порядку їх надходження, із 124 збережених фасцикулів було сформовано 1 419 справ без заголовків, що унеможливило здійснення їх аналізу на рівні архівного опису; в описі 10 зберігаються документи про підготовку і проведення виборів на території Галичини; в описі 15 зберігається службова документація працівників державних установ та поліції Галичини). Вони охоплюють широке коло питань, які стосуються різних аспектів життя регіону. Тематично їх можна розділити на кільканадцять груп. Розглянемо документи кожної з цих груп окремо.

Австро-російський кордон. Документи цієї тематичної групи стосуються проблем, пов'язаних з функціонуванням міждержавного кордону на Поділлі з останньої третини XVIII ст.

.....
до початку ХХ ст., зокрема встановлення та врегулювання кордону, організації та діяльності прикордонних служб, розгляду випадків, подій та ситуацій, які часто траплялися на кордоні. Впродовж майже 150 років цей кордон зазнавав різних змін. Змінювалися також і державні утворення, між якими він пролягав. У різні історичні періоди до них належали: Габсбурзька імперія, Західноукраїнська Народна Республіка, Польська держава – з одного боку, Річ Посполита (між першим і другим поділом), Російська імперія, Українська Народна Республіка, Радянська Україна – з іншого. У рамках цього комплексу документів можна виділити декілька менших підгруп: *визначення та встановлення кордонів між державами; будівництво укріплень на кордоні; інспектування кордону; організація та діяльність прикордонної охорони; здійснення санітарного контролю на кордоні; прикордонне сполучення і поштовий зв'язок; загальна ситуація на кордоні, події та інциденти, які там відбувалися; незаконний перетин кордону; розміщення російських військ на кордоні.*

У документах Президіального відділу інформацію про визначення та встановлення державного кордону на Поділлі в останній третині ХVІІІ – першій половині ХІХ ст. можна почерпнути з 14-ти архівних справ. До них належать: листування Галицького губернаторства з Надвірним канцлером у Відні та генералом Гадіком за 1773 р. про переговори династії Габсбургів з Росією і Пруссією про визначення кордонів (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 1. Спр. 12); документи про встановлення у 1810 р. тимчасової демаркаційної лінії на кордоні між Австрією та Росією (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 1. Спр. 739, 740); документи за 1815-1830 рр. про встановлення австро-російського кордону (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 4. Спр. 443-445); документи за 1832-1845 рр. про врегулювання австро-російського кордону (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 4. Спр. 636-641); листування Галицького губернаторства з окружними управліннями про уточнення кордону на р Збруч за 1840 р. (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7а. Спр. 17). Одна архівна справа стосується проблеми врегулювання державного кордону між Польською державою та Українською Соціалістичною Радянською Республікою за умовами Ризького мирного договору 1921 р. Це листування Міністерства закордонних справ у Варшаві, Волинського та Тернопільського воєводських управлінь про скликання відповідної комісії (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 8. Спр. 4948). Про будівництво прикордонних укріплень йдеться у листуванні Галицького намісництва з Міністерством внутрішніх справ у Відні та Штабом австрійської армії за 1854 р. (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 3363).

13 архівних справ висвітлюють проблему організації та функціонування прикордонної охорони на австро-російському кордоні, зокрема на його подільській ділянці. Документи, які в них містяться, охоплюють понад сто років, – з кінця ХVІІІ до початку ХХ ст. 1797–1801 рр. датується листування Галицького намісництва з Надвірною канцелярією у Відні, окружними управліннями у Галичині та ін. інституціями про посилення воєнної охорони прикордонних пропускних пунктів (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 23). Про посилення прикордонної охорони на випадок війни йдеться у розпорядженнях Галицького губернаторства за 1798–1811 рр. (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 4. Спр. 2082). Питання посилення охорони прикордонних митних пунктів та покращення їх контролю у 1811–1814 рр. обговорювалося у листуванні Галицького губернаторства з Надвірною палатою у Відні, адміністрацією митних зборів та ін. інституціями (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 574). Окрема архівна справа за 1830–1835 рр. стосується організації прикордонної охорони у Галичині (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 4. Спр. 618). Політичні хвилювання у Росії 1833 р. та посилення прикордонної охорони з її боку на російсько-австрійському кордоні спричинили листування Галицького губернаторства з президентом Надвірної поліції і Верховним канцлером у Відні, начальниками окружних управлінь у Галичині та ін. інституціями про посилення Австрією охорони кордонів зі свого боку (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 5. Спр. 48, 49). Тим самим роком датується справа з документами (розпорядження, листи, донесення та ін.) про встановлення (врегулювання) прикордонних рубежів між Австрією та Росією та обладнання прикордонних застав (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 2034). Листування Галицького губернаторства з Тернопільським і Чортківським окружними управліннями від 1838–1839 рр. було присвячене встановленню росіянами нових прикордонних стовпців на австро-російському кордоні (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 2235).

Проблема організації та діяльності прикордонної охорони на австро-російському кордоні існувала і в другій половині ХІХ ст. Так у листуванні Галицького намісництва з Міністерством поліції у Відні, Штабом військового корпусу австрійської армії та ін. інституціями за 1861–1864 рр. розглядалися шляхи посилення охорони австро-російського кордону та митних пунктів (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 3655). Покращення стану прикордонної служби, встановлення прикордонних знаків, перевірка документів на кордоні та ін. питання стали предметом обговорення у листуванні Галицького намісництва з Міністерством внутрішніх справ у Відні, староствами і дирекціями поліції за 1891–1898 рр. (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 4496). 1888–1911 рр. датується листування Галицького намісництва з Міністерством внутрішніх справ у Відні, органами поліції і староствами про зміцнення поліцейського контролю на австро-російському

кордоні (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 4. Спр. 3541-3542). Окремо у цій підгрупі документів слід відзначити дві архівні справи, створені у часи існування проголошеної 1918 р. Західноукраїнської Народної Республіки та відновленої того ж року Польської держави. Це розпорядження Міністерства внутрішніх справ у Варшаві та листування Галицького намісництва із староствами у Галичині за 1918–1920 рр. про стан прикордонних постів державної поліції у повітах (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 8. Спр. 4991), а також розпорядження генерального командування Львівського військового округу, донесення староств у Галичині та поліції за 1920–1921 рр. про посилення прикордонної охорони у повітах (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 8. Спр. 3824).

Окрему підгрупу становлять документи про здійснення санітарного контролю на австро-російському кордоні. На цю тематику є 8 справ. Документи, які в них містяться, охоплюють період з 1794 до 1879 р. Причинами посилення санітарного контролю на австро-російському кордоні традиційно були епідемії, які регулярно виникали на території Російської імперії, та ширилися через її південно-західні губернії на захід. Епідемія чуми, яка спалахнула у Молдові, змусила австрійську владу встановити санітарний контроль на кордоні з Росією. Про це йдеться у листуванні Галицького губернаторства з подільським губернатором і чернівецьким староством, яке датується 1794–1798 рр. (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 4. Спр. 2045). З 1829–1830 рр. збереглися інструкції і розпорядження та листування Галицького губернаторства з окружними управліннями у Галичині про встановлення санітарного контролю на австро-російському кордоні у зв'язку з епідемією чуми у м. Одесі (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 4. Спр. 610). З 1837–1838 рр. відклялися донесення, протоколи, листування та ін. документи Президіального відділу Галицького губернаторства про спалах чуми в Одесі та встановлення санітарних кордонів між Австрією і Росією (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 1. Спр. 1478). У 1879 р. Галицьке намісництво видавало інструкції і розпорядження, а також провадило листування із староствами у Галичині про встановлення санітарного контролю на австро-російському кордоні через епідемію чуми в Астраханській губернії (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 4. Спр. 129-133).

З документів Президіального відділу Галицького намісництва можна дізнатися про сполучення, яке існувало між українськими землями по обидві сторони австро-російського кордону. Інформацію на цю тему подають 8 справ. 1851 р. датується листування Галицького губернаторства з Міністерством внутрішніх справ у Відні, подільським і волинським губернаторами, австрійським генеральним консульством у Варшаві та ін. інституціями про покращення прикордонного сполучення між Австрією та Росією (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 3095). Окремо проблем прикордонного сполучення на австро-російському кордоні стосуються п'ять справ із документами за 1852–1863 рр. (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 4. Спр. 720-724). З більш раннього періоду, а саме 1828-1829 рр., походить листування Галицького губернаторства з міністерствами фінансів та внутрішніх справ у Відні, поштовим відомством Австрії та ін. інституціями про поштовий зв'язок з Росією та покращення естафетної служби (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 1863).

На особливу увагу дослідників заслуговує комплекс документів з описом поточної ситуації на австро-російському кордоні у різні періоди та інцидентів, які нерідко траплялися на австро-російському пограниччі. Так з донесень окружних управлінь та прикордонних поліцейських комісаріатів у Галичині за 1817–1818 рр. дізнаємося про проведення російським імператором огляду російських військ, а також про події в Росії та на російсько-австрійському кордоні (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 741). Більше відомостей можна почерпнути про інциденти, які мали місце на австро-російському кордоні. Про це переважно йдеться у листуванні Галицького губернаторства з різними державними органами та інституціями. Так у 1821–1822 рр. губернаторство провадило кореспонденцію з Окружним управлінням у Тернополі про врегулювання австрійського кордону та розслідування прикордонних інцидентів (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 1180). Про розслідування інцидентів на державних кордонах та стягнення мита за перевезення товарів через кордон Галицьке губернаторство листувалося з Надвірною канцелярією у Відні, австрійським військовим командуванням, окружними управліннями у Галичині та ін. інституціями у 1825 р. (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 1460) та 1827 р. (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 1699). У 1837 р. предметом листування Галицького губернаторства, київського генерал-губернатора та Окружного управління у Чорткові було зіткнення між російськими й австрійськими прикордонниками (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 2191). Окрема справа за 1838 р. стосується розслідування ексцесів, які трапилися на російсько-австрійському кордоні. Вона складається з донесень, копій протоколів, списку самих ексцесів (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 2234). З 1878–1884 рр. збереглися донесення та листування Галицького губернаторства з Міністерством внутрішніх справ у Відні про порушення кордону російськими прикордонниками (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 4174).

Документи Президіального відділу Галицького намісництва також містять інформацію про незаконний перетин російськими підданими австро-російського кордону. Зокрема у 1818-1819 рр. Галицьке губернаторство листувалося з окружними управліннями у Галичині,

.....
подільським губернатором та ін. інституціями про заходи, спрямовані на зменшення випадків порушення кордону російськими підданими (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 893). З документів Президіального відділу відомо, що ця проблема існувала і у наступні роки. Так збереглося листування Галицького намісництва з Міністерством внутрішніх справ у Відні, Фінансовою дирекцією, дирекціями поліції і староствами у Галичині за 1885 р. про затримання осіб при спробі перетину ними кордону, перевезенні контрабанди, порушенні прикордонних ліній тощо (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 4354). У 1920 р. генеральний делегат для уряду Галичини провадив листування з Міністерством внутрішніх справ у Варшаві та староствами у Галичині про розслідування фактів нелегального перетину кордону (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 8. Спр. 3952).

Досить чисельну підгрупу документів так званої „кордонної тематики” становить документація про дислокацію військ на австро-російському кордоні. Згаданий комплекс документів налічує 41-у справу. Охоплює він період із середини XIX ст. до Першої світової війни. Так у 1845 р. Галицьке губернаторство листувалося з Жовківським, Золочівським та ін. окружними управліннями у Галичині стосовно чуток про зосередження російських військ на кордоні з Галичиною (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 5. Спр. 3146). З 1849 р. збереглася інформація про дислокацію військ на австро-російському кордоні (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 4. Спр. 2028). 6 справ стосуються дислокації військ на австро-російському кордоні у 1866-1869 рр. У них містяться розпорядження, звіти, листи та ін. документи (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 4. Спр. 81-86). Окремий комплекс з 25 справ становлять донесення староств у Галичині за період з 1870 до 1891 р. про дислокацію російських військ на австро-російському кордоні (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 4. Спр. 3996-4020). Ще 8 справ, які датуються 1904–1914 рр., містять відомості органів поліції та староств у Галичині про дислокацію російських військ на австро-російському кордоні та про політичний рух у Росії напередодні Першої світової війни (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 4. Спр. 3561-3568).

Окремо слід згадати про донесення староств у Галичині та польського військового командування про військове становище на польсько-радянському кордоні у 1921 р. (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 8. Спр. 4992).

Нерухома власність на прикордонних територіях. Документи цієї тематики з огляду на їх специфіку сміливо можна виділити в окрему групу. У них переважно йдеться про врегулювання прав власності на нерухоме майно, яке було розміщене у прикордонній смузі та становило предмет суперечки між австрійською та російською стороною в особі державних інституцій або приватних осіб. Лише одна архівна справа цієї групи виходить за межі вказаної проблематики. Вона складається з документів (розпоряджень, нот, протоколу, листування) за 1846-1847 рр. про врегулювання прикордонних конфліктів через земельні ділянки, розташовані на державній прикордонній смузі, про прокладання ровів тощо (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 2525).

Решта справ цієї тематики стосуються суперечок між приватними власниками за нерухоме майно на прикордонні. До них належать: листування Галицького губернаторства за 1836 р. з подільським губернатором й Окружним управлінням у Тернополі (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 5. Спр. 2146) та листування за 1843 р. з Окружним управлінням у Тернополі (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 2420) про врегулювання прав власності між приватними особами, що проживали у Галичині і Росії, на земельні ділянки, розташовані у районі р. Збруч (Підгірці); листування Галицького губернаторства з російським урядом за 1836 р. про врегулювання прав власності на земельні ділянки, розташовані на території прикордонної смуги (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 2197); документи (донесення, листування та ін.) за 1843–1845 рр. про врегулювання прав власності на земельні ділянки, розташовані на території прикордонної смуги (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 2419); лист подільського губернатора та клопотання графа Лабендського Матеуша від 1847 р. щодо розгляду претензій останнього до селян, які проживали на території Австрії та користувалися його угіддями (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 2660); лист подільського губернатора, листування Галицького губернаторства з Окружним управлінням у Чорткові та іншими інституціями за 1852 р. про розгляд земельних суперечок між приватними особами і громадою села (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 3191); листування Галицького намісництва з Міністерством внутрішніх справ у Відні та подільським губернатором за 1857–1858 рр. про врегулювання прав власності на земельні ділянки у прикордонній смузі (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 3463).

З цією групою пов'язані документи про перетин кордону особами, які володіли маєтками по обидва його сторони – в Австрії та Росії. Так з 1832 р. відклалося листування Галицького губернаторства з Надвірною канцелярією у Відні про укладання правил перетину австро-російського кордону власниками земельних ділянок по обидві його сторони з додатком російської інструкції з цього питання (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 1995). З 1833 р. маємо листування Галицького губернаторства з Верховним канцлером у Відні та київським генерал-губернатором про встановлення російським урядом пропусків для власників маєтків у прикордонній зоні та їх селян (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 5. Спр. 54). У 1836–1837 рр. Галицьке губернаторство провадило листування з подільським цивільним губернатором про видачу дозволу графині Мошинській Теофілії на вільний перетин австро-російського кордону з метою

відвідин своїх маєтків в Австрії і Росії (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 2138). Збереглося також листування Галицького намісництва зі старостами у Галичині, митницями та ін. інституціями за 1866–1867 рр. про звільнення від податків власників земельних ділянок у Росії та про видачу їм посвідчень для перетину кордону (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 3905).

Митниця. Документи цієї групи відображають проблему організації та діяльності австрійських митниць, а також стягнення та сплати митних зборів на австро-російському кордоні. Хронологічно вони охоплюють період понад 100 років – з 1809 до 1921 р. За своїм характером та змістом ці документи є доволі різноманітними. Зокрема серед них зустрічаємо документи про організацію діяльності митниць. Це проекти створення митниць і прикордонних застав на відтинку м. Канів – гирло р. Сян та комплектування їх службовцями, а також листування Галицького губернаторства з цього питання за 1809 р. (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 1. Спр. 607), списки митниць, які функціонували на території Галичини у 1810–1813 рр. (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 4. Спр. 2157), листування Галицького губернаторства з поліційною владою за 1817 р. про охорону та експлуатацію митних пунктів (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 748), протоколи засідання комісії Галицького державного податкового управління від 1839 р. з обговорення питання про перенесення митниць у Тернопільському окрузі (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 2298) та від 1840 р. про врегулювання поштових і транспортних зв'язків між австрійськими і російськими митницями та встановлення місця розташування останніх (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 2331), листування Галицького губернаторства з Надвірною канцелярією у Відні за 1842 р. про реорганізацію митниці у зв'язку з розширенням торгівлі між Росією та Польщею, побудову дороги до російського кордону та ін. питання (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 5. Спр. 2514). Збереглися також періодичні звіти про роботу прикордонних митниць у 1866 р. (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 3916).

Окремо слід відзначити комплекс документів за 1807–1863 рр. (загалом 26 справ) про встановлення правил митних зборів на австро-російському кордоні (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 4. Спр. 498-512, 674-677, 726-732), а також листування Галицького губернаторства з начальником Надвірної поліції у Відні, окружними управліннями у Галичині та ін. інституціями за 1814-1815 рр. про встановлення мита на кордонах Австрії, перетин кордону та перевезення товарів (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 1. Спр. 918). Серед документів цієї групи відзначаємо список митних управлінь, які діяли у Галичині у 1919-1921 рр. (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 8. Спр. 3093).

Торгівля. До цієї групи потрапили документи про торговельні відносини між Австрією та Поділлям у складі Російської імперії. Хоча вони й охоплюють досить короткий відрізок часу (кінець XVIII – перша половина XIX ст.), відомості, які у них містяться, викликають особливий інтерес. Натрапляємо тут на значне розмаїття документів, а головне – цікаву та змістовну інформацію. Так з листування Галицького губернаторства з подільським губернатором та Галицьким управлінням соляних копальнь за 1793 р. дізнаємося про експорт солі з Галичини до Росії (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 4. Спр. 2040). Про австро-російську торгівлю інформують звіти за період 1811–1815 рр. (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 4. Спр. 2164). Окрема справа стосується врегулювання правил австро-російської торгівлі на території Галичини у 1822–1824 рр. (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 4. Спр. 16-20). Близькими до неї за тематикою є листування Галицького губернаторства з Надвірним радником податково-фінансового управління у Львові й президією Надвірної палати у Відні за 1836 р. стосовно рішення уряду про зміну деяких умов угоди від 1818 р. про транзитну торгівлю між Бродами й Одесою (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 5. Спр. 477) та донесення австрійського генерального консула в Одесі від 1841 р. про рух російських суден по Дністру (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 2351). З 1844 р. збереглося листування Галицького губернаторства з намісником Варшави, австрійським генеральним консулом та ін. особами за 1844 р. про стан торгівлі, яка велася з Польщею, Краковом, Молдовою, Австрією через ріки Прут, Вісла, Дністер (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 4. Спр. 2948). З 1846 р. походить справа про надання дозволу на ввіз в Галичину зерна з Угорщини і Росії (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 5. Спр. 3335). В іншій справі знаходимо розпорядження Надвірної палати у Відні та Податкового управління, випуску з російського митного уставу й інші документи за 1846-1847 рр. про встановлення торговельних шляхів з закордоном та про порядок здійснення торгівлі (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 2535). Тими ж роками датуються розпорядження Надвірної палати та Податкового управління у Відні, листування Галицького губернаторства з магістратом міста Львова та ін. інституціями про врегулювання торговельних відносин з Росією, встановлення митних пунктів на торговельних шляхах та в ін. питаннях торгівлі із закордоном (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 2645).

В декількох справах йдеться про контрабанду на австро-російському кордоні та боротьбу австрійської влади з нею. Це листування Галицького губернаторства з Адміністрацією зборів та мит, подільським губернатором та ін. інституціями з цього питання за 1828-1829 рр. (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 1830). Дві справи походять з перших років існування відновленої Польської держави. До них належать: листування генерального делегата для уряду Галичини з міністерствами закордонних справ, внутрішніх справ та фінансів у Варшаві за 1920 р. про закриття у Галичині кордону з сусідніми державами через контрабанду (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 8.

Спр. 3707); листування генерального делегата для уряду Галичини з Міністерством внутрішніх справ, староствами у Галичині за 1920–1921 рр. про контрабандний вивіз товару з Галичини за кордон (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 8. Спр. 3983).

Передача Російській імперії Тернопільського і Заліщицького округів та їх повернення до складу Австрійської імперії. Це короткотривале (1809–1815) розширення кордонів Російської імперії за рахунок частини території Галичини знайшло відображення у таких справах: листування Галицького губернаторства з Надвірною комісією у Відні за 1810 р. про передачу Росії Тернопільського краю та встановлення прикордонної лінії (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 462); 9 справ з 1810–1818 рр. про передачу Росією Австрії Заліщицького і Тернопільського округів (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 4. Спр. 408-416).

Політична ситуація на Поділлі. Очевидно, що політичне керівництво Галичини не могло оминати своєю увагою цю проблему, а тому вона знайшла відображення у низці справ Президіального відділу. Більшість із них, щоправда, стосується першої половини XIX ст. Особливий інтерес викликають донесення окружних управлінь у Галичині та повірених за 1795-1801 рр. про заходи, які проводилися російським урядом у регіонах, приєднаних до Росії після другого і третього поділів Речі Посполитої (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 9). У листі директора Львівської поліції, який у таємному додатку містить таємні документи надвірного радника Баума за 1812-1815 рр., характеризують політико-стратегічні відносини Австрії з сусідніми державами (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 5. Спр. 45). 1838 р. датуються донесення Окружного управління у Чорткові про арешти польської шляхти та політичні настрої населення Подільської та Волинської губерній (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 5. Спр. 1039). Донесення прикордонних комісарів поліції від 1840 р. містять інформацію про інспектування російським царем губерній, розташованих вздовж галицького кордону (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 5. Спр. 1733). У листуванні Галицького губернаторства з губернським президентом, київським військовим губернатором та ін. особами за 1841 р. йдеться про розкриття політичного закомуні на Поділлі і звільнення з посади подільського губернатора Петрова (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 1. Спр. 1262). Тут же натрапляємо на циркуляр київського генерал-губернатора, подільського і волинського губернаторів та виписку з газети за 1841 р. про оголошення амністії російським політв'язням у зв'язку з навчанням спадкоємця російського престолу (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 2337). В іншій справі містяться донесення окружних управлінь у Галичині і листування Галицького губернаторства з ними, Міністерством внутрішніх справ у Відні та ін. інстанціями за 1848 р. про політичне і економічне становище Галичини і прикордонних з нею держав (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 1. Спр. 1573).

Деякі справи цієї групи відображають політичну та економічну ситуацію і суспільні настрої на українських землях у складі Росії напередодні Першої світової війни. Це розпорядження Галицького намісництва від 1905 р. про заходи боротьби з поширенням революційної пропаганди у прикордонних з Росією районах Галичини (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 8. Спр. 430). Тим самим роком датується і донесення староства у Гусятині про селянські заворушення у Подільській губернії (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 8. Спр. 431). З 1910–1912 рр. збереглося листування Галицького намісництва з Міністерством закордонних справ у Відні, предметом обговорення якого був український національний рух у Росії (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 8а. Спр. 49). З 1914 р. походить доповідь про стан народного господарства у Польщі, Литві, Волині і Поділлі (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 8. Спр. 1573).

Військова ситуація на Правобережній Україні. Не оминав своєю увагою Президіальний відділ також цієї проблеми. Її висвітлено у низці цікавих і важливих документів. Майже усі вони припадають на першу половину XIX ст. З 1823 р. збереглося листування Галицького губернаторства з Надвірною канцелярією у Відні, австрійським послом у Кишиніві та іншими інституціями про події у Росії, пересування російських військ та забезпечення їх фуражем і продовольством (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 1238). Про події військового характеру, які тоді відбувалися у Російській імперії, дізнаємося також з різних донесень. Так у донесеннях за 1827 р. Окружне управління у Чорткові та Окружний комісар у Бродях інформували про воєнні приготування і події в Росії (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 1667). Інформація про рух російських військ у напрямку Одеси міститься у донесенні Окружного управління у Тернополі за 1840 р. (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 5. Спр. 1732). У 1844 р. австрійський агент у Санкт-Петербурзі повідомляв про початок п'ятої мобілізації у західних частинах Росії (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 5. Спр. 2946). 1845 р. датується донесення австрійського агента у Бессарабії про передислокування російських військ у Південній Росії та ін. військові події (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 5. Спр. 3145). Одна архівна справа цієї групи стосується подій після Першої світової війни. Мова йде про донесення староства у Скалаті та командування Шостої армії за 1920-1921 рр. про мобілізацію, проведену радянською владою на території Подільської губернії (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 8. Спр. 4876).

Польське повстання 1830–1831 рр. Найчисельніша група документів Президіального відділу, яка стосується українських земель у складі Російської імперії. Цей документальний

комплекс, який налічує 121 справу, відображає різні аспекти повстання, що охопило територію колишньої Речі Посполитої, зокрема Правобережну Україну і Поділля. 6 справ з документами різного характеру (інструкції, донесення, листування та ін.) інформують про сам перебіг повстання (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 4. Спр. 317-322). Про події, пов'язані з повстанням, дізнаємося також із донесень окружних управлінь в м. Кракові, Подгуже, Сокалі та ін. Таких справ загалом є 11 (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 4. Спр. 329-339). 6 справ з донесеннями окружних управлінь у Галичині за 1831 р. містять відомості про продаж місцевими купцями і промисловцями зброї повстанцям (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 4. Спр. 323-328). 19 справ стосується переходу учасниками повстання австрійського кордону (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 4. Спр. 357-375).

Досить інформативними є документи про перебування та проживання учасників повстання на території Галичини. До них належать: відомості за 1833 р. про перебування учасників повстання на території Галичини (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 4. Спр. 2001); список учасників польського повстання, які проживали у Галичині, за 1835 р. (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 2102); документи (розпорядження, донесення, протоколи обстеження та ін.) за 1838–1839 рр. про уточнення місця перебування польських біженців, які брали участь у повстанні (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 2217-2218); документи (розпорядження, донесення, листи, список арештованих та ін.) за 1840–1842 рр. про розшук, нагляд та уточнення відомостей про осіб, які брали участь у польському повстанні, та їх висилку за межі Галичини (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 2307, 2338, 2366, 2367).

Чимало документів (41 справа) присвячено проблемі надання австрійською владою учасникам польського повстання дозволу на проживання у Галичині (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 4. Спр. 1736-1776). Окремий комплекс становлять документи (19 справ), які містять відомості про участь жителів Галичини у повстанні 1830–1831 рр. До них належать документи (списки, протоколи допитів, звіти та ін.) про участь мешканців Галичини польської національності у повстанні (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 4. Спр. 1777-1794) та листування Галицького губернаторства з Міністерством внутрішніх справ у Відні й окружними управліннями у Галичині за 1831–1832 рр. про участь австрійських підданих з Галичини у повстанні (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 4. Спр. 628).

Декілька справ за 1833–1836 рр. стосуються конфіскації майна учасників повстання на території Волині і Поділля (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 4. Спр. 340-345). З 1831 р. походить справа про ліквідацію кореспонденції і преси польських повстанців (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 4. Спр. 346-349). Окремо слід згадати про донесення президента Надвірної поліції у Відні від 1838 р. про заборону видання книги Фелікса Вротхновського "Повстання на Волині, Поділлі й Україні у 1831 р." (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 5. Спр. 1093)

Польське повстання 1863 р. Цій проблемі присвячено лише одну справу – про конфіскацію зброї у польських повстанців на австро-російському кордоні (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 4. Спр. 1368).

Релігійна ситуація на Поділлі. Ця проблематика представлена лише двома справами. До них належать листування Галицького губернаторства з київським генерал-губернатором, подільським губернатором та Львівським кримінальним судом за 1834 р. про встановлення фактів отруєння греко-католицьких священиків на території Подільської та Київської губерній (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 5. Спр. 254), а також розпорядження і листування Галицького губернаторства з Надвірною канцелярією у Відні, подільським губернатором та ін. інституціями за 1838–1841 рр. про розшук документів про заснування церков на Поділлі (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 2259).

Еміграція населення з Галичини до Російської імперії. Досить чисельна група документів, яка налічує 25 справ. Вони відображають процес еміграції австрійських підданих з Галичини на територію Російської імперії у другій половині XIX ст. У цих справах міститься листування Галицького губернаторства з Міністерством внутрішніх справ у Відні і староствами у Галичині про боротьбу з еміграцією населення Галичини до Росію за 1853 р. (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 4. Спр. 2947-2951) та 1886–1894 рр. (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 4. Спр. 2952-2971).

Отримання російськими підданими австрійського підданства та права проживати в Галичині. Цієї проблеми стосуються три архівні справи: донесення Галицького губернаторства президенту Надвірної поліції у Відні, листування з київським військовим губернатором, волинським і подільським губернаторами, окружними управліннями у Галичині та ін. інституціями за 1847 р. про встановлення, підтвердження та надання австрійського підданства іноземним громадянам (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 2623); листування з Міністерством поліції у Відні, староствами у Галичині та ін. інституціями за 1867 р. про видачу російським підданам дозволу на проживання у Галичині (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 3930-3931) та 1868–1870 рр. (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 3946).

До цієї групи документів належать також три архівні справи про еміграцію населення з Радянської України до Галичини у 1920–1921 рр., а саме: листування генерального делегата для уряду Галичини з Міністерством внутрішніх справ у Варшаві та староствами у Галичині за 1920 р. про облаштування емігрантів з Радянської України на території Польщі (ЦДІАЛ. Ф. 146.

Оп. 8. Спр. 3945); листування Міністерства внутрішніх справ у Варшаві із староствами у Галичині за 1920–1921 рр. про порушення видачі дозволів на проживання особам, які приїхали до Польщі з УСРР (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 8. Спр. 4898); листування Міністерств закордонних і внутрішніх справ у Варшаві зі староствами у Галичині та поліцією про надання іноземним громадянам польського підданства та дозволу на проживання у Польщі (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 8. Спр. 5004).

Єврейське населення Російської імперії. Документи цієї групи складаються з двох частин. Перша частина стосується еміграції євреїв з Росії до Галичини, інша – виселення євреїв з російської прикордонної смуги. Про еміграцію євреїв з Росії дізнаємося з листування Галицького губернаторства з київським генерал-губернатором за 1849 р. про порядок переселення (за сімейними обставинами) євреїв з Російської імперії до Галичини (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 2885). Дві справи (циркуляри, донесення, списки та ін.) за 1888–1895 рр. інформують про перебування російських підданих єврейської національності на території Галичини (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 4. Спр. 4089, 4090).

Більше документів на цю тему походить з початку ХХ ст. Так з 1903–1906 рр. збереглося листування Галицького намісництва з повітовими урядами у Галичині, Крайовою фінансовою дирекцією та ін. інституціями про ставлення галичан до біженців та емігрантів з Росії єврейської національності (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 8а. Спр. 17). З 1914 р. походить листування Галицького намісництва з Міністерством внутрішніх справ і староством у Скалаті про переселення з Росії купців єврейської національності (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 8. Спр. 1606). З 1920–1921 рр. маємо розпорядження Міністерства внутрішніх справ у Варшаві про порядок видачі документів емігрантам з України єврейської національності на виїзд до Америки та донесення староств Галичини у цій справі. Тут же подано списки іммігрантів (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 8. Спр. 4976).

Дві справи висвітлюють проблему виселення євреїв з російської прикордонної смуги. Це листування Галицького губернаторства з Надвірною поліцією у Відні, окружними управліннями у Галичині за 1843 р. про виконання указу російського царя від 13 квітня 1835 р. про виселення євреїв з прикордонної смуги на австро та німецько-російському кордоні (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 5. Спр. 2722) та указ російського уряду від 1845 р. про виселення євреїв, які проживали у 50-верстній смузі вздовж російсько-австрійського кордону (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 5. Спр. 3144а);

Біженці, дезертири, емісари, політичні іммігранти, кріпосні селяни-втікачі з Правобережної України. Один з найчисельніших та найбільш інформативних комплексів документів, складається з 53 архівних справ, що охоплюють майже сто років – з 1827 до 1914 р. Більшість із них стосується переховування у Галичині біженців, дезертирів та кріпосних селян-втікачів із Російської імперії. До документів цієї підгрупи належить переважно листування Галицького губернаторства (намісництва), зокрема: з окружними управліннями, поліцейськими й судовими установами та ін. інституціями за 1827 р. про розшук, затримання і повернення російській владі дезертирів та ін. російських підданих, які втекли з Росії (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 1679); з подільським губернатором та губернатором Бессарабської області, окружними управліннями у Галичині та ін. інституціями за 1827 р. про розшук і повернення до Росії російських підданих-втікачів (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 1680); з волинським і подільським губернаторами, Дирекцією поліції у Львові, окружними управліннями у Галичині та ін. інституціями за 1828 р. про розшук та видачу дезертирів російської армії, російських кріпосних селян-втікачів та ін. осіб (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 1816, 1817); з Надвірною канцелярією у Відні, київським генерал-губернатором та окружними управліннями у Галичині за 1843–1844 рр. про репатріацію до Росії дезертирів російської армії та ін. осіб, які незаконно перетнули австро-російський кордон (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 2398); з київським генерал-губернатором, Чернівецьким окружним управлінням та ін. інституціями за 1846–1847 рр. про взаємний обмін біженцями та порядок переходу ними державного кордону (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 2524); з Міністерством внутрішніх справ у Відні, київським генерал-губернатором та окружними управліннями у Галичині за 1850 р. про передачу та обмін між Галичиною та Росією біженцями, перебіжчиками та ін. особами (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 2983); з київським генерал-губернатором за 1855 р. про видачу російській владі російських підданих, які перетнули австро-російський кордон (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 3394).

У фонді відклалися матеріали слідства за 1840 р. у справі управителя маєтку у м. Підволочиська, обвинуваченого в переховуванні польських біженців під фальшивими прізвищами і підробці для них документів (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 5. Спр. 1880). Доволі чисельний комплекс (10 справ) становлять документи за 1870–1914 рр. про перебування російських біженців на території Галичини (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 4. Спр. 4072–4081). З 1908 р. відклалися обіжники Галицького намісництва про заходи боротьби з дезертирами у російській армії та встановлення нагляду за особами, які приїхали з Росії (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 8. Спр. 826).

Одна справа стосується повернення Австрії дезертирів австрійської армії, кріпосних селян-втікачів та ін. австрійських підданих. Мова йде про листування Галицького губернаторства

з подільським губернатором та ін. інституціями з цього питання за 1829–1830 рр. (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 1878).

Окрему підгрупу становлять документи, пов'язані з перебуванням у Галичині політичних діячів, активістів, емісарів та ін. підозрілих осіб з Російської імперії. Вона складається переважно з листування Галицького губернаторства з різними офіційними особами й інституціями, зокрема: президентом Надвірної поліції у Відні, подільським губернатором, окружними управліннями у Галичині та ін. інституціями за 1833 р. про встановлення ідентичності, розшук та нагляд за певними особами (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 2028); київським військовим губернатором, окружними управліннями у Галичині та іншими інституціями за 1841 р. про розшук і нагляд за польськими політичними емігрантами (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 5. Спр. 2372); Надвірною канцелярією у Відні, київським генерал-губернатором, волинським та подільським губернаторами за 1843 р. (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 2407) та 1844 р. (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 2445) про встановлення відомостей про громадянство та національну приналежність певних осіб; київським генерал-губернатором та відділеннями прикордонної поліції за 1844 р. про розшук і затримання політичних емісарів (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 5. Спр. 2980).

У фонді збереглося листування Галицького намісництва з Міністерством внутрішніх справ у Відні, подільським губернатором, староствами у Галичині та ін. інституціями за 1885–1890 рр. про виконання договору з російським урядом про репатріацію і рух територією Галичини переміщених осіб (у справі є списки осіб, які підлягали репатріації з Росії в Австро-Угорщину та з Австро-Угорщини до Росії) (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 4353).

Особливо вирізняються у цій групі два великі комплекси документів з початку ХХ ст. Перший комплекс, який складається з 27 справ, – це списки за 1909–1911 рр. російських підданих, виселених з Австро-Угорської монархії, із зазначенням їх анкетних даних (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 4. Спр. 7283-7309). Другий комплекс, який налічує 44 справи, – це листування Галицького намісництва з Міністерством внутрішніх справ у Відні за 1910-1914 рр. про виселення російських підданих з Австро-Угорської монархії з додатком їх списків (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 4. Спр. 7239-7282).

Нагляд та переслідування владою Галичини підданих Російської імперії, підозрюваних в діяльності проти австрійського уряду. Ця група документів є однією з найбільш чисельних. Складається з 75 справ, які, щоправда, охоплюють доволі короткий період часу перед початком Першої світової війни. До них належать: листування Галицького намісництва з командуванням австрійської армії і староствами у Галичині за 1910–1912 рр. про укладення списків вороже налаштованих до австрійського уряду австрійських і російських підданих, які проживали у Галичині (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 5. Спр. 5894); списки за 1911 р. підданих іноземних держав, які проживали на території Краківського поліцейного округу, підозрюваних у діяльності проти австрійського уряду (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 4. Спр. 5966-5968); списки за 1911-1916 рр. арештованих російських підданих, які проживали на території староств Східної і Західної Галичини, обвинувачених у виступах проти австрійського уряду (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 5. Спр. 5895-5965).

Інтерновані емігранти з України. До цієї групи належать дві справи, датовані 1920–1921 рр. Вони включають листування генерального делегата для уряду Галичини з Президією Ради Міністрів, міністерствами військових справ, внутрішніх і закордонних справ у Варшаві про інтернування, роззброєння та звільнення емігрантів з України (ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 8. Спр. 4974, 4975).

Висновки. Проаналізувавши комплекс документів Президіального відділу Галицького губернаторства (намісництва) можна зробити висновок про значну наукову цінність, яку вони становлять для вивчення історії Поділля наприкінці ХVІІІ – початку ХХ ст. На користь цієї тези переконливо промовляє не лише кількість виявлених документів із зазначеної проблематики, а й їх видове розмаїття, тематична різноплановість, змістове наповнення. Водночас застосована методика пошуку документів за архівними описами, вибір якої був продиктований величезною джерельною базою, залишає відкритим питання щодо адекватного розуміння змісту й інформаційної наповненості значної кількості архівних справ. Особливо це стосується справ із загальними, однотипними або недостатньо конкретизованими формулюваннями заголовків, зокрема щодо географії походження, побутування чи застосування документів. Відсутність у рамках пропонованого дослідження можливості проаналізувати вміст усіх таких документів змушує розглядати їх в категоріях потенційних джерел до історії подільського регіону залишаючи при цьому широке поле для продовження пошуків та подальшого їх вивчення.

Подяка. Висловлюю щиро вдячність усім членам редколегії журналу за консультації, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Автор не отримав фінансової підтримки для дослідження, авторства та публікації цієї статті.

Джерела та література:

- Бутич, І. В., Стрельський, В. І. (відп. ред.) (1955). *Учреждения Западной Украины до воссоединения ее в едином украинском советском социалистическом государстве: Справочник*. Львов: Издательство Львовского государственного университета, 180 с.
- Вішовата-Вальчак, К. (гол. ред.) (2018). *Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Анотований реєстр описів*. Białystok: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, 593 с.
- Гневишева, О., Єдлінська, У., Пельц, Д., Сварник, Г., Сварник, І., Франко, І. (Упорядн.) (2001). *Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Путівник*. Львів; Київ, 420 с.
- Єдлінська, У. Я., Мацюк, О. Я. (уклад.) (1990). *Галицьке намісництво (1772-1921): Архівно-бібліографічний фондний показник*. Київ, 212 с.
- Рапарорт, Г. (1959). Упорядкування документальних матеріалів президіального відділу Галицького намісництва в ЦДІА УРСР у м. Львові. *Науково-інформаційний бюлетень*. 3, С. 3-11.
- ЦДІАЛ – Центральний державний історичний архів України, м. Львів
- Ślusarek, Krz. (red.) (2015-2016) *Gospodarka Galicji 1772–1867. Inwentarz materiałów historycznych z archiwów i bibliotek Polski, Austrii i Ukrainy* (w 5-ciu t.). Kraków

Rostyslav I. Melnyk

Lviv Polytechnic National University
PhD. (History), Senior Lecturer (Ukraine)

Sources on the History Of Podillia in the Documents of the Presidial Department of the Galician Vice-Regency (1772-1921): Source-Study Review

Abstract. *The purpose of the article is to identify and review the sources on the history of the Podillia in the documents of the Presidium Department of the fund of the Galician Governorate (vice-regency), which is kept in the Central Historical Archive of Ukraine in Lviv. The methodological basis of the study are general scientific (analysis, synthesis, generalization) and special-historical (historical-genetic, historical-comparative, historical-typological) methods, as well as the principles of historicism, objectivity and verification. The scientific novelty of the work is that the documentary materials of the Presidium Department of the Galician vice-regency were comprehensively analyzed in order to identify among them documents on the history of Podillia from the end of the 18th to the beginning of the 20th century. In addition, the thematic groups of these documents are outlined as well as the composition and content of the discovered archival files are considered. Conclusions. A lot of archival files related to Podillia are kept among the documents of the Presidium Department in the fund of the Galician vice-regency. They are of significant scientific value for the study of various aspects of the life of this region in general and its relations with Galicia in particular. These documents are notable for their diversity, multifaceted topics and information contents. At the same time among this complex of documents there are many archival files with very generalized headings that do not indicate any connection with Podillia. They can belong to this complex only on the basis of logical judgements and conclusions. Therefore they should be considered as potential sources on the history of Podillia, which may contain information about this region.*

Key words: *Podillia, Galicia, Austrian Empire, Austria-Hungary, Russian Empire, Galician vice-regency, Presidium Department, archival fund, archival documents.*

References:

- Butych, I. L., Strel'skyi, V. I. (Ed.). *Uchriezhdieniia Zapadnoi Ukrainy do vossoiedinieniia ieio v iedynom ukrainskom sovietkom sotsialistichieskom hosudarstwie: Spravochnik [Institutions of Western Ukraine before its reunification in the unified Ukrainian Soviet Socialist State: A Handbook]*. L'vov: Izdatielstvo Lvovskoho hosudarstviennoho univirsitieta, 180 p. [in Russian]
- Hnievysheva, O., Jedlins'ka, U., Pel'c, D., Svarnyk, H., Svarnyk, I., Franko, N. (Comps.). (2001). *Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukainy, m. L'viv. Putivnyk [Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv. A Guidebook]*. L'viv; Kyiv, 420 p. [in Ukrainian]
- Jedlins'ka, U. Ja., Matsiuk, O. Ja. (Comps.) (1990) *Halytskie namisnytstvo (1772-1921): Arkhivno-bibliohrafichnyi fondovi pokazhchyk [Galician vice-regency (1772-1921): archival and bibliographic fund index]*. Kyiv, 212 p. [in Ukrainian]
- Raparort, H. (1959). Uporiadkuvannia dokumental'nykh materialiv prezydial'noho viddilu Halytskoho namisnytstva v TsDIA URSR u m. L'vovi [Arrangement of documentary materials of the Presidial Department of the Galician vice-regency in the CSHA of the USSR in Lviv]. *Naukovo-informatziyni biuleten' – Scientific and Information Bulletin*, 3, 3-11. [in Ukrainian]

Ślusarek, Krz. (ed.) (2015-2016) *Hospodarka Halicii 1772–1867. Inventazh materialuv historychnykh z arkhivuv i bibliotek Pol'ski, Austrii i Ukrainy* [Economy of Galicia. 1772–1867. Inventory of historical materials from the archives of Poland, Austria and Ukraine] (Vols. 1–5). Kraków [in Polish]

TsDIAL – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukainy, m. L'viv [Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv] [in Ukrainian]

Vishovata-Valchak, K. (Ed.) (2018). *Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukainy, m. L'viv. Anotovanyi reiestr opysiv* [Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv. Annotated register of descriptions]. Bialystok: Instytut badan' nad dziedzictwem kulturowym Europy, 593 p. [in Ukrainian]

Статтю надіслано до редколегії 10.09.2022 р.

Статтю рекомендовано до друку 13.11.2022 р.

Олена Ганусин

Національний університет «Львівська політехніка»

кандидат історичних наук, асистент (Україна)

e-mail: olena.b.hanusyn@lpnu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3806-542X>

Мемуари української інтелігенції Галичини як джерело до вивчення повсякдення учнів середніх шкіл кінця XIX – початку XX ст.

Анотація. Метою статті є дослідження інформаційного потенціалу мемуаристики української інтелігенції Галичини кінця XIX ст. щодо проблем тогочасного шкільництва, стосунків між учнями і організації побуту та дозвілля українських гімназистів. **Методологія** вивчення мемуарів як історичного джерела у даному дослідженні базується на загальнотеоретичних методах класифікації, критичності, систематизації та узагальнення, а також контент-аналізі, який формалізує текст та дає можливість проаналізувати велику кількість інформації зі спогадів, виділивши найчастіше згадувані моменти з років навчання та специфіку смислового наповнення спогадів про цей період у житті. Біографічний метод дозволяє розглядати мемуари не лише як «свідчення про себе та пережите», а й як дискурсивний майданчик про тогочасні суспільні стратегії та повсякденні практики. **Наукова новизна** роботи полягає у тому, що в центрі дослідження поставлене повсякденне життя учнів галицьких гімназій. При цьому повсякдення розглянуто крізь призму спогадової літератури, яка надає можливість простежити індивідуальне сприйняття «Габсбурзької доби» у середніх школах. **Висновки.** Спогади української інтелігенції Галичини кінця XIX – початку XX ст. володіють значним інформаційним потенціалом. Саме мемуари, хоч і написані у дорослому віці, дають можливість «поглянути» на тогочасні учнівські середовища та їхні проблеми «зі середини». Мемуари значно доповнюють офіційні документи (річні звіти, законодавчі, установчі та нормативно-правові документи, вимоги), статистику та переписку між дирекцією гімназій, Крайовою шкільною радою та Міністерством віровизвань і освіти. Мемуарна література найкраще висвітлює повсякденне життя у широкому розумінні цього поняття, яке включає не тільки матеріально-побутові умови та дозвілля, а й формування цінностей та уявлень про себе, родину, оточення, державу, осмислення життєвих обставин, систему відносин. Зважаючи на те, що українська інтелігенція означеного періоду навчалася у різних гімназіях краю (у Львові, Тернополі, Бережанах, Дрогобичі, Золочеві, Станіславі, Яворові та ін.), то порівняння їхніх спогадів дасть можливість показати загальну картину шкільництва в Галичині та виділити спільні та відмінні риси повсякденного досвіду гімназистів, що могли залежати від керівництва навчальних закладів, міста, соціального походження учнів, етнічних пропорцій учнів в класі, основної мови викладання.

Ключові слова: Галичина, гімназії, інтелігенція, мемуари, повсякденне життя.

Постановка проблеми. Останніми роками в українській історіографії зріс інтерес до таких напрямів як історія повсякдення та історія побуту. При цьому, в контексті відповідної тематики об'єктами дослідження стають окремі (часто малодосліджені) соціальні чи професійні групи (діти, жінки, студенти, підприємці, служниці, робітники на фабриках, жителі однієї вулиці, окремі родини, в'язні та ін.). При дослідженні цих тем одними з інформативніших джерел є приватні матеріали: спогади, щоденники, листування, які містять описи побутових речей, щоденних справ і занять, передають світогляд та особистий досвід. До сьогодні епізоди зі спогадів про дитинство, юність та час навчання часто недооцінювалися дослідниками та використовувалися лише у біографічних працях. Втім, саме мемуари дають можливість «поглянути» на тогочасні учнівські середовища та їхні проблеми «із середини».

Джерельна база дослідження ґрунтується на комплексі опублікованих та неопублікованих мемуарів української інтелігенції Галичини другої половини XIX – початку XX ст. (Олександра Барвінського, Євгена Олесницького, Степана Шухевича, Івана Макуха, Богдана Лепкого, Северина Паньківського, Филімона Тарнавського, Володимира Охримовича, Дмитра Богачевського та ін.) щодо років навчання. Окремою групою літератури є джерелознавчі дослідження, присвячені мемуарам як джерелу до вивчення повсякдення інтелігенції (Баран, 2008, с.532-537), а також праці, які досліджували організацію життя та навчання галицьких гімназистів (Пахолків, 2014, с.612; Курляк, 1997, с.222; Мисак, 2015, с.100-117; Коцюмбас, 2016, с.40-47).

Метою статті є дослідження інформаційного потенціалу мемуаристики української інтелігенції Галичини кінця XIX ст. щодо проблем тогочасного шкільництва, стосунків між учнями та організації побуту та дозвілля українських гімназистів. До мемуарів віднесено спогади, щоденники, записки, автобіографії.

Виклад основного матеріалу. У XIX ст. в українському суспільстві Галичини, що мало обмежений доступ до владних повноважень, українська інтелігенція виконувала роль культурних і громадських лідерів, розбудовувала інфраструктуру національного руху, була інспіраторкою господарського і культурно-духовного розвитку суспільства. Її характеризувала креативна активність, власні переконання про високі ролі і функції у суспільстві, присутність в полі суспільних дискусій і очікувань. Базовими освітніми закладами, де відбувалося становлення інтелігенції були середні школи, як правило, гімназії. У гімназіях інтелігенти робили перші кроки у громадсько-національних справах, розкривали свої таланти, обирали фах, отримували досвід, необхідний в подальшій діяльності, який впливав на формування їхніх амбіцій, життєвих принципів і планів. «Ставши «академіком», я вийшов на широку арену життя і треба було поводитися як «зрілий чоловік-інтелігент». Це власне був час, коли я фактично зі селянина зробився інтелігентом», – писав Іван Билина (Билина, 1928, с.60). Тому спогади про роки навчання є цікавим та важливим джерелом для дослідження еволюції світогляду інтелігенції, системи австрійського шкільництва в Галичині, побутових аспектів, міжнародних відносин в краї, які висвітлено на мікрорівні – стосунків між учнями, між учнями та вчителями, між вчителями та керівництвом.

Щоденники, спогади, автобіографії є важливою частиною спадщини інтелігенції (матеріальної, письмової, інтелектуальної). Їхньому створенню передувала певна мета. Наприклад, розуміння важливості спогадів як історичного джерела та бажання зберегти їх для нащадків (передавання традиції); бажання висловити свої оцінки чи бачення певних політичних подій чи постатей; реалізація літературного таланту. Наприклад, спогади про дитинство та юність письменника Богдана Лепкого «Казка мого життя» вийшли збіркою як автобіографічні оповідання (Лепкий, 2016, с.416). Окрім того, часто спогади мали в собі національно-виховуючий компонент (Любець, 2010, с.75).

У випадку спогадів про роки навчання, такою виховною складовою були згадки про участь в таємних гуртках, найчастіше у т.зв «Громадах», метою яких була національна самоосвіта та обговорення актуальних культурних, національних, соціальних, політичних питань. Такі товариства мали структуру, статут, власну бібліотеку. Члени товариств винаймали приміщення для зборів або зустрічались у господарських приміщеннях господарів квартир, де мешкали; при вступі складали присягу, яка перетворювалася для молодої людини в сакральне дійство (Олесницький, 2011, с.90). Політик та педагог Олександр Барвінський згадував: «...для більшої певності щодо збереження тайни і для піднесення торжественного настрою і духа складав кождий новоприйнятий член "Громади" присягу, що нічого і нікого не зрадить і що весь вік буде трудитися для добра свого народу. (...) До "Громади" належали мало не всі ученики русини з висших класів гімназійних..., а хіба такі, для котрих байдужою була народність і доля руського народу, остали поза "Громадою" і сі опісля в прилюднім життю нічим не визначилися» (Барвінський, 2004, с.81).

Втім, використання мемуарів як історичного джерела вимагає дотримання критичності, що зумовлене їхньою специфікою. По-перше, спогади чи щоденники писали не всі і навіть не більшість інтелігентів (особливо мало представників середини XIX ст.), тому їх не можна вважати репрезентативними для всієї групи. По-друге, значний рівень суб'єктивності. Мемуари писалися для широкого загалу, тому часто інформацію та справжні судження в них могли свідомо приховати чи перевернути, щоб виставити себе з вигіднішого ракурсу. Зважати треба й на властивості пам'яті: забувати деякі, навіть важливі, події, факти, людей, ідеалізувати певні періоди, що призводить до несвідомого викривлення інформації. Інтелігенти писали спогади, враховуючи національні погляди, що теж суб'єктивізує бачення багатьох подій, особливо тих, які стосувалися міжнародних відносин.

Про роки навчання галицькі інтелігенти, як правило, писали у загальних мемуарах, в яких аналізували увесь свій життєвий шлях, приватне та публічне життя, культурні, політичні, побутові події. Такі свідчення могли бути короткими уривками, побіжними згадками або, найчастіше, займали важливу частину спогадів. «Спомини з гімназійних часів мають у нашій пам'яті своє окреме місце і свою власну міру. Не одну, куди важнішу подію, з пізніших часів, забуваємо, а не раз дрібний спомин із хлоп'ячих літ вирине з моря минулого (...), немовби це вчора було», – писав Богдан Лепкий (Лепкий, 2016, с.202). Рідше зустрічаються окремі спогади з гімназійних часів. Чудовим прикладом таких мемуарів є спогади педагога Степана Шаха (Шах, 2006, 2010). Цікавим джерелом про організацію шкільництва в Галичині, спортивне життя учнівської молоді, дозвілля, шкільні гуртки та інше є ювілейні книги гімназій: Ювілейна книга Української академічної гімназії у Львові (2 частини) (1978; 1982), Бережанської гімназії (2007,

с.1028), гімназії в Тернополі (1998, с.731). Окрім того, вони містять автобіографії учнів, спогади про «професорів» та однокласників, описи міста, шкільного інтер'єру.

У спогадах інтелігенти докладно описували учительський склад, умови навчання, згадували свої успіхи чи невдачі в навчанні, товаришів, перші кроки у громадсько-національних справах. Спогади про шкільні роки є доволі суперечливими та ілюструють на мікрорівні всю неоднозначність міжнародних відносин. З одного боку, це, зазвичай, ностальгічна розповідь про своє щоденне життя, про світ мирного співіснування, а з іншого, враховуючи національно-патріотичну перспективу – обов'язкове вказування на можливість чи неможливість здобути освіту рідною мовою, на національну ідентифікацію вчителів, на упереджене чи прихильне ставлення польських педагогів до українців; практики дружби і взаємодопомоги між товаришами, яка могла поєднуватися з «погордою» (ЦДІАЛ, ф.362, оп.1, спр.3, арк.2), конфліктами та бійками на національному підґрунті (Лепкий, 2016, с.215). У вищих класах ми визначалися солідарністю, «всі за одного», і взаємно допомагали собі, спільно училися гуртками, давали собі відписувати вправи і т.д. Більшість була поляків, 5-6 українців і стільки ж жидів, але не було ніяких національних спорів і дискусій», – згадував історик Іван Крип'якевич (Крип'якевич, 2001, с.84). Протилежні спогади мав публіцист Петро Зварич: «Поляки і жидики мені докучали, зачіпалися, а часом і били невинно, бо я був мужицький син в сільському строю, а не перебраний» (Зварич, 1976, с.32).

Найчастіше згадувану, інформацію про повсякденне життя в період навчання, подану у спогадах, можна умовно узагальнити в наступні підкатегорії: 1. Переїзд до міста на навчання; 2. Міжнародна стосунки в галицьких навчальних закладах; 3. Облаштування побуту; 4. Навчання (вчителі, навчальні предмети, підручники); 5. Поза навчальний час (дозвілля).

В історіографії недослідженою залишається тема адаптації учнів до міста, школи, нового режиму та стилю життя. На кінець XIX ст. більшість українських учнів гімназій походили з провінції та змушені були переїжджати до повітових центрів, щоб навчатися (Пахолків, 2014, с.241). Переїзд до міста вступників часто пов'язаний з іншими важливими подіями, які змінювали звичний уклад життя, такі як розлука з рідними, формування образу «великого міста», адаптація до нового укладу життя («Десятилітньою дитиною прийшла я у школу. Пораз перший у житті їхала я залізницею, вперше побачила велике гамірне місто, здавала вступний іспит» (Олена Степанів) (Степанів, 2009, с.25); «...я привик до міського життя, хоч не раз мені було дуже жаль і скучно за сільським життям і за домом. В часі Різдва Свят я вже не йшов колядувати “з козою” в товаристві моїх давніх товаришів, а також й з «маланками» не ходив, бо не пасувало» (Петро Зварич) (Зварич, 1976, с.28)).

Частиною спогадів, яка не стосувалася навчального процесу, але була складовою повсякденного життя гімназистів були поселення (Спомыны, 1897): в бурсах (Слиж, 2014, с.31), станціях (кімната у приватній квартирі, яку винаймали) (Смаль-Стоцький, 2013, с. 65), інститутах (ЦДІАЛ, ф.514, оп.1, спр.102, арк.25), харчування (Тарнавський, 1981, с.100) та репетиторство як спосіб утримувати себе під час навчання у гімназіях (Макух, 2001, с.20). У спогадах найменш відображені згадки про шкільні канікули, юнацьку закоханість, особисті вподобання (окрім читання) (ЛННБУ, ф.167, оп.ІІ, спр.2412, арк.20–21.), ігри, що, ймовірно, вважалися «несерйозною» інформацією, не вартою уваги читачів мемуарів.

Висновки. Таким чином, спогади української інтелігенції Галичини кінця XIX – початку XX ст. володіють значним інформаційним потенціалом. Саме мемуари, хоч і написані у дорослому віці, дають можливість «поглянути» на тогочасні учнівські середовища та їхні проблеми «зі середини». Мемуари значно доповнюють офіційні документи (річні звіти, законодавчі, установчі та нормативно-правові документи, вимоги), статистику та переписку між дирекцією гімназій, Крайовою шкільною радою (органом управління освітою в Галичині, що діяв у Львові у 1868–1921) та Міністерством віровизвань і освіти. Мемуарна література найкраще висвітлює повсякденне життя у широкому розуміння цього поняття, яке включає не тільки матеріально-побутові умови та дозвілля, а й формування цінностей та уявлень про себе, родину, оточення, державу, осмислення життєвих обставин, систему відносин. Зважаючи на те, що українська інтелігенція означеного періоду навчалася у різних гімназіях краю (у Львові, Тернополі, Бережанах, Дрогобичі, Золочеві, Станіславі та ін.), то порівняння їхніх спогадів дасть можливість показати загальну картину шкільництва в Галичині та виділити спільні та відмінні риси повсякденного досвіду гімназистів, що могли залежати від керівництва навчальних закладів, міста, соціального походження учнів, етнічних пропорцій учнів в класі, основної мови викладання.

Подяка. Висловлюю щирі вдячність усім членам редколегії журналу за консультації, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Авторка не отримала фінансової підтримки для дослідження та публікації цієї статті.

Джерела та література:

- Барвінський, О.** (2004). *Спомини з мого життя. Частина перша та друга*. Нью-Йорк, Київ. 528 с.
- Бережанська гімназія.** (2007). Бережанська гімназія. Сторінки історії. Ювілейна книга. Бережани–Тернопіль. 1028 с.
- Билина, І.** (1928). *Моя сповідь (Зі споминів інтелігента сільського походження)*. Тернопіль.
- Зварич, П.** (1976). *Спомини (1877–1904)*. Вінніпег. 240 с.
- Коцюмбас, О.** (2016). Академічна гімназія у Львові: учнівський склад другої половини XIX – XX ст. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету (Гуманітарні науки)*. Вип. 14. С. 40–47.
- Крип'якевич, І.** (2001). Спогади (Автобіографія). *Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві*. (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць. Вип. 8. С. 77–140.
- Курляк, І.** (1997). *Українська гімназійна освіта у Галичині (1864–1918)*. Львів. 222 с.
- Лепкий, Б.** (2016). *Казка мого життя*. Тернопіль. 416 с.
- ЛННБ – Львівська національна наукова бібліотека України імені Василя Стефаника.** Відділ рукописів.
- Любовець, Н.** (2010). Вивчення мемуарів як історичного джерела: до історіографії проблеми. *Українська біографістика*. Київ. Вип. 7. С. 66-104.
- Макух, І.** (2001). *На народній службі. Спогади*. Київ. 572 с.
- Мисак, Н.** (2015). Середня освіта як важливий чинник у формуванні української інтелігенції в Галичині наприкінці XIX — на початку XX століття. *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*. Вип. 8. С. 100–117.
- Олесницький, Є.** (2011). *Сторінки з мого життя* Львів. 432 с.
- Олена Степанів – Роман Дашкевич.** (2009). *Спогади і нариси*. Львів. 632 с.
- Пахолків, С.** (2014). *Українська інтелігенція у Габсбурзькій Галичині: освічена верства й емансипація нації*. Львів. 612 с.
- Слиж, А.** (2014). *«Мої літа»*. Спогади. Львів. 156 с.
- Смаль-Стоцький, С.** (2013). *Немолив (Спомини)*. Львів. 72 с.
- Спомыны.** Спомыны зь студентських лѣтъ. (1897). *Діло*. Ч. 101.
- Тарнавський, Ф.** (1981). *Спогади. Родинна хроніка Тарнавських як причинок до історії церковних, священицьких, побутових, економічних і політичних відносин у Галичині в другій половині XIX сторіччя і першій декаді XX сторіччя*. Торонто. 267 с.
- ЦДІАЛ - Центральный державный историчний архів у м. Львові.**
- Шах, С.** (2006). *Львів – місто моєї молодости. Спомини присвячений Тіням забутих Львов'ян. Частина I і II*. Львів. 208 с.
- Шах, С.** (2010) *Львів – місто моєї молодости. Цісарсько-Королівська Академічна Гімназія*. Львів. 240 с.
- Ювілейна книга** (1998). Ювілейна книга української гімназії в Тернополі 1898-1998. До сторіччя заснування. Тернопіль-Львів, 1998. 731 с.

Olena B. Hanusyn

Lviv Polytechnic National University
PhD. (History), Assistant (Ukraine)

**Memoirs of the Ukrainian Intelligentsia of Galicia as a Source for Study
Everyday Life of Secondary School Students at the End of 19-th – Beginning of
the 20-th Centuries**

Abstract. *The purpose of the article is to study the research and information potential of the memoiristics of the Ukrainian intelligentsia of Galicia in the late nineteenth century on the problems of the contemporary schooling, relations between students and the organization of life and leisure of Ukrainian high school students. The methodology for studying memoirs as a historical source in this study is based on general theoretical methods of classification, criticality, systematization and generalization, as well as content analysis, which formalizes the text and makes it possible to analyze a large amount of information from memories, highlighting the most frequently mentioned moments from the years of study and the specifics of the semantic content of memories of this period in life. The biographical method allows us to consider memoirs not only as "testimony of oneself and experienced", but also as a discursive platform about contemporary social strategies and everyday practices. The scientific novelty of the work lies in the fact that the daily life of students of Galician gymnasiums is put at the center of the study. Moreover, everyday life is viewed through the prism of memoir literature, which provides an opportunity to trace the individual perception of the "Habsburg*

era" in secondary schools. **Conclusions.** *Memoirs of the Ukrainian intelligentsia of Galicia of the late XIX - early XX centuries. have significant information potential. It is the memoirs, although written in adulthood, that provide an opportunity to "look" at the student environments of that time and their problems "from the inside". Memoirs significantly complement official documents (annual reports, legislative, constituent and regulatory documents, requirements), statistics and correspondence between the directorate of gymnasiums, the Regional School Council and the Ministry of Creeds and Education. Memoir literature best covers everyday life in a broad understanding of this concept, which includes not only material and living conditions and leisure, but also the formation of values and ideas about oneself, family, environment, state, comprehension of life circumstances, system of relations. Taking into account the fact that Ukrainian intelligentsia of this period studied in different gymnasiums of the region (in Lviv, Ternopil, Berezhany, Drohobych, Zolochiv, Stanislav, etc.), a comparison of their memories will make it possible to show the overall picture of schooling in Galicia and highlight the common and distinctive features of the daily experience of high school students, which could depend on the leadership of educational institutions, the city, the social origin of students, the ethnic proportions of students in the classroom, the main language of instruction.*

Key words: Galicia, gymnasiums, intelligentsia, memoirs, everyday life.

References:

- Barvynskyi, O.** (2004). *Spomyny z moho zhyttia. Chastyna persha ta druha [Memories from my life. Part one and two]*. Niu-lork, Kyiv. 528 s. [in Ukrainian]
- Berezhanska himnaziia.** (2007). *Berezhanska himnaziia. Storinky istorii. Yuvileina knyha [Berezhn Gymnasium. Pages of history. Anniversary book]*. Berezhany–Ternopil. 1028 s. [in Ukrainian]
- Bylyna, I.** (1928). *Moia spovid (Zi spomyniv intelihenta silskoho pokhodzhennia) [My confession (Memories of an intellectual of rural origin)]*. Ternopil. [in Ukrainian]
- Zvarych, P.** (1976). *Spomyny (1877–1904) [Memories (1877–1904)]*. Vinnipeg. 240 s. [in Ukrainian]
- Kotsiumbas, O.** (2016). *Akademichna himnaziia u Lvovi: uchnivskyi sklad druhoi polovyny XIX–XX st. [Academic gymnasium in Lviv: student composition of the second half of the 19th–20th centuries]*. *Visnyk Lvivskoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu (Humanitarni nauky) – Bulletin of the Lviv University of Trade and Economics (Humanities)*. 14. 40–47. [in Ukrainian]
- Kryp'iakevych, I.** (2001). *Spohady (Avtobiohrafiiia) [Memories (Autobiography)]*. Ivan Kryp'iakevych u rodynnii tradytsii, nautsi, suspilstvi. (*Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist. Zbirnyk naukovykh prats.* 8. 77–140. [in Ukrainian]
- Kurliak, I.** (1997). *Ukrainska himnaziina osvita u Halychyni (1864–1918) [Ukrainian gymnasium education in Galicia (1864–1918)]*. Lviv. 222 s. [in Ukrainian]
- Lepkyi, B.** (2016). *Kazka moioho zhyttia [The tale of my life]*. Ternopil. 416 s. [in Ukrainian]
- LNNBU** – Lvivska natsionalna naukova biblioteka Ukrainy imeni Vasylia Stefanyka. *Viddil rukopysiv [Lviv National Scientific Library of Ukraine named after Vasyl Stefanyk. Department of manuscripts]*.
- Liubovets, N.** (2010). *Vyvchennia memuariv yak istorichnoho dzherela: do istoriohrafii problemy [The Study of Memoirs as a Historical Source: Towards a Historiography of the Problem]*. *Ukrainska biohrafistyka – Ukrainian biography*. Kyiv. 7. 66-104. [in Ukrainian]
- Makukh, I.** (2001). *Na narodnii sluzhbi [In public service]*. Spohady. Kyiv. 572 s. [in Ukrainian]
- Mysak, N.** (2015). *Serednia osvita yak vazhlyvyi chynnnyk u formuvanni ukraïnskoï intelihentsii v Halychyni naprykintsi XIX — na pochatku XX stolittia [Secondary education as an important factor in the formation of the Ukrainian intelligentsia in Galicia at the end of the 19th and the beginning of the 20th century]*. *Ukraina–Polshcha: istorichna spadshchyna i suspilna svidomist – Ukraine–Poland: historical heritage and public consciousness*. 8. 100–117. [in Ukrainian]
- Olesnytskyi, Ye.** (2011). *Storinky z moho zhyttia Lviv [Pages from my life]*. 432 s. [in Ukrainian]
- Olena Stepaniv – Roman Dashkevych** (2009). *Spohady i narysy [Memories and essays]*. Lviv. 632 s. [in Ukrainian]
- Pakholkiv, S.** (2014). *Ukrainska intelihentsiia u Habsburzkii Halychyni: osvichena verstva y emansypatsiia natsii [The Ukrainian intelligentsia in Habsburg Galicia: the educated class and the emancipation of the nation.]*. Lviv. 612 s. [in Ukrainian]
- Slyzh, A.** (2014). «*Moi lita*». *Spohady [“My years”. Memoirs]*. Lviv. 156 s. [in Ukrainian]
- Smal-Stotskyi, S.** (2013). *Nemoliv (Spomyny) [Nemolov (Memories)]*. Lviv. 72 s. [in Ukrainian]
- Спомыны.** (1897). *Спомыны зъ studentskykh lѣтъ [Memories from student years]*. *Dilo*. Ch. 101. [in Ukrainian]
- Tarnavskyi, F.** (1981). *Spohady. Rodynna khronika Tarnavskykh yak prychnok do istorii tserkovnykh, sviashchenytskykh, pobutovykh, ekonomichnykh i politychnykh vidnosyn u Halychyni v druhi polovyny XIX storichchia i pershii dekadi XX storichchia [Memoirs. The family chronicle of the Tarnavskys as a reason for the history of church, priestly, domestic, economic and political relations in Galicia in the second half of the 19th century and the first decade of the 20th century.]*. Toronto. 267 s. [in Ukrainian]

TSDIAL – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv u m. Lvovi [Central State Historical Archive in Lviv].

Shakh, S. (2006). *Lviv – misto moiei molodosty. Spomyny prysviachenyi Tiniam zabutykh Lvov'ian. Chastyna I i II* [Lviv is the city of my youth. Memories is dedicated to the Shadows of forgotten Lviv residents. Part I and II]. Lviv. 208 s. [in Ukrainian]

Shakh, S. (2010) *Lviv – misto moiei molodosty. Tsisarsko-Korolivska Akademichna Himnaziia* [Lviv - the city of my youth. Imperial-Royal Academic Gymnasium]. Lviv. 240 s. [in Ukrainian]

Yuvileina knyha (1998). *Yuvileina knyha ukrainskoi himnazii v Ternopoli 1898–1998. Do storichchia zasnuvannia. [Jubilee book of the Ukrainian gymnasium in Ternopil 1898–1998. To the centenary of the foundation]*. Ternopil–Lviv, 1998. 731 s. [in Ukrainian]

Статтю надіслано до редколегії 18.09.2022 р.

Статтю рекомендовано до друку 29.11.2022 р.

Сергій Борзов

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
аспірант (Україна)

e-mail: borzovss@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4077-6327>

Радянська соціально-політична історія 1920-х рр. та її інтерпретаційна періодизація у працях Роберта Конквеста

Анотація. Мета статті. Дослідити наукові праці американського ученого Р. Конквеста, його фактологічні пріоритети і концептуальні підходи висвітлення радянської соціально-політичної історії 1920-х рр., тлумачення ним її періодизації, порівнюючи з радянською історіографією. **Методологію дослідження** становлять класичні методи історичних досліджень (хронологічний, порівняльний, історіографічного аналізу, наукової аналогії). Застосовано комбінований підхід, який поєднує наявність історичного контексту з його критичним історіографічним тлумаченням. Уперше об'єктом комплексного дослідження є науковий доробок історика Р. Конквеста, автора відомих праць – «Великий терор» і «Жнива скорботи», що і зумовлює певною мірою **наукову новизну**. Інтелектуальну діяльність ученого пов'язують переважно з вивченням проблем Голодомору. Однак поза увагою опинилися його оригінальні інтерпретації суспільно-політичних подій в Україні 1917–1929 рр., становлення і функціонування радянської системи влади, ролі і місця її еліт, тлумачення епохи Непу, масового голоду 1921–1923 рр. **Періодизація радянської політичної історії**, яку застосував Р. Конквест, розглядається нами в історіографічному ключі. Важливо виділити його наукові інтерпретації подій і явищ, підкреслити авторську концепцію, з'ясувати відмінності у порівнянні з радянською історіографією. Такий підхід видається нам інноваційним. **Висновки.** Зазначено, що періодизація Р. Конквестом соціально-політичних процесів у 1920-х рр. мала цифрову (класичне датування подій) і суто інтерпретаційну (авторське тлумачення явищ і процесів). Його наукові оцінки воєнного комунізму, Непу, політичної боротьби у ВКП(б) за лідерство і владу – історично достовірні та аргументовані. Ключові хронологічні періоди (1917–1921, 1921–1927, 1928–1929), які названо ученим, логічно та історично взаємопов'язані. Оригінальною та інноваційною є періодизація більшовицької окупації України, сама постановка проблеми та її висвітлення. Радянолог, політолог та історик Р. Конквест відмовився від періодизації соціально-політичної історії 20-х рр., канонізованої радянською історіографією.

Ключові слова: Р. Конквест, Неп, воєнний комунізм, революція, селянська війна, голод 1921-1923 рр., Україна, зернова проблема.

Постановка проблеми. Текстологічний аналіз праць Р. Конквеста виконано у поєднанні історіографічного дискурсу з хронологією висвітлення основних подій і явищ в УСРР 20-х рр., радянської соціально-політичної історії. Не вони становлять об'єкт дослідження, хоч і перебувають у центрі нашої уваги, а інтелектуальний внесок ученого, його наукова спадщина. Предметом є конкретні тлумачення соціально-політичних процесів в Україні – революційних змін, воєнного комунізму, Непу, виникнення зернової проблеми, «надзвичайних» заходів тощо. Для Р. Конквеста періодизація – не самоціль, а лише інструмент фіксації подій і явищ, не їх ідеологічна канонізація за аналогією з радянською історіографією. Для нашого науково-історичного дослідження важливо встановити форми періодизації, тобто не лише класичне датування події, а їх політичні символи (Неп, воєнний комунізм тощо).

Аналіз джерел та останніх досліджень. Основними історіографічними джерелами є праці самого Р. Конквеста, а також дотичні монографії і статті істориків, яких він цитує, але у хронологічних межах 1960 – 1980-х рр. За таких умов зберігається принцип історизму, тобто розгляд інтелектуального доробку ученого у часі і просторі. Сучасна українська історіографія, крім кількох енциклопедичних статей (Веселова, 2008, с. 26-27; Конквест, 2018, с. 203-204) і мемуарних згадок учнів та колег (Мейс, 2016; John, 2016), лише формується. Ні літературознавчі студії, ні політологічні, ні науково-історичні твори Конквеста – не стали предметом системного аналізу, а тим паче його тлумачення конкретних періодів історичного минулого України. Інтелектуальний ужинок ученого асоціюється з історією Голодомору, але він значно ширший і глибший.

Мета статті. Дослідити наукові праці американського ученого Р. Конквеста, його фактологічні пріоритети і концептуальні підходи висвітлення радянської соціально-політичної історії 1920-х рр., тлумачення ним її періодизації, порівнюючи з радянською історіографією.

Виклад основного матеріалу. У 1960–1980-х рр., які у творчому доробку Р. Конквеста виявилися найпродуктивнішими, спостерігалось своєрідне інтелектуальне змагання між західними та радянськими істориками. Західних учених називали «радянологами», тому що вони вивчали становлення і функціонування радянської політичної системи, хоч вони представляли інколи різні галузі знань. Не був винятком і Р. Конквест. Однак у його працях органічно поєдналися здібності фахового історика і авторитетного політолога, високий теоретичний рівень підготовки випускника Оксфордського університету з широкою ерудицією представника західної культури. Він постає істориком, тому що майстерно використовує проблемно-хронологічний принцип аналізу подій і явищ, критично аналізує джерела, крім архівних (не мав доступу до радянських архівних фондів), толерантно полемізує з колегами, навіть опонентами.

Періодизація історичних явищ у Р. Конквеста, на перший погляд, виглядає хаотичною, абстрактною і ситуативною. Перехід від політичного експерта радянської системи, тобто від професійного «радянолога», до класичного історика позначився на пасивному ставленні до хронологічної фрагментарності явищ і процесів. Він зник до глобальних теоретичних узагальнень, серед яких вагоме місце посідали оціночні судження епох, систем. Досліджуючи у 1960-х рр. діяльність більшовицької партії у національному питанні (Conquest, 1967) та особливості її аграрної політики (Conquest, 1968a), учений висвітлює політичну історію СРСР з позиції теорії тоталітаризму. Його концептуальні і фактологічні пріоритети були системно викладені у книзі «Великий терор». У тексті чимало дат, які виконують функції пасивного реєстратора подій, конкретних явищ, хронологію публічної діяльності Й. Сталіна. У змісті зустрічається єдина дата – трагічні події 1937–1938 рр. (Conquest, 1968b; Конквест, 2009), але автор використовує ключові дати (революція 1917 р., проголошення Непу 1921 р.). Стосовно 1920-х рр. жодної системної періодизації, тому що висвітлював безпосередньо події сталінського політичного терору, а не його витоки. Обставини і наслідки терору висвітлені фундаментально, а червоний терор початку 1920-х рр. учений залишив для своїх наступних досліджень.

Для історично-політологічних праць Р. Конквеста 1960-х рр. притаманні лаконічні назви розділів, обмаль дат, їх ситуативне використання, теоретичні узагальнення з елементами наукової публіцистики. Наявність історичних дат і відповідної періодизації локальних чи глобальних подій залежали від джерельної бази, її поглибленого вивчення. Чим конкретнішою постає проблематика, тим інтенсивнішим є датування явищ, подій, діяльності осіб. Зазначена тенденція притаманна не лише Р. Конквесту, а також західним ученим, які безпосередньо вивчали період Непу і 1920-х рр. (Merl, 1981) Поточну хронологію черпали з різних джерел, інколи цитували інших авторів.

Неп, як системне соціально-політичне явище, був і лишається для західних істориків хронометричним маркером радянської історії. Усі датують його проголошення 1921 р. Не став винятком і Р. Конквест, який вважав, що запровадження «ленінської нової економічної політики врятувало країну від розвалу й одночасно дало змогу партії не випустити з рук владу» (Конквест, 2009, с.32). Насправді країна перебувала у руїні, а про Російську імперію нагадувала стара назва адміністративного поділу – губернії в УСРР. Неп, як тактично-стратегічний задум Леніна, справді дозволив більшовикам утримати та зміцнити владу. Виділення цього історичного факту Р. Конквестом засвідчує його наукову обізнаність, історіографічну прихильність до подібного тлумачення. Зазначимо, що книга «Великий терор» була написана у 1968 р., тобто задовго до «Жнив скорботи», відтак його наукові тлумачення більшовицької тактики і стратегії Непу були сталими і зрілими.

Для західної політології періодизація подій і явищ не відігравала ключової ролі. Для радянської історіографічної традиції вона набула ідеологічної канонізації і меморіальної сакральності. Хронологічні рамки «Відбудови народного господарства», «Соціалістичної реконструкції», особливо з її курсом на індустріалізацію та колективізацію, ставали історіографічною аксіомою. Ніхто з радянських істориків не наважувався піддати сумніву їхню періодизацію, соціально-економічну необхідність і політичну доцільність. Ідеологеми та історіографічні схеми існували десятиліттями.

Західна історіографія і політологія прагматично застосовує хронологічні принципи, уникає надмірної канонізації історичних дат. Вони є важливим елементом структурування знань про минуле. Подібного ставлення до періодизації дотримувалась і Р. Конквест, виділивши конкретну послідовність подій («революція, селянська війна і голод») у 1917–1921 рр. Інтерпретаційна періодизація дивує абстрактним політологічним нігілізмом стосовно будь-яких ідеологем, особливо радянських. Назви ключових розділів деідеологізовані: «Глухий кут (1921–1927)», «Політика протистоянь 1928–1929 рр.». Лаконічність його формулювань – не випадковість, а

швидше за все закономірність прикладного застосування політологічного та історичного аналізу водночас. Учений відмовився від радянських історіографічних схем періодизації радянської політичної історії, не пристав і до оцінок української «діаспорної історіографії».

Концептуально висвітлення радянської історії відбувається у нього на методологічних засадах теорії тоталітаризму, доволі характерної для західної політологічної думки тих років. Спілкування Р. Конквеста з представниками української інтелектуальної еліти Америки певною мірою вплинуло на його проблемно-тематичні пріоритети. Однак у назвах розділів його праць ми не зустрічаємо відповідних ідеологем. Він не використовує поняття «національно-визвольні змагання», але аналізує події 1917–1921 рр. в Україні. Радянолог, політолог та історик Р. Конквест самостійно обирає хронологічні рамки для визначення більшовицької окупації України. Доказом є конкретні тлумачення: «більшовицькі окупанти з продзагонами», «запровадження радянського режиму», «вторгнення на територію України». Вони стосувалися початку 1918 р., а до «березня 1920 року було завершено третю радянську окупацію території України» (Конквест, 2007, с.66). Перманентно боротьба тривала, а протистояння радянської влади і народу набуло форм «селянської війни 1918 –1922» років (Конквест, 2007, с.76).

Ситуативна і локальна періодизація соціально-політичної історії 1920-х рр., до якої вдається американський учений, стосувалася подій, які не завершилися. За таких обставин дати є поточними і похідними, а інформаційним джерелом їх черпання стають документи, промови і праці більшовицьких лідерів, політичних аналітиків тих років, періодична преса, монографії радянських істориків. Р. Конквест цитує відому у 1920-х рр. книгу Л. Крицмана, яка стосувалася соціально-економічних наслідків революції для селян (Крицман, 1926). Звернення до радянської історіографії є полемічним, особливо в оцінці так званої класової боротьби (Гущин, 1972; Трифонов, 1964). Світоглядно і концептуально він не пристає до жодної з історіографічних схем радянських істориків, висловлює абсолютно протилежну точку зору, адже класова боротьба була штучно привнесена на село.

Три хронологічних періоди (1917–1921, 1921–1927, 1928–1929), зазначені Р. Конквестом, історично і логічно взаємопов'язані. Вони постають із причинно-наслідкових обставин, викликаних жовтневим переворотом, військово-політичною, економічною та ідеологічною окупацією України більшовицькою Росією. Перший період стосувався воєнного комунізму, запровадження якого Р. Конквест пов'язує з початком «соціалістичної революції по-справжньому» (Конквест, 200, с.70). Хронологічно, на думку ученого, революційні перетворення розпочалися весною 1918 р. Він мав на увазі територію радянської Росії, адже в Україні діяла інша форма державного управління. Більшовизація українського політичного простору відбувалася зі Сходу, особливо у формі так званої класової боротьби, ідеологічно насаджуваної окупантами. У книзі Р. Конквеста дуже влучно використана цитата Я. Свердлова у листі до ВЦВК у травні 1918 р.: «Ми повинні надзвичайно серйозно поставити перед собою завдання щодо поділу села на класи, створення в ньому двох протилежних ворожих таборів, налаштування найбідніших прошарків населення проти куркульських елементів» (Конквест, 2007, с.71). Отже, дослідник підкреслює штучне загострення класової боротьби, а не її справжнє соціально-економічне походження. Насаджування комітетів бідноти і відправлення в Україну продзагонів переслідували прагматичне завдання – вилучення хліба і продовольства. Існуюча на селі майнова диференціація селянства не означала реально існуючого класового антагонізму, про який писали і говорили більшовики. Висновок ученого стосовно наявності соціально-економічних ознак класової типології селянських господарств був однозначним: «весь поділ селян за категоріями ґрунтувався на цілком хибному уявленні про класовий та суспільний характер селянства» (Конквест, 2007, с.109). А радянська історіографія присвятила «класовому антагонізму» сотні праць, міцно вмонтувавши цю більшовицьку ідеологему до методологічних основ (Изменение, 1979).

Лаконічним та історично достовірним постає визначення політичної сутності воєнного комунізму. Для досвідченого західного політолога воєнний комунізм – це «свідома спроба створення нового соціального порядку – негайний перехід країни до соціалізму» (Конквест, 2007, с.73). Не «потребами громадянської війни» і «непередбачуваними ситуаціями» була зумовлена зазначена політика, а експериментальним запровадженням «нового соціального порядку». Радянські історики, полемізуючи із західними радянологами, вказували на відсутність у них архівних джерел, тобто на інформативну бідність. Однак, судячи з аргументів Р. Конквеста, достатньо було публічних матеріалів і сучасної методології, щоб досягти системних висновків. Учений зазначає, що В. Ленін мав намір революційного переходу «до наступної фази – комунізму», тобто про «прямий перехід» до «комуністичних засад». Усе інше (вплив війни, продовольча криза тощо) було похідним і другорядним.

У Р. Конквеста хронологія подій має ознаки інтерпретаційної періодизації, а не формальної фіксації подій. Він оперує не лише цифрами (датами), а також категоріальними смислами, політологічними узагальненнями. Для нього воєнний комунізм мав функціональні

межі, а не просто формальні роки. Це стосується терміну і явища «громадянська війна». Вона закінчилася, а принципи «воєнного комунізму» продовжували діяти (Конквест, 2007, с.76), тому не війна зумовила їх походження, а політична система та ідеологія більшовизму. Висновок оригінальний, навіть для сучасної історіографії, яка дискутує довкола доцільності використання поняття «громадянська війна». У Р. Конквеста воно виглядає теоретичним запозиченням з радянської історіографії, а не його теоретичним переконанням. Учений писав про більшовицьку окупацію та «антибільшовицький рух в Україні».

Автор «Жнив скорботи» не оминув увагою обставин появи та діяльності перших колгоспів, які виникали у 1918–1921 рр. На переконання історика Р. Конквеста вони «були нечисленними і неефективними» (Конквест, 2007, с.75), тому не стали формою і засобом масового вилучення хліба у селян, як це відбулося у 1930-х рр. Здавалося б простий висновок, але важливий для розуміння так званої хлібозаготівельної політики більшовиків.

Масовий голод 1921–1922 рр. постає у Р. Конквеста логічним та історичним наслідком більшовицьких революційних перетворень. Опираючись на доступну йому статистику, учений намагався узагальнити соціально-демографічні наслідки першого радянського голоду. З посиланням на книгу Ф. Лоріме, видану 1946 р. у Швейцарії (Lorime, 1946), дослідник називає загальну кількість жертв у 1918–1923 рр., але «без урахування двох мільйонів росіян, які загинули під час Першої світової війни та одного мільйона біженців», а також 3 млн. від різних епідемій (Конквест, 2007, с.80). Р. Конквест розширив перелік обставин та причин смерті. Він виділив також соціальну категорію жертв – розстріляних селян за спротив «більшовицькій системі реквізиції», голоду 1921–1922 рр. – «близько п'яти мільйонів людських життів» (Конквест, 2007, с.80). Фраза про «шість мільйонів померлих у голодуючих повітах та губерніях» стосувалася усієї території радянської країни. Використовуючи матеріали перепису населення 1926 р., порівнюючи вікову групу від 25 до 65 років у структурі населення, учений називає кількість полеглих у роки Першої світової війни – два мільйони чоловіків і один мільйон за роки громадянської війни (Конквест, 2007, с.81). Він припускав, що у роки селянської війни загинуло близько 2 млн. чоловіків (стать, а не осіб).

Обставини і причини голоду 1921–1922 рр., який не згадується у книзі «Великий терор» (1968 р.), широко представлені у монографії «Жнива скорботи». Її автор не порівнює голод початку 1920-х рр. з Голодомором 1932–1933 рр., намагаючись розвести їх у часі. «Голод 1921 року, – наголошував він, – не був результатом якогось свідомого рішення влади заморити селян голодом, його спричинили післявоєнна господарська розруха, згубна для народного господарства економічна політика більшовиків та жорстока посуха. Однак не можна з певністю стверджувати, що кліматичні умови були катастрофічними. Вирішальним фактором, що привів країну до голоду, була хлібозаготівельна політика радянського уряду за «розверсткою», – саме тому, що у селян репресивними методами вилучали сільськогосподарську продукцію, у них майже нічого не лишалося для внутрішніх потреб» (Конквест, 2007, с.82). Не маючи у своєму розпорядженні радянських архівних документів, які були опубліковані в Україні значно пізніше (Голод, 1993), американський аналітик виклав основні причини голоду. Не заперечуючи деструктивного і згубного впливу стихійного фактору, він вказав на основну причину – «хлібозаготівельна політика радянського уряду за «розверсткою».

Географія голоду поширювалася на територію радянської Росії (Поволжя) і Україну. Дослідивши книгу американця Г. Фішера, яка вийшла ще у 1927 р. (The Famine, 1927), Р. Конквест зазначив, що московський уряд свідомо приховував від Американської допомогової адміністрації (АДА) факт масового голоду в Україні. Учений підкреслив, що «російський уряд намагався припинити іноземну допомогу голодуючим України і спрямував її на користь росіян» (Конквест, 2007, с.82). Нові архівні документи підтверджують висновки і тлумачення американського історика.

Інтерпретаційна періодизація Непу, яку застосовує Р. Конквест, поєднує хронологічний ряд з визначенням його структурно-функціональних ознак. Тактичне завдання і стратегічна мета ленінського нового політичного курсу, на переконання ученого, полягала у наступному: заспокоїти селян, отримати «перепочинок» подібно Брест-Литовському договору «перед лицем німецької загрози», накопичити кошти для відбудови промисловості і сільського господарства. Автор «Жнив скорботи» постійно цитує М. Бухаріна, біографію якого ретельно досліджував С. Коен, який був консультантом Р. Конквеста. Висвітлення обставин проголошення і функціонування Непу не ідеалізується, тому згадується намір В. Леніна вдатися до економічного терору.

Узагальнення і конкретні тлумачення тактично-стратегічної сутності Непу, які постають у праці Р. Конквеста, виявилися набагато прогресивнішими і повнішими, ніж у радянських дослідників середини 1980-х рр. У 1920-х рр. не відбулося політичного Непу, тобто реформування радянської політичної системи. Американський історик виявився кмітливим політологом, тому зазначив, що у 1921 р. більшовики пішли на поступки, щоб зберегти владу,

але після смерті В. Леніна почали боротися за неї між собою. Боротьба точилася не за демократизацію політичної системи, а винятково за лідерство у партії та країні. Згадав і про роль М. Бухаріна у цій боротьбі, який вважав себе теоретиком партії, але «вніс дуже мало пропозицій щодо модернізації чи соціалізації села» (Конквест, 2007, с.96). Критичне ставлення Р. Конквеста до діяльності більшовицьких лідерів і політичних процесів в СРСР 1920-х рр. цілком закономірне. Він представляв політологічний напрям, методологічну основу якого становила теорія тоталітаризму, а з іншого боку притаманне для західної історіографії критичне ставлення до будь-яких джерел.

Інноваційним виглядає визначення «український Брест-Литовський», яке учений адресує подіям у духовному та культурно-освітньому житті України 1920-х рр. Р. Конквест, довірившись певною мірою оцінкам Д.Мейса ролі і місця українського націонал-комунізму тих років (Масе, 1983), вважав, що комуністи тимчасово «пішли на поступки українським національним почуттям». Насправді відбувалася системна ідеологізація освіти, культури, духовного життя суспільства, тому українізація не стала «українським непом», хоч і справила помітний вплив на культуру. Визначення ученого «українська партійна інтелігенція», до якої він зарахував О. Шумського, М. Скрипника, М. Хвильового, мала відносну ідеалізацію зазначених постатей. Вони мали виразні національно-культурні пріоритети, але розглядали їх у контексті більшовицької ідеології.

У загальній періодизації соціально-політичних процесів, якої дотримувався Р. Конквест, важливе місце посідають 1928–1929 рр. Він називає цей період «політикою протистоянь», а ключовою проблемою – «зернову кризу». Вона, на його переконання, була закономірним наслідком соціально-економічної політики більшовиків. Для її подолання достатньо було стабілізувати ринок зерна шляхом належного фінансування реальної хлібозаготівлі. Відсутність державної підтримки призвела до «заготівельної кризи 1927–1928 років» (Конквест, 2007, с.119). Дефіцит зерна, на думку ученого, становив 2,1 млн. т., але Й. Сталін відмовився від закупівлі зерна на світових ринках, вдавшись до «надзвичайних заходів». Неп фактично було зруйновано, а по селах «відновилися реквізиції періоду громадянської війни» (Конквест, 2007, с.121). Застосування карально-репресивних методів вирішення економічних проблем стало нормою радянського політичного керівництва на чолі з Й. Сталіним. Учений персонально пов'язує так званий «урало-сибірський метод» заготівлі хліба з новим більшовицьким лідером.

Висвітлюючи події кінця 1920-х рр., Р. Конквест називає три різних періоди вирішення більшовиками конкретних соціально-економічних проблем: зима 1927–1928 рр. («просто захоплення зерна»); зима 1928–1929 рр. («для досягнення тієї ж самої мети намагалися створити видимість масової підтримки та ініціативи на селі»); у 1929–1930 рр. («одягнули шори колективізації, що було способом забезпечення постійного контролю над виробництвом зерна») (Конквест, 2007, с.151). Зазначені «доктринальні фантазії» Й. Сталіна мали високу соціальну ціну – системний занепад сільського господарства і масовий голод. Узагальнюючи підсумки більшовицької політики, Р. Конквест зазначив, що країна вступила «в епоху розкуркулювання, колективізації та терору голодом, в епоху війни проти радянського селянства, що надалі переросла у війну проти українського народу» (Конквест, 2007, с.151). Він не згадав локального голоду кінця 1920-х рр., але визначив сумні перспективи здійснення сталінської «революції згори».

Висновки. Інтерпретаційна періодизація радянської соціально-політичної історії 1920-х рр., яку застосував Р. Конквест у своїх працях, мала класичну цифрову фіксацію подій і явищ, а також форму науково-історичних понять (знакових символів) – «воєнний комунізм», «громадянська війна», «Неп», «радянська окупація». Поточні дати, які часто зустрічаються у книгах американського ученого, внутрішньо структурують історичний матеріал, забезпечують його виклад у хронологічному порядку. Вони є похідними, а основними і базовими в інтерпретаційній періодизації радянської історії постають її системні періоди (етапи, епоха). Їх авторське тлумачення є пріоритетним, а не пасивне сприйняття відповідних ідеологем радянської історіографії (відбудовний період, курс на індустріалізацію тощо). Висновки та оцінки Р. Конквеста стосовно тактики і стратегії воєнного комунізму, Непу, внутріпартійної боротьби в СРСР другої половини 1920-х рр. науково обґрунтовані та історично достовірні, які суттєво відрізнялися від тлумачень радянських істориків.

Резонансною, а не вигаданою західним радянологом Р. Конквестом, була і лишається його періодизація основних етапів більшовицької окупації України, починаючи з 1918 і завершуючи 1921 р. Інноваційною є оцінка ученим «українського Брест-Литовська», тобто більшовицьких поступок у царині освіти та культури. Він не згадав про українізацію, але до певної міри ідеалізує «українську політичну інтелігенцію», тобто роль М. Скрипника, О. Шумського, М. Хвильового у просуванні національно-культурницьких пріоритетів. Можна припустити, що на нього справив певний вплив його радник Джеймс Мейс, який системно досліджував витоки та ідеї українського національного комунізму.

Політолог Р. Конквест, на відміну від радянської історичної науки, не канонізував значимі дати, а логічно структурував їх у відповідності до подій і явищ. Три базових періоди (1917–1921, 1921–1927, 1928–1929), зафіксовані ним у працях, історично і логічно взаємопов'язані. Жодної назви хронологічного періоду, яка б нагадувала радянську історіографічну традицію. У нього своє тлумачення періодизації, яке постає із історичної динаміки та еволюції соціально-політичних процесів. Визначені ним 1921–1927 рр. загалом відповідали періоду Непу, але Р. Конквест не акцентує на цьому уваги. Не пише про реальне згорання нового курсу у 1928–1929 рр., але не оминає так званих «надзвичайних заходів», тобто фактичного скасування Непу і переходу до карально-репресивних методів вирішення економічних проблем.

Об'єктивними і достовірними є тлумачення Р. Конквестом причин і наслідків голоду 1921–1922 рр. Учений не заперечує згубного впливу стихійного лиха, але основним призвідцем вважав економічну політику більшовиків, їх форми і методи хлібозаготівлі, а насправді прямої реквізиції хліба, продовольства у селян. Інноваційною постає оцінка ролі і місця перших колгоспів, які не стали тоді основною формою позбавлення хліба та сировини. Стосовно встановлення кількості жертв першого радянського голоду Р. Конквест обмежився цитуванням історичних досліджень, які з'явилися у 1920-х і 1940-х рр. Він розглядав голод в межах РСФРР та УСРР, виділив факт замовчування «українського голоду» з боку Кремля.

Концептуально радянолог та історик Р. Конквест опирався на методологічні підходи теорії тоталітаризму, яка широко використовувалася західними політологами у висвітленні радянської політичної системи. Однак його періодизація виявилася органічним поєднанням політологічного, історіографічного та конкретно-історичного аналізу подій і явищ, які відбувалися і спостерігалися у 1920-х рр.

Подяка. Висловлюю щирі вдячність працівникам бібліотек, а також членам редколегії журналу за консультації, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Автор не отримав фінансової підтримки для дослідження, авторства та публікації цієї статті.

Джерела та література:

- Conquest, R** (1968a). *Agricultural Workers in the USSR*. New York; Washington: Frederick A. Praeger, 139 p.
- Conquest, R** (1967). *Soviet Nationalities Policy in Practice*. London ; Sydney: Bodley Head, 160 p.
- Conquest, R.** (1968b). *The Great Terror Stalin's Purge of the Thirties*. New York: Macmillan, XIV, 663 p.
- John, B.** (2016). Dunlop and Norman M. Naimark. In Memoriam. Robert Conquest, 1917 –2015. *Slavic Review*. №1. Vol.75. P.238 –239.
- Lorime, F.** (1946). *The Population of the Soviet Union*. Geneva, 40 p.
- Merl Stephan** (1981). *Der Agrarmarkt und die Neue Ökonomische Politik. Die Anfänge staatlicher Lenkung der Landwirtschaft in der Sowjetunion 1925–1928*. München;Wien: Oldenburg Verlag, 530 s.
- The Famine** (1927). *The Famine in Soviet Russia 1919–1923. The Operations of the American Relief Administration, by H.H.Fisher*. New York: The Macmillian Company, 608 p.
- Веселова, О.М.** (2008). Конквест (Conquest) Роберт. *Енциклопедія історії України*. Т.5. Київ: Наукова думка. С.26–27
- Голод (1993).** *Голод 1921–1923 років в Україні. Збірник документів і матеріалів* / Відп. ред. С.В. Кульчицький. К.: Наукова думка, 240 с.
- Гущин, Н.Я.** (1972). *Классовая борьба и ликвидация кулачества как класса в сибирской деревне 1926–1933*. Новосибирск.
- Изменения** (1979). *Изменения социальной структуры советского общества 1921 – середина 30-х годов* / Отв. ред. В.М. Селунская. М.: «Мысль», 343 с.
- Конквест, Роберт** (2018). Конквест Роберт // *Енциклопедія Голодомору 1932–1933 років в Україні*. Дрогобич: «Коло», С.203–204.
- Конквест, Роберт** (2009). *Великий терор. Сталінські чистки тридцятих років*. Луцьк: ВМА «Терен», 880 с.
- Конквест, Роберт** (2007). *Жнива скорботи. Радянська колективізація і голодомор*. Луцьк: ВМА «Терен».
- Крицман, Л.** (1926). *Героический период русской революции. Опыт анализа военного коммунизма*. Москва, Ленинград.
- Mace, J.E.** (1983). *Communism and the Dilemmas of National Liberation: National Communism in Soviet Ukraine, 1918-1933*. Cambridge, Mass.: Harvard Ukrainian Research Institute, XIV, 334 p.
- Мейс, Джеймс** (2016). *Україна: матеріалізація привидів*. Київ: ТОВ «Видавництво Клію», 685 с.
- Трифонов, И.Я.** (1964). *Классы и классовая борьба в СССР в начале НЭПа (1921-1922)*. Ленинград: Издательство Ленинградского университета.

Serhii S. Borzov

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University
Postgraduate Student (Ukraine)

**Soviet Socio-Political History of the 1920s and its Interpretive Periodization
in the Works of Robert Conquest**

Abstract. The purpose of the article. Investigate the scientific works of the American scientist R. Conquest, his factual priorities and conceptual approaches to the coverage of Soviet socio-political history of the 1920's, his interpretation of its periodization, compared with Soviet historiography. **The research methodology** consists of classical methods of historical research (chronological, comparative, historiographical analysis, scientific analogy). A combined approach is used, which combines the presence of a historical context with its critical historiographical interpretation. For the first time, the object of comprehensive research is the scientific work of historian R. Conquest, author of famous works - "The Great Terror" and "Harvest of Sorrow", which to some extent determines the **scientific novelty**. The intellectual activity of the scientist is associated mainly with the study of the Holodomor. However, his original interpretations of socio-political events in Ukraine in 1917–1929, the formation and functioning of the Soviet system of power, the role and place of its elites, the interpretation of the NEP era, and the mass famine of 1921–1923 were overlooked. The periodization of Soviet political history used by the Conquest is considered by us in a historiographical sense. It is important to highlight his scientific interpretations of events and phenomena, to emphasize the author's concept, to find out the differences in comparison with Soviet historiography. This approach seems innovative to us. **Conclusions.** It is noted that the Conquest's periodization of socio-political processes in the 1920's was digital (classical dating of events) and purely interpretive (author's interpretation of phenomena and processes). His scientific assessments of military communism, the NEP, and the political struggle in the CPSU (B) for leadership and power are historically reliable and well-argued. The key chronological periods (1917–1921, 1921–1927, 1928–1929), which are called out by the scientist, are logically and historically interrelated. The periodization of the Bolshevik occupation of Ukraine, the very formulation of the problem and its coverage are original and innovative. Soviet history researcher, political scientist and historian Conquest abandoned the periodization of socio-political history of the 1920s, canonized by Soviet historiography.

Key words: R. Conquest, NEP, military communism, revolution, peasant war, famine of 1921–1923, Ukraine, grain problem.

References:

- Veselova, O.M.** (2008). Konkvest Robert (Conquest). *Enzyklopedija istorii Ukrainy – Encyclopedia of the history of Ukraine*. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
- Holod (1993).** *Holod 1921–1923 rokiv v Ukraini. Zbirnyk dokumentiv i materialiv [Famine of 1921–1923 in Ukraine. Collection of documents and materials]*. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
- Gushchyn, N.J.** (1972). *Klassovaja bor'ba y lykvydazija kulachestva kak klassa v syburskoj derevne 1926–1933 [The class struggle and the liquidation of the kulaks as a class in the Siberian countryside 1926–1933]*. Novosybyrsk: Nauka. [in Russian].
- John, B.** (2016). Dunlop and Norman M. Naimark. In Memorial. Robert Conquest, 1917–2015. *Slavic Review*. Vol.75. 238–239. [in English].
- Konkvest, Robert** (2018). Konkvest Robert (Conquest). *Enzyklopedija Holodomoru 1932–1933 rokiv v Ukraini – Encyclopedia of the Holodomor of 1932–1933 in Ukraine*. Drohobych: «Kolo». [in Ukrainian].
- Izmenenija** (1979). *Izmenenija sozial'noj struktury sovetskoho obshchestva 1921–seredina 30-kh godov [Changes in the social structure of Soviet society 1921 - mid-1930s]*. Moskva: Mysl'. [in Russian].
- Konkvest, Robert** (2007). *Zhnyva skorboty. Radjans'ka kolektyvisazija i Holodomor [Harvest of sorrow. Soviet collectivization and Holodomor]*. Luz'k: VMA «Teren». [in Ukrainian].
- Konkvest, Robert** (2009). *Velykij terror. Stalins'ki chystky trydzjatykh rokiv [Great terror. Stalin's purges of the thirties]*. Luz'k: VMA «Teren». [in Ukrainian].
- Conquest, R.** (1968a). *Agricultural Workers in the USSR*. New York; Washington: D.C.; Frederick A. Praeger. 139 p. [in English].
- Conquest, R.** (1967). *Soviet Nationalities Policy in Practice*. London; Sydney: Boldley Head. 160 p. [in English].
- Conquest, R.** (1968b). *The Great Terror Stalin's Purge of Thirties*. New York: Macmillan. XIV. 663 p.: [in English].

- Kryzman, L.** (1926). *Geroicheskyj period Velikoj russkoj revoljuzii. Opyt analiza voennoho kommunizma* [The heroic period of the Russian revolution. Experience in the analysis of war communism]. Moskva; Leningrad. [in Russian].
- Lorime, F.** (1946). *The Population of the Soviet Union*. Geneva. 40 p. [in English].
- Mace, J.E.** (1983). *Communism and the Dilemmas of National Liberation: National Communism in Soviet Ukraine, 1918–1933*. Cambridge, Mass.: Harvard Ukrainian Research Institute. XIV, 334 p. [in English].
- Merl Stephan** (1981). *Der Agrarmarkt und die Neue Ökonomische Politic. Die Anfänge Sttatlicher Lenkung der Landwirtschaft in der Sowjetunion 1925–1928*. München;Wien: Oldenburg Verlag. 530 s. [in Deutsch].
- Tryphonov, I.J.** (1964). *Klasy i klassovaja bor'ba v SSSR v nachale nepa (1921–1922)* [Classes and class struggle in the USSR at the beginning of the NEP (1921-1922)]. Leningrad: Isdatel'stvo Leningradskoho universiteta. [in Russian].
- The Famine** (1927). *The Famine in Soviet Russia 1919–1923. The Operations of the American the American Relief Administration, by H.H.Fisher*. New York: The Macmillian Company. 608 p. [in English].
- Meis, Dzheims** (2016). *Ukraina: materializatsiia pryvydiv* [Ukraine: the materialization of ghosts]. Kyiv: TOV «Vydavnytstvo Klio», 685 s.

Статтю надіслано до редколегії 11.09.2022 р.
Статтю рекомендовано до друку 16.11.2022 р.

Михайло Сабінський

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
аспірант (Україна)

e-mail: mikhailo.sabinskyi@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6059-4646>

Юрій Степанчук

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
доктор історичних наук, професор (Україна)

e-mail: yurii.stepanchuk@vspu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6693-1463>

ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/AAO-9941-2021>

**Ювілейна грушевськіана 1966 року:
проблематика, інтерпретації, полеміки**

Анотація. *Мета статті* – з'ясувати особливості рецепції українськими закордонними істориками наукової та суспільно-політичної діяльності М. Грушевського в контексті відзначення його столітнього ювілею. **Методологія дослідження** передбачає використання принципів історизму й об'єктивності, а також загальнонаукових і спеціально-історичних методів історіографічного дослідження. **Наукова новизна статті** полягає у спробі всебічної реконструкції історіографічного ефекту відзначення українськими закордонними інтелектуалами столітнього ювілею М. Грушевського. **Висновки.** Узагальнений різноплановий матеріал дозволяє переконливо ствердити, що столітній ювілей М. Грушевського став визначною подією в інтелектуальному житті закордонного українства. Незважаючи на стереотипність мислення частини діаспорних діячів, завдяки широкій медійній промоції та численним громадським і науковим ініціативам персональну дату визначного вченого вдалося перетворити на важливе для консолідації еміграційної спільноти свято української культури. В підсумку постали численні новаторські за актуалізованою проблематикою історіографічні студії. Їхні автори у своїх реконструкціях життя та діяльності М. Грушевського виходили з урахування все більш широкого кола пізнавальних перспектив та інтелектуальних контекстів. А жваве обговорення цих праць, поява провокативних інтерпретацій (наприклад, О. Прицака), громадський резонанс багатьох ініціатив сприяли стабільності «тону» історіографічного інтересу. Все це уможливило постання дисциплінарної ініціативи Л. Винара по започаткуванню наукового грушевськознавства. Динамічність поступу цієї українознавчої галузі в наступні десятиліття дозволяє ствердити потужність даного ювілейними заходами історіографічного імпульсу.

Ключові слова: М. Грушевський, столітній ювілей, українська закордонна історіографія, рецепція, дискусія.

Постановка проблеми. Як відомо, в історії науки персональні ювілейні дати мають особливу значущість, адже стимулюють посилену увагу громадськості до свого заслуженого співвітчизника (Тельвак, 2016). Не став винятком і столітній ювілей М. Грушевського, який попри інерційність мислення частини закордонних лідерів думок і поширеність багатьох сформованих у добу Визвольних змагань ідеологічних стереотипів, був відзначений протягом 1966-1967 рр. У часі він наклався на широке святкування в діаспорі півстоліття вибуху Української революції, що спонукало до розширення поля грушевськознавчої рефлексії за рахунок найменш консенсусних політико-ідеологічних сюжетів спадщини визначного вченого. В свою чергу, це зумовило вихід поза межі традиційної для такого роду подій компліментарної історіографічної риторики та появу потрібної для дисциплінарного поступу грушевськознавства критичної дискусійності.

Загалом, відзначення століття М. Грушевського постає багатоаспектною історіографічною подією. Йдеться про висунення ініціативи такого святкування, обговорення у громадському просторі й експертному середовищі його форм і змісту, організацію різноманітних урочистих заходів і, зрештою, появу аналітичних і синтетичних студій про ювіляра, адресованих різним читацьким аудиторіям. На останній зі згаданих складових ювілейної грушевськіани, а саме історіографічній, ми й зосередимося нижче.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Джерельною базою нашої розвідки є різнопланові наукові та публіцистичні праці, що ними українські закордонні історики відгукнулися на столітній ювілей М. Грушевського. Історіографія обраної проблеми загалом є доволі

скромною. Зокрема, стисло проблематики ювілейних публікацій у своїй монографії про Українське історичне товариство торкнулася Алла Атаманенко (Атаманенко, 2010, с.503-527). Історіографічному ефекту відзначення століття Великого Українця присвятив дещо уваги і Віталій Тельвак (Тельвак, 2000; Тельвак, 2002, с.13-41). Втім, у цих працях автори здебільшого фокусувалися на загальних тенденціях діаспорного грушевськознавства, спеціально не занурюючись у пов'язану з відзначенням століття Великого Українця історіографічну рефлексію. Цими обставинами і зумовлено актуальність теми нашого дослідження.

Мета статті – з'ясувати особливості рецепції українськими закордонними істориками наукової та суспільно-політичної діяльності М. Грушевського в контексті відзначення його столітнього ювілею.

Виклад основного матеріалу. Найбільше зусиль у ювілейний рік закордонні історики присвятили спробам реконструкції інтелектуальної біографії М. Грушевського. Так, дитячим та юнацьким рокам його життя і діяльності окрему увагу на сторінках «Українського історика» приділив редактор журналу Л. Винар. Цю свою розвідку він бачив як першу цеглинку до реконструкції всього життєпису видатного історика – завдання, що його засновник грушевськознавства буде з методичною послідовністю реалізовувати протягом наступних двох десятиліть. З огляду на це, у передмові до своєї студії він уперше в історіографії стисло, але містко проаналізував доступні в той час джерела до біографії героя свого дослідження. Цей огляд став помічним його колегам-грушевськознавцям, адже містив докладні бібліографічні вказівки на доступні в діаспорних умовах джерельні тексти й історіографічні опрацювання. Іншою важливою складовою згаданої передмови стала перша в історіографії спроба обґрунтування періодизації життєпису М. Грушевського, яка включала вісім окресів. Відзначимо, що з деякими корективами вона стала загальноприйнятною для грушевськознавців (Винар, 1966b).

Далі на підставі практично вичерпного кола опублікованих джерел Л. Винар уперше настільки детально реконструював перше чверть століття життя і діяльності героя своєї студії. При цьому він торкнувся низки незауважених попередниками проблем, як-то коло читацьких інтересів молодого Михайла, важливість вивчення його ранніх літературних творів для з'ясування юнацького світогляду, значення матуральної кризи в еволюції творчих зацікавлень майбутнього вченого, його тогочасні психологічні переживання, знаковість впливу В. Антоновича на становлення Грушевського-історика тощо.

Одному зі згаданих сюжетів, а саме впливу керівника Київської школи документалістів на фахове становлення М. Грушевського, Л. Винар присвятив окреме дослідження. У цій новаторській, під оглядом поставленої проблеми праці, засновник грушевськознавства на багатьох прикладах, наскільки це дозволяла тогочасна джерельна база, загалом влучно визначив основні моменти досліджуваної проблеми. Серед них автор слушно акцентував на визначальних концептуально-методологічних впливах В. Антоновича на свого найбільш талановитого вихованця. У підсумку, Л. Винар аргументовано ствердив: «Михайло Грушевський був ідейним спадкоємцем народницької концепції історії України В. Антоновича. Київський університет і історична школа Антоновича дали йому солідне знання історіографії, а також методології історичного досліджу» (Винар, 1966а, с.26).

Продовжуючи розпочаті студії над біографією М. Грушевського, Л. Винар на сторінках редакційного ним часопису в 1967 р. запропонував читачеві також першу в історіографії спеціальну реконструкцію наступного періоду біографії визначного інтелектуала – його галицького двадцятиліття. До свого завдання автор поставився із взірцевою джерельною й історіографічною ретельністю, фактично підсумувавши у своїй статті стан тогочасного історіографічного знання з обраного питання. У фокусі уваги Л. Винара перебувало декілька ключових проблемно-тематичних сюжетів: обставини приїзду М. Грушевського до галицької столиці, його викладацька праця в університеті та боротьба за вищий навчальний заклад у Львові і українознавчі кафедри в Російській імперії. Реконструюючи згадані сюжети, дослідник впровадив до наукового обігу низку незаниханих перед тим документів із західноєвропейських архівних колекцій. У підсумку проведеного аналізу Л. Винар підкреслив: «Багатогранна діяльність М. Грушевського в Галичині мала епохальне, всеукраїнське значення для українського народу і розвитку його національної культури. Рівночасно галицька доба М. Грушевського була золотою добою його творчості і діяльності, в якій він повністю виявив свій геніальний науковий талант і надзвичайні організаційні здібності» (Винар, 1967b, с.5).

Стосовно наступної сторінки біографії М. Грушевського – його життя в роки Першої світової війни – найбільш новаційним виявилось з'ясування тим-таки Л. Винаром обставин повернення історика у 1914 р. до Києва. Артикулюючи дослідне завдання, він слушно відзначив, що «дотепер в українській історичній літературі не вияснений повністю поворот проф. М. Грушевського на Україну під час вибуху Першої світової війни» (Винар, 1967а, с.103). Вчений докладно розглянув найбільш поширені в історіографії пояснення та співвідніс їх із доступною

джерельною базою. У підсумку він дійшов висновку, що повертаючись до Києва в 1914 р. М. Грушевський керувався головно тодішньою ситуацією на українських землях і закликком членів Товариства українських поступовців, ідейним провідником яких він був. Своїм поворотом учений хотів протидіяти і запобігти нищенню українства підросійською владою, яка спекулювала на його перебуванні закордоном у часи війни. Крім того, він бажав розділити зі своїм народом його долю під час воєнної хуртовини. Відзначимо, що ці висновки, зроблені на підставі обмеженої з об'єктивних причин джерельної бази, вповні поділяються і сьгоднішніми дослідниками (Пиріг & Тельвак, 2021, с.247-270).

Найбільше ж уваги в ювілейній грушевськіані було відведено численним проблемам діяльності визначного вченого в роки Визвольних змагань. Це пояснюється як найбільшою дискусійністю цих питань у тогочасній літературі, так і широким відзначенням у той час 50-ліття початку Української революції, в якій М. Грушевському було відведено одну з найбільш відповідальних ролей. Усвідомлення визначальності впливу голови Центральної Ради на хід революційних подій було притаманне більшості ювілейних дописів. Так, Р. Рахманний відзначав: «З усіма тогочасними державницькими актами та з усіма суспільно-політичними процесами на території звільненої з-під царської кормиги України невід'ємно пов'язується ім'я Михайла Грушевського» (Рахманний, 1967, с.3). Аналізуючи тогочасні спроби осмислення феномену Грушевського-політика, можемо віднотувати виразну тенденцію деідеологізації історіографічного дискурсу. Наприклад, емоційно обговорювана протягом першої половини ХХ ст. федералістська риторика голови Центральної Ради все частіше пояснювалася контекстуально – з урахуванням тогочасних геополітичних реалій, стану масової політичної свідомості та потреб і можливостей пробудженого революцією українства (Козак, 1966, с.16-17).

Щойно згадана тенденція деідеологізації історіографічного пошуку вплинула також на переосмислення ще однієї дискусійної проблеми – рееміграції історика в Україну у 1924 р. І в цьому випадку дедалі частіше брався до уваги тогочасний суспільно-політичний контекст, неприглядні обставини еміграційних буднів визначного історика і його сім'ї, творчі плани вченого і масштабність розгорнутої ним праці після повернення. Віднотуючи тенденцію поступового збільшення кола суто академічних аргументів при обговоренні цієї дражливої теми, дописувач часопису «Смолоскип» відзначав: «Колись ми критично висловлювались про поворот М. Грушевського до УССР. Але сьогодні, з історичної перспективи, цей його вчинок, який колись викликав таку сильну реакцію в українських політичних колах, ми оправдуємо. Для нас М. Грушевський є і буде хрустально-чистою постаттю, якої кожний вчинок і кожна праця були спонукані нічим іншим, а великою і безмежною любов'ю до свого рідного народу і до України» (Редакція, 1966, с.1).

Ювілейна грушевськіана не принесла нових – за постановкою проблематики чи залученням незнаних джерел – студій про радянське десятиліття життя та діяльності Великого Українця. Натомість одностайно утвердилося бачення його праці в той час як жертвовного подвигу на користь української культури, інтелектуального чину, що знаменував останній акорд національного відродження на Наддніпрянщині. Звідси і про роки московського заслання солідарно писалося як про героїчне нерівне протистояння з комуністичним Молохом за право української інтелектуальної культури на вільний розвиток (Галій, 1966). Протистояння, що його трагічний результат був легко передбачуваним...

Поряд із біографічними сюжетами, в ювілейній грушевськіані чимало уваги було відведено з'ясуванню різних наскрізних проблем творчості визначного вченого. Найбільша їх кількість, цілком природно, була відведена історіографічним аспектам спадщини М. Грушевського, влучно названого О. Оглоблиним «вченим надзвичайно широкого діпазону» (Оглоблин, 1966, с.6). При цьому особливо багато йшлося про творення ним концепції самобутнього українського історичного процесу, яка в історіографічному плані приєднала наш народ до європейської спільноти.

Як відомо, вихідним пунктом історичної схеми М. Грушевського була теза про наявність сформованого політичного життя на давньокиївських теренах у доварязький період. Саме автор «Історії України-Руси» надав нового дихання антинорманській теорії та на розлогому і маловідомому перед тим джерельному матеріалі показав як автохтонне походження етноніму «Русь», так і службну місію скандинавських завойовників, які опанували східнослов'янські терени, накинувши свою династію місцевій людності. Аналізу антинорманської теорії М. Грушевського з перспективи ранньої історії України присвятив окрему розвідку знаний український антикозновець Олександр Домбровський. Він на багатьох прикладах показав новаторський підхід М. Грушевського до вирішення багатьох складних етнічних та політичних проблем минулого Східної Європи доби раннього середньовіччя, що дозволило ввести до тогочасного слов'янознавства українську історіографічну візію (Домбровський, 1966).

Висвітлення іншого сюжету середньовічної історії України на сторінках головної праці М. Грушевського – битви над Калкою і другого нападу татар на наші землі та з'ясування його

наслідків – потрапило у фокус історіографічного аналізу знаного діаспорного медієвіста Михайла-Богдана Ждана (Ждан, 1966). На значно ширшій, ніж була доступна в часи М. Грушевського джерельній базі, дослідник намагався реконструювати складне питання татарської присутності на подніпровських теренах. При цьому він показує чималу історичну інтуїцію визначного вченого, який висловив низку слушних гіпотез, доведених його колегами вже у другій половині ХХ ст. Окремо М.-Б. Ждан відтворює історіографічну рецепцію медієвістичної спадщини М. Грушевського в радянській науці, показуючи її цілковиту залежність від партійного диктату.

Ще один новаторський на той час грушевськознавчий сюжет – діяльність визначного вченого в царині геральдики і сфрагістики – опрацював знаний українсько-американський генеалог-геральдист, публіцист та письменник Роман Климкевич. Залучаючи різнопланову спадщину М. Грушевського, дослідник надзвичайно докладно відтворив теоретичний і практичний внесок історика у розробку низки спеціальних історичних дисциплін та становлення державної символіки (герб, прапор, грошова одиниця, печатки тощо). У підсумку свого цікавого дослідження історіограф наголосив: «Наукова діяльність М. Грушевського в галузі української геральдики й сфрагістики мала неабияке значення для дальшого розвитку цих наукових дисциплін, а діяльність Михайла Грушевського як Голови Української Центральної Ради, що спричинився до державноправного затвердження володимирського тризубу й жовто-блакитного прапору, залишила на найвищих інсигніях нашої нації відбиток його великого духа» (Климкевич, 1966, с.90).

Поряд із історіографічною проблематикою, дослідники чимало писали про громадську працю Великого Українця. Так, Пантелеймон Ковалів продовжив розпочате ще в 1950-х рр. осмислення внеску М. Грушевського у промоцію рідної мови на теренах Російської імперії. Узагальнивши розлогу публіцистику визначного вченого, присвячену гострому в ті часи мовному питанню, дослідник відзначив: «Михайло Грушевський питання мови вважав органічною частиною загального українського питання. Але до цього питання він підходив не з філологічною метою, а з погляду національно-культурних інтересів, як до могутнього культурного знаряддя. Тому його цікавили насамперед не мова взагалі, а мова культурна, літературна» (Ковалів, 1966, с.2).

Також чимало уваги в ювілейний рік приділялося громадській публіцистиці М. Грушевського, вказувалося на її визначних мовно-стилістичних та змістових прикметах, а також потужному національно-освідомлюючому впливі на тогочасне українство. Наприклад, І. Козак підкреслював: «Читаючи його публіцистичні статті годі не захоплюватися його особою і силою його духа. Мова Грушевського проста, безпосередня, щира. Так і відчувається, що він виясняє, закликає, картає і робить це все з почуттям великої відповідальності. Він вказує на наші національні хиби, але зразу знаходить виправдання для них, або принаймні вияснення. Він звертається до сумління, до моральних чеснот в народі, і закликає його боронити ті здобутки, які з таким трудом вдалося досягти» (Козак, 1966, с.15).

Ювілейний рік виніс на новий проблемно-тематичний рівень також питання рецептивної грушевськiани. Так, уперше Богдан Будурович на шпальтах лондонського часопису «Визвольний шлях» запропонував цілісну реконструкцію рецепції наукової спадщини М. Грушевського в західноєвропейській і американській історіографії. Відзначаючи недостатність обізнаності західних інтелектуалів в українській історичній літературі загалом та творчому доробку М. Грушевського зокрема, дослідник наголосив на потребі «обговорення особистих зв'язків Грушевського із Західною Європою і Америкою, перекладів його творів на західноєвропейській мові, оцінки його досягнень як науковця та державного діяча в західно-європейській і американській історіографії» (Будурович, 1967, с.171). Досліджуючи цю проблему, найбільше уваги Б. Будурович приділив перекладам текстів автора «Історії України-Руси» західними мовами, а також налагодженню ним контактів із європейськими колегами.

Поряд із цим, Б. Будурович також звернувся до малознаної тоді проблеми поширення співробітниками Союзу визволення України в роки Першої світової війни науково-популярних праць М. Грушевського європейськими мовами. Він першим вказав, що ця пропагандистська акція чимало спричинилася до популяризації у західному світі історіографічних ідей видатного гуманітарія. Ще одна історіографічна новація Б. Будуровича полягала у приверненні уваги грушевськознавців до вагомості широкого відзначення 60-ліття Великого Українця як чинника популяризації його доробку в тогочасному європейському фаховому середовищі. Разом із тим, звернувшись до меморіальної грушевськiани, Б. Будурович поспішно відзначив, що «його смерть не викликала широкого відгуку в західному світі і була промовчана більшістю історичних журналів та щоденною пресою» (Будурович, 1967, с.174). Відзначимо, що сучасні студії цієї проблеми доводять поспішність згаданого висновку дослідника (Тельвак, 2008, с.356-405). Незважаючи на цю обставину, дослідник рецептивної грушевськiани В. Тельвак наголосив, що значна заслуга Б. Будуровича полягала в самому факті постановки як самостійної проблеми

.....
вивчення особливостей сприйняття творчої спадщини М. Грушевського його західними сучасниками, що мало неабиякий вплив на подальший грушевськознавчий дискурс (Тельвак, 2011).

Поряд із опрацюванням вибраних періодів чи проблем життя та діяльності М. Грушевського, чимала кількість ювілейної літератури містила спробу комплексного осмислення різноплановості його національного служіння. Очікувано, що з огляду на ювілейну дату такі дописи здебільшого були компліментарними, а подекуди й глорифікаційними. Поряд із цим, у текстах низки закордонних інтелектуалів бачимо вдалу спробу збалансованого підходу до з'ясування національного феномену М. Грушевського з урахуванням як його визначних здобутків, так і подекуди болючих прорахунків, зрештою, властивих кожній людині. Важливою рисою цієї грушевськіани було осмислення спадщини автора «Історії України-Руси» з багатьох пізнавальних перспектив і в контексті його складної доби. За такого підходу чимало поширених у діаспорній літературі інвектив на адресу вченого втрачали свою гостроту, адже очевидною ставала їхня відверта фактологічна маніпулятивність та партійна заангажованість. Відтак поступово стала переважати інтерпретативна модель, влучно окреслена політичним діячем, істориком і публіцистом Панасом Феденком: «Коли зважити наукові й політичні заслуги Грушевського для української культури та українського визвольного руху і порівняти ці заслуги з помилками, що були в його діяльності, то безперечно перші дають остаточний позитивний «баланс»» (Феденко, 1966, с.16–17).

Серед спроб цілісного погляду на творчу спадщину Великого Українця, що їх приніс ювілейний рік, глибиною історіографічної рефлексії приваблює узагальнююча характеристика, запропонована найавторитетнішим тоді українським закордонним історіографом О. Оглоблиним (Ohloblyn, 1966). Атестуючи М. Грушевського найбільшим українським істориком, дослідник вказав на його визначні наукові заслуги в багатьох галузях україністики. Особливо він відзначив факт створення вченим першої наукової схеми українського історичного процесу, на якій побудована фундаментальна «Історія України-Руси». Вказав автор також на значущість внеску М. Грушевського в інші гуманітарні дисципліни, насамперед, в історію літератури. Аналізуючи науковий дискурс історика, дослідник підкреслює логічність його аргументації, що визнавали як українські, так і іноземні вчені. Поряд із цим, О. Оглоблин стисло проаналізував внесок М. Грушевського в українське державотворення, а також його вплив на розвиток українознавства після повернення з еміграції.

Більшу частину своєї розвідки історіограф відвів осмисленню проблеми домінуючих ідей наукової і громадсько-політичної діяльності М. Грушевського. Для цього О. Оглоблин надзвичайно змістовно проаналізував витoki ідейно-політичних настанов автора «Історії України-Руси». В підсумку, розлого цитуючи наукові та, особливо, публіцистичні праці М. Грушевського, історіограф дійшов висновку, що цими ідеями були народництво і федералізм. На прикладі досліджуваного тексту відзначимо, що грушевськіана О. Оглоблина позначена найбільш глибоким серед сучасників знанням не тільки спадщини автора «Історії України-Руси», але й тогочасного складного і малознаного в еміграційних умовах історіографічного контексту, зауважливою частиною якого був і сам вчений.

Поряд із такими в цілому зваженими оцінками спадщини Великого Українця, в ювілейний рік з'явилася праця, що своїм тоном відверто контрастувала з усією тогочасною грушевськіаною. Йдеться про скандальну за озвученими тезами статтю О. Прицака «У століття народин М. Грушевського», де цілком бездоказово вченому було закинута безнадійну концептуальну відсталість, а його самого звинувачено в багатьох фатальних прорахунках, а навіть в ініціюванні фізичного (!) знищення української провідної верстви (Прицак, 1966). Такі тези очікувано викликали гостре заперечення з боку практично всіх тогочасних закордонних інтелектуалів, які в більш чи менш різкій формі зажадали від автора або навести докази своїм інвективам, або зректися їх. На сторінках «Вільної України», наприклад, так оцінювався Прицаковий виступ: «Можна бути добрим геологом, ентомологом, єгиптологом чи знавцем атомової енергії, але не вміти правдиво пояснити події суспільного й політичного життя свого народу. Стаття п. Прицака – це приклад зарозумілості і погорди до фактів» (Феденко, 1966, с.16). Оскільки на сьогодні чимало написано про рецепцію згаданої статті (Атаманенко, 2010, с.521-526), не будемо фокусуватися на цій проблемі спеціально.

Висновки. Узагальнений вище різноплановий матеріал дозволяє переконливо ствердити, що столітній ювілей М. Грушевського став визначною подією в інтелектуальному житті закордонного українства. Незважаючи на стереотипність мислення частини діаспорних діячів, завдяки широкій медійній промоції та численним громадським і науковим ініціативам персональну дату визначного вченого вдалося перетворити на важливе для консолідації еміграційної спільноти свято української культури. В підсумку постали численні новаторські за актуалізованою проблематикою історіографічні студії. Їхні автори у своїх реконструкціях життя та діяльності М. Грушевського виходили з урахування все більш широкого кола пізнавальних

перспектив та інтелектуальних контекстів. А жваве обговорення цих праць, поява провокативних інтерпретацій (наприклад, О. Прицака), громадський резонанс багатьох ініціатив сприяли стабільності «тону» історіографічного інтересу. Все це уможливило постановня дисциплінарної ініціативи Л. Винара по започаткуванню наукового грушевськознавства. Динамічність поступу цієї українознавчої галузі в наступні десятиліття дозволяє ствердити потужність даного ювілейними заходами історіографічного імпульсу.

Подяка. Висловлюю щирю вдячність працівникам бібліотек, а також членам редколегії журналу за консультації, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Автор не отримав фінансової підтримки для дослідження, авторства та публікації цієї статті.

Джерела та література:

- Атаманенко, А.** (2010). *Українське історичне товариство: ідеї, постаті, діяльність*. Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія». 672 с.
- Будурович, Б.** (1967). Михайло Грушевський в оцінці західноєвропейської і американської історіографії. *Визвольний шлях*. № 2. – С. 171-181.
- Винар, Л.** (1966а). Ранні історичні праці Михайла Грушевського і київська історична школа В. Антоновича. *Український історик*. № 3–4. С. 26–32.
- Винар, Л.** (1966б). Життя і наукова діяльність Михайла Грушевського. *Український історик*. № 1–2. С. 15–31.
- Винар, Л.** (1967а). Чому Михайло Грушевський повернувся на Україну в 1914 році. *Український історик*. № 3–4 (15–16). С. 13–30.
- Винар, Л.** (1967б). Галицька доба життя Михайла Грушевського. 1894–1914). *Український історик*. Ч. 1–2. С. 5–22.
- Галій, М.** (1966). Як Москва знищила М. Грушевського. *Вільна Україна*. Ч. 52. С. 20–24.
- Домбровський, О.** (1966). Антиноманська теорія з перспективи ранньої історії України в М. Грушевського. *Український історик*. Ч. 1–2 (9–10). С. 52–61.
- Ждан, М.** (1966). Битва над Калкою і другий напад татар на Україну та його наслідки в світлі «Історії України-Руси» М. Грушевського. *Український історик*. № 1–24 (9–10). С. 62–68.
- Климкевич, Р.** (1966). Діяльність Михайла Грушевського в царині української геральдики і сфрагістики. *Український історик*. № 1–2. С. 82–90.
- Ковалів, П.** (1966). Михайло Грушевський – оборонець рідної мови. *Свобода*. Ч. 209. С. 2, 6.
- Козак, І.** (1966). Михайло Грушевський – історик і державний муж. *Український самостійник*. Ч. 11 (505). С. 11-18.
- (Редакція).** (1966). Михайло Грушевський (У століття народин першого Президента УНР). *Смолоскип*. Ч. 6 (121). С. 1.
- Оглоблин, О.** (1966). Михайло Сергієвич Грушевський (1866–1934). *Український історик*. № 1–2. С. 6–14.
- Піріг, Р., Тельвак, В.** (2021). *Михайло Грушевський: життєпис на тлі доби*. Херсон: Видавництво ОЛДІ-ПЛЮС. 572 с.
- Прицак, О.** (1966). У століття народин М. Грушевського. *Листи до приятелів*. № 5–7. С. 197–230.
- Рахманний, Р.** (1967). На шляху до Великої України. *Нові дні*. Ч. 205. С. 59–86.
- Тельвак, В.** (2000). Вивчення історико-теоретичної спадщини Михайла Грушевського в історіографії української діаспори (1939-1990 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Вип. 35-36. С. 354-366.
- Тельвак, В.** (2016). П'ять ювілеїв Михайла Грушевського. *Український історичний журнал*. № 2. С. 4-50.
- Тельвак, В.** (2002). *Теоретико-методологічні підстави історичних поглядів Михайла Грушевського (кінець XIX-початок XX століття)*. Дрогобич: "Вимір". 236 с.
- Тельвак, В.** (2008). *Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – 30-ті роки XX століття)*. Київ–Дрогобич: «Вимір». 494 с.
- Тельвак, В.** (2011). Дослідження рецепції творчої спадщини Михайла Грушевського в історіографії української діаспори (40-80-ті роки). *Студії з історії Української революції 1917-1921 років. Збірник наукових праць*. С. 72-82.
- Феденко, П.** (1966). Михайло Грушевський в науці і політиці. *Вільна Україна*. Ч. 52. С. 1–17.
- Ohloblyn, O.** (1966). Michael Hrushevskyi: Foremost Ukrainian Historian. *Ukrainian Quarterly*. Vol. 22. N. 4. P. 322–333.

Mykhailo E. Sabinskyi

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
Postgraduate Student (Ukraine)

Yuriy S. Stepanchuk

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University,
Dr. (History), Professor (Ukraine)

Jubilee Hrushevsky Studies of 1966: Problems, Interpretations, Polemics

Abstract. The article aims to clarify the peculiarities of the reception of M. Hrushevsky's scientific and socio-political activities by Ukrainian foreign historians in the context of his centenary celebration. **The research methodology** applies the principles of historicism and objectivity, as well as general scientific and special-historical methods of historiographical research. **The scientific novelty** of the article is in an attempt to comprehensively reconstruct the historiographical effect of the celebration of the centennial anniversary of M. Hrushevsky by Ukrainian intellectuals abroad. **Conclusions.** The summarized multifaceted material makes it possible to convincingly state that the centenary of M. Hrushevsky became a significant event in the intellectual life of Ukrainians abroad. Despite the stereotyped thinking of some diaspora figures, thanks to extensive media promotion and numerous public and scientific initiatives, the commemoration was turned into a celebration of Ukrainian culture, which is important for the consolidation of the emigrant community. As a result, numerous innovative historiographic studies based on actualized issues appeared. Their authors, in their reconstructions of M. Hrushevsky's life and activities, took into account an increasingly wide range of cognitive perspectives and intellectual contexts. And the lively discussion of these works, the appearance of provocative interpretations (for example, O. Pritsak), the public resonance of many initiatives contributed to the stability of the "tone" of historiographical interest. All this made possible the emergence of L. Vynar's disciplinary initiative to start Hrushevsky studies as a separate branch of research. The dynamism of the progress of this field of Ukrainian studies in the following decades allows us to confirm the power of the historiographical impulse given by the anniversary events.

Key words: M. Hrushevsky, centenary, Ukrainian historiography abroad, reception, discussions.

References:

- Atamanenko, A.** (2010). *Ukrainske istorychne tovarystvo: idei, postati, diialnist [Ukrainian Historical Association: ideas, individuals, activities (1965-1991)]*. Ostroh: Vyd-vo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». 672 s. [in Ukrainian].
- Budurovych, B.** (1967). Mykhailo Hrushevskiy v otsyntsi zakhidnoevropeiskoi i amerykanskoj istoriohrafii [Mykhailo Hrushevskiy in the assessment of Western European and American historiography]. *Vyzvolnyi shliakh – Liberation path*. № 2. S. 171-181. [in Ukrainian].
- Vynar, L.** (1966a). Ranni istorychni pratsi Mykhaila Hrushevskoho i kyivska istorychna shkola V. Antonovycha [Early historical works of Mykhailo Hrushevskiy and the Kyiv historical school of V. Antonovych]. *Ukrainskyi istoryk – Ukrainian historian*. № 3–4. S. 26–32. [in Ukrainian].
- Vynar, L.** (1966b). Zhyttia i naukova diialnist Mykhaila Hrushevskoho [Life and scientific activity of Mykhailo Hrushevskiy]. *Ukrainskyi istoryk – Ukrainian historian*. № 1–2. S. 15–31. [in Ukrainian].
- Vynar, L.** (1967a). Chomu Mykhailo Hrushevskiy povernuvsia na Ukrainu v 1914 rotsi [Why Mykhailo Hrushevsky returned to Ukraine in 1914]. *Ukrainskyi istoryk – Ukrainian historian*. № 3–4 (15–16). S. 13–30. [in Ukrainian].
- Vynar, L.** (1967b). Halytska doba zhyttia Mykhaila Hrushevskoho. 1894–1914 [The Galician period of Mykhailo Hrushevskiy's life. 1894–1914]. *Ukrainskyi istoryk – Ukrainian historian*. № 1–2. S. 5–22. [in Ukrainian].
- Halii, M.** (1966). Yak Moskva znyshchyla M. Hrushevskoho [How Moscow destroyed M. Hrushevskiy]. *Vilna Ukraina – Free Ukraine*. Ch. 52. S. 20–24. [in Ukrainian].
- Dombrovskiy, O.** (1966). Antynormanska teoriia z perspektyvy rannoi istorii Ukrainy v M. Hrushevskoho [Anti-Norman theory from the perspective of the early history of Ukraine in M. Hrushevskiy]. *Ukrainskyi istoryk – Ukrainian historian*. № 1–2 (9–10). S. 52–61. [in Ukrainian].
- Zhdan, M.** (1966). Bytva nad Kalkoiu i druhyi napad tatar na Ukrainu ta yoho naslidky v svitli «Istorii Ukrainy-Rusy» M. Hrushevskoho [The Battle of Kalka and the second Tatar attack on Ukraine and its consequences in the light of M. Hrushevskiy's "History of Ukraine-Rus"]. *Ukrainskyi istoryk – Ukrainian historian*. № 1–24 (9–10). S. 62–68. [in Ukrainian].
- Klymkevych, R.** (1966). Diialnist Mykhaila Hrushevskoho v tsaryni ukrainskoi heraldyky i sfragistyky [Mykhailo Hrushevskiy's activities in the field of Ukrainian heraldry and sfragistics]. *Ukrainskyi istoryk – Ukrainian historian*. № 1–2. S. 82–90. [in Ukrainian].

- Kovaliv, P.** (1966). Mykhailo Hrushevskyyi – oboronets ridnoi movy [Mykhailo Hrushevskyyi is a defender of the native language]. *Svoboda – Freedom*. Ch. 209. S. 2, 6. [in Ukrainian].
- Kozak, I.** (1966). Mykhailo Hrushevskyyi – istoryk i derzhavnyi muzh [Mykhailo Hrushevskyyi is a historian and statesman]. *Ukrainskyi samostiinyk – Ukrainian freelancer*. Ch. 11 (505). S. 11-18. [in Ukrainian].
- [Redaktsiia].** (1966). Mykhailo Hrushevskyyi (U stolittia narodyn pershoho Prezydenta UNR) [Mykhailo Hrushevskyyi (In the century of the peoples of the first President of the Ukrainian People's Republic)]. *Smoloskyp – Torch*. Ch. 6 (121). S. 1. [in Ukrainian].
- Ohloblyn, O.** (1966). Mykhailo Serhiievych Hrushevskyyi (1866–1934) [Mykhailo Sergievich Hrushevskyyi (1866–1934)]. *Ukrainskyi istoryk – Ukrainian historian*. № 1–2. S. 6–14. [in Ukrainian].
- Pyrih, R., Telvak, V.** (2021). *Mykhailo Hrushevskyyi: zhyttiepys na tli doby [Mykhailo Hrushevskyyi: biography against the backdrop of the times]*. Kherson: Vydavnytstvo OLDI-PLluS. 572 s. [in Ukrainian].
- Pritsak, O.** (1966). U stolittia narodyn M. Hrushevskoho [In the century of the birth of M. Hrushevskyyi]. *Lysty do pryiateliv – Letters to Friends*. № 5–7. S. 197–230. [in Ukrainian].
- Rakhmannyi, R.** (1967). Na shliakhu do Velykoi Ukrainy [On the way to Greater Ukraine]. *Novi dni – New days*. Ch. 205. S. 59–86. [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2011). Doslidzhennia retseptii tvorchoi spadshchyny Mykhaila Hrushevskoho v istoriohrafii ukrainskoi diaspory (40-80-ti roky) [Study of the reception of Mykhailo Hrushevskyyi's creative heritage in the historiography of the Ukrainian diaspora (40s-80s)]. *Studii z istorii Ukrainiskoi revoliutsii 1917-1921 rokiv. Zbirnyk naukovykh prats – Studies on the history of the Ukrainian revolution of 1917-1921. Collection of scientific works*. S. 72-82. [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2016). P'iat yuvileiv Mykhaila Hrushevskoho [Five jubilees of Mykhailo Hrushevskyyi]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historical journal*. № 2. S. 4-50. [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2000). Vyvchennia istoryko-teoretychnoi spadshchyny Mykhaila Hrushevskoho v istoriohrafii ukrainskoi diaspory (1939-1990 rr.) [Study of the historical and theoretical heritage of Mykhailo Hrushevskyyi in the historiography of the Ukrainian diaspora (1939-1990)]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii istorychna – Visnyk of the Lviv University. Historical Series*. Vyp. 35-36. S. 354-366. [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2002). *Teoretyko-metodolohichni pidstavy istorychnykh pohliadiv Mykhaila Hrushevskoho (kinets XIX-pochatok XX stolittia) [Theoretical and methodological bases of historical views of Mykhailo Hrushevskyyi (end of the XIX-beginning of the XX century)]*. Drohobych: "Vymir". 236 s. [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2008). *Tvorcha spadshchyna Mykhaila Hrushevskoho v otsinkakh suchasnykiv (kinets XIX – 30-ti roky XX stolittia) [Mykhailo Hrushevskyyi's creative heritage in the estimations of contemporaries (end of the XIX - 30s of the XX century)]*. Kyiv–Drohobych: «Vymir». 494 s. [in Ukrainian].
- Fedenko, P.** (1966). Mykhailo Hrushevskyyi v nautsi i politytsi [Mykhailo Hrushevskyyi in science and politics]. *Vilna Ukraina – Free Ukraine*. Ch. 52. S. 1–17. [in Ukrainian].
- Ohloblyn, O.** (1966). Michael Hrushevskyyi: Foremost Ukrainian Historian. *Ukrainian Quarterly*. Vol. 22. N. 4. P. 322–333. [in English].

Статтю надіслано до редколегії 13.09.2022 р.
Статтю рекомендовано до друку 19.11.2022 р.

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 94(477)

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2022-42-104-106>

Іван Романюк

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
доктор історичних наук, професор (Україна)
e-mail: ivanvin811@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6427-9229>
ResearcherID: AAB-4381-2020

Богдан Романюк

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова
здобувач (Україна)
e-mail: bogdan811@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5046-8352>

Марченко В.О., Нікілев О.Ф. Повсякденне життя повоєнного українського села (середина 1940-х – перша половина 1950-х рр.): монографія.

Дніпро: ЛІРА, 2022. 180 с.

Анотація. Метою статті є аналіз монографії Валентини Марченко і Олександра Нікілева, яка присвячена осмисленню реаліїв повоєнного українського села, а саме, умов життя, виробництва, стану присадибного господарства, комунальним та соціально – побутовим аспектам повсякдення, освітньо–виховній та оздоровчій сфері життя селянства. На підставі здійсненого аналізу визначено оригінальність дослідження, авторське бачення проблеми, повноту використання вітчизняних та закордонних джерел, широкого кола усних свідчень учасників і сучасників тих подій. У дослідженні проаналізовано норми поведінки, турботи, надії і сподівання, умови формування життєвих позицій, взаємовідносини у соціальному соціумі в той складний і суперечливий відтинок української історії.

Ключові слова: Україна, село, повсякдення, життя, проблеми, праця, побут, освіта, культура, соціальна сфера.

Монографія В.О.Марченко і О.Ф.Нікілева, яка нещодавно побачила світ у дніпровському видавництві «Ліра», заслуговує на особливу увагу істориків-аграрників, що досліджують не лише соціально-економічний розвиток, а й різні аспекти повсякденного життя повоєнного українського села середини 1940-х – першої половини 1950-х рр.

Автори пропонують своє компетентне власне бачення умов життя, відпочинку, характеру взаємовідносин, виробниче і побутове повсякдення досліджуваного періоду.

Зацікавлений читач зможе знайти у монографії ретельний аналіз значення повсякдення в житті українського селянства.

Монографія складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, бібліографічних посилань, іменного та географічного показників. Структура роботи розроблена відповідно до цілей і дослідження, побудована за проблемно-хронологічним принципом.

Проблемам села і селянства приділена значна увага в радянській, вітчизняній та іноземній історіографії. Протягом значного періоду українська історична наука як базову розглядала соціально-економічну основу. Однак, такий підхід не враховує усієї багатогранності історичного процесу. Поза увагою залишалася саме пересічна людина з її життєвим досвідом, думками, настроями та повсякденними проблемами. Отже, на черзі – антропологічний вимір становища українського селянства, що сприятиме розумінню глибинних причин сучасних проблем сільського господарства України.

Монографія В.Марченко і О.Нікілева є цілком актуальною і своєчасною.

Науковий інтерес викликає той факт, що автори не тільки здійснили публікацію нових архівних документів, які зберігаються у фондах центральних архівів, а й документи з фондів обласних, зокрема Державних архівів Дніпропетровської, Запорізької, Полтавської та Черкаської областей. Вони здійснили глибоку аналітичну роботу, що дало їм можливість висловити власне бачення тих подій.

У першому розділі дослідники розкривають проблеми виробничих буднів села. Тотальний дефіцит робочих рук, мізер механізмів, незмінна з довоєнних часів кількість податків. Все це консервувало зuboжіння селян. Авторі говорять про те, що серйозним негативним аспектом

виробничого повсякдення життя селян виступав феномен споживацького ставлення керівників різних рівнів влади щодо колгоспного добра.

У другому розділі науковці охарактеризували життєве середовище селян, зокрема надзвичайно низький рівень благоустрою населених пунктів, їх антисанітарний стан. Житлове будівництво, зазначають дослідники, носило здебільшого стихійно-примітивний характер. Непростою залишилась на селі соціально-демографічна ситуація, побутові умови селян.

Третій розділ монографії присвячений аналізу освітньо-виховної та оздоровчої сфер життя села. Автори дослідження наголошують, що умови функціонування освітньо-наукової сфери села були непростими. Школи усіх рівнів мали проблеми матеріального характеру, низький рівень матеріально-технічного забезпечення. Особливістю шкільного контингенту були діти – «переростки», які найчастіше віддавали перевагу праці у колгоспі між навчанням. Автори зазначають, що «сільська молодь» у основній своїй масі залишалась малоосвіченою, лише небагатьом вдавалося отримати повну середню освіту і продовжити навчання у вищих навчальних закладах.

Дослідники порушують питання оздоровчої сфери та спроможність її надавати медичні послуги населенню. Розповсюдженим явищем на селі було самолікування та звернення до бабок-повитух.

Четвертий розділ репрезентує читачам реалії дозвілєво-відпочинкового буття у повсякденні селян. У цьому розділі проаналізовано фінансування осередків культури, яке здійснювалося колгоспами у вкрай обмежених розмірах. Політичні і державні свята на селі носили формальний характер. Основними традиційними святами залишались Різдво та Великдень.

Тож автори роблять висновки, що повсякдення українського повоєнного селянства визначалося незадовільним матеріальним станом колгоспів і колгоспників, неналежним рівнем благоустрою, обмеженістю їх духовних і матеріальних потреб та вимушеною побутовою невибагливістю.

Цінним у рецензованій монографії є те, що її автори ґрунтовно та ретельно проаналізували такі маловідомі раніше компоненти селянського господарства, як гендерна ситуація в сільському середовищі, бюджет, життєві потреби, побут і дозвілля, їх виробниче забезпечення. Поза увагою Валентини Марченко і Олександра Нікілева не залишилась соціальна інфраструктура, а також ступінь проявів та наповненості всіх цих сторін життя людини у сприйнятті учасників і сучасників досліджуваних подій.

Книгу вирізняє, і в цьому її привабливість, значна кількість фото документів із фондів музеїв інтернет-мережі, які наочно показують тогочасне повсякдення.

Пропонована читачам книга В.Марченко і О.Нікілева має не тільки науково-пізнавальне, а й практичне значення. Її матеріали і теоретичні узагальнення можуть бути використані при розробці проблем соціальної історії, створенні спеціальних і узагальнюючих праць з історії українського селянства та навчальних посібників. Окремі положення і висновки дослідження можуть бути також враховані при виробленні основних засад сучасної аграрної політики в сільськогосподарському секторі нашої держави.

Загалом монографія підготовлена відомими дослідниками-аграрниками вартує нашої уваги. Вона дає не прикрашену і не спотворену картину сутності реалій життя українського селянства першого повоєнного десятиріччя.

Підсумовуючи, констатуємо, що монографія В.О.Марченко і О.Ф.Нікілева «Повсякденне життя повоєнного українського села (середина 1940-х – перша половина 1950-х рр.)» – є значним науковим доробком, який значно розширює та доповнює сучасні знання з аграрної історії України середини ХХ ст.

Ivan M. Romanyuk

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
Dr. (History), Professor (Ukraine)

Bohdan I. Romanyuk

National Pedagogical Dragomanov University
Postgraduate Student (Ukraine)

Marchenko V.O., Nikilev O.F. Everyday Life of a Post-War Ukrainian Village (Mid-1940s - First Half of 1950s): Monograph. Dnipro: LIRA, 2022. 180 P.

Abstract. *The purpose of the article is to analyze the monograph of Valentina Marchenko and Oleksandr Nikilev, which is devoted to the understanding of the realities of the post-war Ukrainian village, namely, living conditions, production, the state of the homestead economy, communal and social - household aspects of everyday life, educational - educational and recreational spheres of peasant life. Based on the analysis, the originality of the research, the author's vision of the problem, the complete use of domestic and foreign sources, a wide range of oral testimonies of the participants and contemporaries of those events were determined. The study analyzed the norms of behavior, care, hopes and expectations, the conditions for the formation of life positions, mutual relations in the social society, in that complex and contradictory aspect of Ukrainian history.*

Key words: *Ukraine, village, everyday life, problems, work, education, culture, social sphere.*

Статтю надіслано до редколегії 07.09.2022 р.
Статтю рекомендовано до друку 14.11.2022 р.

КЕРІВНИЦТВА ДЛЯ АВТОРІВ

Збірник наукових праць «Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія» входить до категорії «Б» переліку фахових видань, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт. (Наказ МОН України № 409 від 17.03.2020 р.).

Журнал індексується в Index Copernicus, Google Scholar, DOAJ.

Періодичність виходу журналу – 4 рази на рік (березень, червень, вересень, грудень).

Галузь та проблематика: У журналі висвітлюються актуальні проблеми історії України, всесвітньої історії, історичного краєзнавства, етнології, історіографії, джерелознавства, теорії та методології історії, рецензуються найсучасніші монографічні праці в галузі історичних наук.

До друку приймаються статті, бібліографічні та джерелознавчі огляди, рецензії на нові видання українською, російською та англійською мовами, які відповідають профілю видання й сучасному стану науки та раніше не публікувалися. Авторами статей можуть бути: доктори та кандидати наук, молоді науковці (ад'юнкти, аспіранти, здобувачі), а також інші особи, які мають вищу освіту та займаються науковою діяльністю.

Редакційна колегія журналу не розглядає статті описові та оглядові, а також такі, що не становлять загального інтересу й не містять значущих висновків. Кожна стаття обов'язково проходить перевірку на плагіат та рецензування провідними фахівцями з відповідного наукового напрямку. Публікація відбувається з урахуванням дат подання статті та завершення рецензування. У результаті вона може бути рекомендована до друку, повернена для доопрацювання або відхилена. В одному випуску можна публікувати не більше однієї статті одного автора. Редколегія залишає за собою право на редагування та скорочення статей.

Виклад статті повинен бути стислим, логічним, з дотриманням наукового стилю. Текст має бути вичитаний на предмет орфографічних, граматичних та пунктуаційних помилок. *Наприкінці статті автор вміщує подяку особам, установам та організаціям, які сприяли підготовці статті, а також вказує джерела фінансування (чи виконувалася вона за грантові кошти).* Автор статті відповідає за достовірність викладеного матеріалу, за належність відповідного матеріалу йому особисто, за правильне цитування джерел та посилання на них. Статті, оформлення яких не відповідає вказаним вимогам, не приймаються до друку.

ВИМОГИ ДО РУКОПИСІВ:**Загальні вимоги:**

Наукові статті відповідно до постанови Президії Вищої атестаційної комісії України від 15 січня 2003 р. № 705/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» мають містити такі необхідні елементи:

- постановку проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями (актуальність теми дослідження);
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у такому напрямку.

Усі структурні елементи у тексті статті мають бути позначені так:

Постановка проблеми.

Аналіз джерел та останніх досліджень.

Мета статті.

Виклад основного матеріалу.

Висновки.

Технічні вимоги:

- Наукові статті повинні включати: УДК (друкується зверху зліва звичайним шрифтом); через 1 інтервал посередині напівжирним курсивом друкуються ім'я та прізвище автора; у наступних стрічках звичайним шрифтом вказуються: навчальний заклад чи наукова установа, в якій

.....
працює автор; науковий ступінь та вчене звання (якщо немає – посада), країна (у дужках); електронна адреса (e-mail); номер ORCID (<http://orcid.org/>); номер ResearcherID (<http://www.researcherid.com/>); Scopus-Author ID (зазначається при наявності індексованих публікацій у Scopus). Усі відомості наводять у називному відмінку. Номери ORCID, ResearcherID та Scopus-Author ID визначає автор. Через 1 інтервал по центру – назва статті напівжирними літерами; через 2 інтервали симетрично до тексту звичайним курсивом – анотація (не менше 1800 знаків) і ключові слова українською мовою (чи мовою подання статті) (4–7 слів в алфавітному порядку); після цього через 2 інтервали – основний текст (у тексті статті обов'язково виділяються напівжирним шрифтом подані вище структурні елементи); у кінці статті через 2 інтервали симетрично до тексту – заголовок «Джерела та література:», формування списку здійснюється у стовпчик, в алфавітному порядку за поданим нижче зразком (посилання на кожен позицію списку є обов'язковим; бажаним є посилання на статті, що мають ідентифікатор DOI); через 2 інтервали подаються анотації (не менше 1800 знаків кожна) та ключові слова (4–7 слів) та англійською мовами (із зазначенням імені та прізвища автора (авторів), установи, наукового ступеня та вченого звання (за наявності), назви статті, перекладеної анотації. Завершується стаття транслітерацією списку використаних джерел та літератури (**References**). Анотації подаються згідно з вимогами наукометричних баз як структуровані реферати, що містять такі виділені елементи: мета роботи, методологія, наукова новизна, висновки. Анотації рецензій подаються у звичайній формі. Анотація подається одним абзацом з вирівнюванням по ширині. Звертаємо увагу на належний рівень англійської анотації чи статті англійською мовою. Матеріали із низьким рівнем англійського перекладу не розглядатимуться і редакція не вестиме переписку з її автором.

- обсяг авторських рукописів: статті – 12–24 сторінок (20–40 тис. знаків); рецензії – до 4 сторінок;

- формат аркуша А4; усі поля 2 см; шрифт Times New Roman, розмір шрифту – 14 кеглів, стиль «нормальний» («звичайний»); міжрядковий інтервал – 1,5; абзацний відступ – 1 см (в автоматичному режимі); текст друкувати без переносів, вирівнюючи по ширині аркуша;

- посилання на літературу в тексті подаються за формою [Мерінов, 2015 : 62]. (перша частина – відповідна праця із списку літератури, через дві крапки – сторінка, на яку посилається автор). Посилання на архіви у тексті здійснюється за формою [ДАВіО. Ф.П-29. Оп.1. Спр.32. Арк.13]. (розшифрування аббревіатури архіву здійснюється у списку літератури за алфавітом). Посилання на декілька джерел одночасно подаються так: [Мерінов, 2015 : 62; Стародубець, 2013 : 52]. Пробіли в дужках мають бути нерозривними (Shift+Ctrl+пробіл). Авторські примітки оформлюються наприкінці сторінок із використанням символу * як знаку виноски;

- список використаних джерел та літератури «Джерела та література» подається наприкінці статті (розмір шрифту – 14, через 1,5 інтервала) в алфавітному порядку, відповідно до стандартів бібліографічного опису. Бібліографічні описи джерел мають обов'язково містити прізвище та ініціали авторів, назви їхніх праць, місто (повністю) та рік видання, видавництво, кількість сторінок видання;

- обов'язкове розрізнення знаків тире (–) і дефіс (-), використання лапок такого формату – «» («текст»); скорочення на зразок т. п., т. д., ініціали при прізвищах (напр., І. І. Іванов), указівки на сторінки (с. 34), назви населених пунктів (м. Київ), рр. – роки, перед квадратними чи круглими дужками, а також в них – друкувати через нерозривний відступ (одночасне натискання клавіш Ctrl+Shift+пробіл). Для запобігання потрібно використовувати функцію «Недруковані знаки»; гіперпосилання вилучати із списку літератури;

– кожен аббревіатуру (або скорочення) слід вводити в текст у дужках після першого згадування відповідного повного словосполучення і лише потім нею можна користуватися;

– на всі таблиці й рисунки давати посилання в тексті статті;

– усі таблиці повинні мати заголовки (над таблицею, окремим абзацом тексту, без відступу, напівжирний);

– рисунки мають супроводжуватися підписами (під рисунком, окремим абзацом, напівжирний, вирівнювання за центром, без відступу; підпис не має бути елементом рисунка); нумерувати рисунки за порядком посилань у тексті;

– між словами ставити тільки один пробіл;
– дати подавати через тире без пробілів. Перед скороченнями р., рр., ст. ставити нерозривний пробіл. Якщо дати наводити в дужках, то «рр.» не писати (1861 р., 1945–1947 рр., (1945–1947), XV–XVIII ст.). У сполученнях на означення десятиліть між датами ставити тире з пробілами: 40-х – 50-х рр., 1940-х – 60-х рр. Роки, що не збігаються з календарними, подавати через похилу риску (1997/98 навчальний рік; 2012/13 бюджетний рік);

– часові та числові інтервали оформляти через тире без пробілів (липень–серпень; 36–44);

– згідно з новими правилами, які враховують вимоги міжнародних систем цитування, автори статей повинні подавати список літератури у двох варіантах: один – мовою оригіналу, а також окремим блоком той же список літератури (References) в романському алфавіті, повторюючи в ньому в тому ж порядку всі позиції літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні. Назви робіт дублюються в квадратних дужках англійською мовою. Перекладаються англійською і назви періодичних видань. Наприкінці кожної позиції в квадратних дужках зазначається мова видання.

Онлайн-конвертер з української мови для транслітерації: <http://translit.kh.ua/?passport>

Онлайн-конвертер з російської мови для транслітерації: http://english-letter.ru/Sistema_transliterazii.html

Після автоматичного транслітерування необхідно перевірити правильність отриманого результату і внести необхідні корективи. Назви періодичних видань (журналів) слід подавати відповідно до офіційного латинського написання за номером реєстрації ISSN, які легко знайти на сайті журналу або в будь-якій науковій онлайн-базі.

Оформити References відповідно до стилю APA можна на сайті автоматичного формування посилань за адресою: <http://www.bibme.org/apa/book-citation/manual> (Generate APA citations for Books).

Матеріали, подані без дотримання зазначених вимог, повертаються автору без розгляду.

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ ТЕКСТУ СТАТТІ

УДК 94:[070.1(47+57):304.4](477)“1945/1953“

Валерій Кононенко

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

доктор історичних наук, професор (Україна)

e-mail: valeriy_kononenko@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5177-2885>

ResearcherID: M-5954-2018 (<http://www.researcherid.com/rid/M-5954-2018>)

Олег Мельничук

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

доктор історичних наук, професор (Україна)

e-mail: istpravo@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1901-3149>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/C-9161-2019>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57212406873>

Роль радянської преси в культурно-ідеологічних процесах в УРСР (1945–1953)

Анотація. Метою статті є аналіз впливу радянської преси на суспільно-політичні, культурні процеси в роки ідеологічного наступу в СРСР та УРСР у повоєнний період сталінського тоталітарного режиму. Автори характеризують матеріали всесоюзної, республіканської та місцевої радянської преси 1945–1953 рр., досліджують форми та методи впливу преси на культурно-ідеологічні процеси та суспільно-політичну атмосферу в УРСР. **Методологія дослідження** ґрунтується на поєднанні загальнонаукових (аналізу, синтезу, узагальнення) та спеціально-історичних (історико-генетичного, історико-типологічного, історико-системного) методів з принципами історизму, системності, науковості та верифікації. **Наукова новизна** роботи полягає у тому, що використовуючи методи контент-

.....
та дискурс-аналізу, автори аналізують вплив матеріалів всесоюзної, центральної республіканської та місцевої радянської преси на розгортання репресій проти представників науки, літератури, культури та мистецтва, на поведінку як партійно-державних органів, так і звичайних громадян, її роль у формуванні загальної суспільно-політичної атмосфери у суспільстві. **Висновки.** Радянська преса у повоєнний період стала основним інструментом розкручування репресій серед діячів культури та науки. Підцензурна періодика УРСР повністю копіювала технології, методики та прийоми центральних газет і журналів. Вона наслідувала всесоюзу як за формою подачі матеріалів, так і за їх вмістом. З допомогою матеріалів центральної всесоюзної та республіканської партійної преси оголошувався старт різноманітних ідеологічних кампаній. Публікація основних нормативно-правових актів, які були спрямовані на культурно-ідеологічну сферу, визначала офіційну лінію партії, а різноманітні друковані матеріали газет та журналів формували відповідну суспільно-політичну атмосферу, корегували поведінку громадян, органів влади усіх рівнів.

Ключові слова: ждановщина, культурно-ідеологічні процеси, преса, УРСР.

Далі друкується текст через 1,5 міжрядковий інтервал. Посилання на літературу в тексті подаються за формою (Мерінов, 2015, с.62). (перша частина – відповідна праця зі списку літератури, через дві крапки – сторінка, на яку посилається автор). Посилання на архіви у тексті здійснюється за формою (ДАВіО, ф.П-29, оп.1, спр.32, арк.13). (розшифрування аббревіатури архіву здійснюється у списку літератури за алфавітом). Пробіли в дужках мають бути нерозривними.(Shift+Ctrl+пробіл).

Наприкінці статті подається подяка установам, організаціям та окремим особам за сприяння у підготовці статті, а також вказуються джерела її фінансування.

(Наприклад)

Подяка. Висловлюємо щирі вдячність працівникам архівів та бібліотек за консультації, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Автори не отримали фінансової підтримки для дослідження, авторства та публікації цієї статті.

Джерела та література:

Рорр, Р. (2018). Ideological-propaganda policy of the soviet system in the western region of Ukraine in 1944 – 1953 (according to the materials of Drohobych region). *Східноєвропейський історичний вісник*, 8, 142–152. DOI: <https://doi.org/10.24919/2519-058x.8.143357>.

Виниченко, І. В. (2017). Исторические практики трансформации женского образа в советском обществе. *Современные исследования социальных проблем*, том 9, № 3. 162–177. DOI: 10.12731/2077-1770-2017-3-162-177.

ГДА СБУ – Галузевий державний архів Служби безпеки України.

ДАВіО – Державний архів Вінницької області.

Єремєєва, К. (2018). *Бити сатирою: журнал «Перець» в соціокультурному середовищі Радянської України*. Харків: Раритети України, 200 с.

Каганов, Ю. (2014). Радянська преса і конструювання масової суспільної свідомості. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, XXXVIII, 213–225.

Коляструк, О. (2003). *Преса УСРР в контексті політики українізації (20–30-ті роки XX ст.): автореферат дисертації кандидата історичних наук: 07.00.01*. Київ: Б.в., 20 с.

Копиця, Д. (1946a). Проти націоналістичних тенденцій в літературознавстві. *Радянська Україна*, 20 липня, 3.

Копиця, Д. (1946b). Проти націоналістичних тенденцій в літературознавстві (продовження). *Радянська Україна*, 21 липня, 3.

Valerii V. Kononenko

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
Dr. (History), Professor (Ukraine)

Oleh A. Melnychuk

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
Dr. (History), Professor (Ukraine)

**The role of the soviet press in cultural-ideological processes in the Ukrainian SSR
in the post-war period (1945–1953)**

Abstract. *The purpose of the article is to analyze the role of the Soviet press in cultural-ideological processes in the USSR and the Ukrainian SSR in the post-Stalinist totalitarian regime. The authors characterize the materials of the All-Union, Republican, local Soviet press of 1945–1953, investigate the forms and methods of press influence on cultural-ideological processes and socio-political atmosphere in the Ukrainian SSR. The methodology of the research is based on a combination of general scientific (analysis, synthesis, generalization) and special-historical (historical-genetic, historical-typological, historical-systematic) methods with the principles of historicism, systemicity, scientism and verification. Scientific novelty of the work is that using the methods of studying the contents of materials and the consequences of their publication, the authors analyze the influence of materials of the all-Union, central republican and local Soviet press on the deployment of repressions against representatives of science, literature, culture and art. They also research the influence of the press on the behaviour of both party-state bodies and ordinary citizens, and its role in shaping the general socio-political atmosphere in society. Conclusions. The Soviet press in the post-war period has become the main instrument for promoting repression among cultural and scientific workers. The printed periodicals of the Ukrainian SSR completely copied the technologies and techniques of the central newspapers and magazines. It imitated the all-union press both in the form of presentation of materials, and in its content. With the help of materials from central all-union and republican party newspapers and magazines, the start of the ideological campaigns were announced. The publication of the main legal acts aimed at the cultural and ideological sphere determined the official line of the party, and various printed materials of newspapers and magazines formed the appropriate socio-political atmosphere, adjusted the behaviour of citizens and authorities at all levels.*

Key words: *zhdanovshchina, cultural-ideological processes, press, Ukrainian SSR.*

References:

- DAViO** – Derzhavnyy arkhiv Vinnycjkoji oblasti. [State Archives of Vinnitsia Region]. [in Ukrainian]
- GhDA SBU** – Ghaluzevyj derzhavnyj arkhiv Sluzhby bezpeky Ukraïny. [Branch State Archive of the Security Service of Ukraine].
- Kahanov, Yu.** (2014). Radianska presa i konstruiuvannia masovoi suspilnoi svidomosti [Soviet press and the construction of mass social consciousness]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu – Scholarly Works of the Faculty of History Zaporizhzhia National University*, XXXVIII, 213–225. [in Ukrainian].
- Koliastruk, O.** (2003). *Presa USRR v konteksti polityky ukrainizatsii (20 – 30-ti roky XX st.): avtoref. dys ... kand. ist. nauk: 07.00.01 [Press of the Ukrainian SSR in the context of the policy of Ukrainization (20-30 years of the XX century): the dissertation author's abstract of the candidate of historical sciences]*. Kyiv: B.v, 20 p. [in Ukrainian].
- Kopytsia, D.** (1946a). Proty natsionalistychnykh tendentsii v literaturoznavstvi [Against nationalist tendencies in literary criticism]. *Radianska Ukraina – Soviet Ukraine*, 20 lypnia, 3. [in Ukrainian].
- Kopytsia, D.** (1946b). Proty natsionalistychnykh tendentsii v literaturoznavstvi (prodovzhennia) [Against nationalist tendencies in literary criticism]. *Radianska Ukraina – Soviet Ukraine*, 21 lypnia, 3. [in Ukrainian].
- Popp, R.** (2018). Ideological-propaganda policy of the soviet system in the western region of Ukraine in 1944 – 1953 (according to the materials of Drohobych region) // *Shidnoevropeyskiy Istorichniy visnik – East European Historical Bulletin* 8. 142–152. DOI: <https://doi.org/10.24919/2519-058x.8.143357>. [in English].

Наукове видання

УДК 93/94(06)
Н 35

Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вип. 42. Збірник наукових праць / За заг. ред. О. А. Мельничука. – Вінниця: ВДПУ, 2022. – 112 с.

DOI: 10.31652/2411-2143-2022-42

Збірник включений до переліку наукових фахових видань (категорія Б), в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з історичних наук (Наказ МОН України № 409 від 17.03.2020 р.)

Видання індексується в Index Copernicus, Google Scholar, DOAJ.

Головний редактор Мельничук О. А.
Заступник головного редактора Зінько Ю. А.
Відповідальний секретар Войнаровський А. В.

Технічний редактор Мурашова О. П.

Зважаючи на свободу наукової творчості, редколегія бере до публікації й статті тих авторів, думки яких не в усьому поділяє. Відповідальність за достовірність матеріалів, фактів і висновків несуть автори публікацій. Редакційна колегія має право редагувати та скорочувати текст.

Видавець:

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 7482 від 19.10.2021 р.
21001, м. Вінниця, вул. К. Острозького, 32
Тел.: (0432) 61-28-12, 38 (067) 417-26-06
e-mail: info@vspu.edu.ua
<http://www.vspu.edu.ua>

Підписано до друку 10.12.2022 р. Формат 60x84/8.
Папір офсетний. Друк офсетний.
Друк. арк.14. Умовн. друк. арк. 12,74. Обл.-видавн. арк. 13,4.
Наклад 300 прим. Зам. № 6786/1.

Віддруковано ФОП Корзун Д. Ю. з оригіналів замовника.
Свідоцтво про державну реєстрацію фізичної особи підприємця
серія ВО2 № 818191 від 31.07.2002 р.
21034, м. Вінниця, вул. Немирівське шосе, 62 а.
Тел.: 0 (800) 33-00-90, (096) 97-30-934, (093) 89-13-852, (098) 46-98-043.
e-mail: info@tvoru.com.ua
<http://www.tvoru.com.ua>